

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาการเลี้ยงดูบุตรโดยลำพังของพ่อในเขตกรุงเทพมหานคร” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี วรรณกรรม และผลงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อแสวงหาความรู้ที่จะนำมาใช้เป็นพื้นฐานและแนวทางสำหรับการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎี

1.1 แนวคิด

- แนวคิดโครงสร้าง-การหน้าที่
- แนวคิดสถาบัน
- แนวคิดปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์
- แนวคิดเศรษฐกิจ
- แนวคิดความเป็นหญิงชายและสตรีนิยม

1.2 ทฤษฎี

- ทฤษฎีระบบครอบครัว
- ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์
- ทฤษฎีความผูกพัน
- ทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล
- ทฤษฎีความขัดแย้ง
- ทฤษฎีการเผชิญกับปัญหา
- ทฤษฎีว่าด้วยความเหงา
- ทฤษฎีจิตวิเคราะห์

2. ครอบครัวไทย

2.1 ความหมายและความสำคัญของครอบครัว

2.2 โครงสร้างและลักษณะของครอบครัว

2.3 บทบาทหน้าที่ของครอบครัว

2.4 การเลี้ยงดูบุตร

2.5 บทบาทและความสำคัญของบิดาในการเลี้ยงดูบุตร

2.6 ครอบครัวไทยในปัจจุบัน

3. ปัญหาของครอบครัวไทย

3.1 การหย่าร้าง

3.2 พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว

3.3 ผลกระทบต่อครอบครัวพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว

4. นโยบายและแผนของภาครัฐที่เกี่ยวกับครอบครัว

5. องค์การภาครัฐและภาคเอกชนที่ดำเนินงานด้านการสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดและทฤษฎี

1.1 แนวคิด

แนวคิดโครงสร้าง-การหน้าที่

แนวคิดโครงสร้าง-การหน้าที่ ศึกษาครอบครัวใน 3 ประเด็นใหญ่ๆ คือ

1. การหน้าที่ของครอบครัวต่อสังคม หมายถึง การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวกับหน่วยทางสังคมที่ใหญ่กว่า แบ่งย่อยอีก 2 ประการคือ (1) การขัดเกลาทางสังคม และ (2) การสร้างเสถียรภาพให้กับบุคลิกภาพของวัยผู้ใหญ่ บทบาทหน้าที่ทั้งสองประการเป็นการหน้าที่ที่ครอบครัวกระทำเพื่อสังคมวงกว้างและจะกระทำให้บรรลุผลสำเร็จได้ต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดาและเด็กเป็นพื้นฐาน หรือโดยมีการวางเงื่อนไขกำหนดสัมพันธภาพระหว่างบิดามารดา-เด็ก ในประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพของครอบครัวต่อระบบสังคมภายนอก ได้แก่ ครอบครัวกับชุมชน ครอบครัวกับการเมือง ครอบครัวกับระบบเศรษฐกิจภายนอก

2. การหน้าที่ของระบบย่อยภายในครอบครัวต่อครอบครัวหรือต่อระบบย่อยๆ แต่ละระบบด้วยกัน หมายถึง การศึกษาสัมพันธภาพภายในครอบครัวเกี่ยวกับการแบ่งแรงงานระหว่างเพศ และการหน้าที่ ต่อการดำรงสภาพครอบครัวเอาไว้ การหน้าที่ของการแบ่งแรงงานต่อระบบอื่นๆ เช่น ระบบการงานอาชีพนั้น ได้มีการถกเถียงว่าเป็นการหน้าที่ของบทบาทความเป็นชายหญิงที่แตกต่างกันในครอบครัว นอกจากนั้นข้อห้ามทางเพศ (incest taboo) ก็เป็นจุดรวมในการวิเคราะห์บทบาททางเพศในครอบครัวเช่นกัน ข้อห้ามทางเพศนี้รวมไปถึงการหน้าที่ที่มีต่อการถ่วงดุลอำนาจภายในครอบครัวเดี่ยว และการหน้าที่ของข้อห้ามทางเพศที่มีต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของสมาชิกในครอบครัว

3. การหน้าที่ของครอบครัวต่อสมาชิกครอบครัวเป็นรายบุคคล ตลอดจนต่อการพัฒนาการของบุคลิกภาพ หมายถึง การศึกษาสัมพันธ์ภาพระหว่างครอบครัวและบุคลิกภาพของสมาชิกครอบครัวในเชิงปัจเจก อาทิ การที่ครอบครัวมีเด็กที่มีปัญหาทางอารมณ์และผลของปฏิสัมพันธ์ของครอบครัวที่มีต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของเด็ก (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช บัณฑิตศึกษา สาขาคหกรรมศาสตร์, 2545: 89)

แนวคิดสถาบัน

นักแนวคิดสถาบันมองครอบครัวในฐานะเป็นสถาบันหนึ่งในหลายๆ สถาบันที่มีอยู่ในสังคมเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลและสังคม โดยตระหนักในข้อเท็จจริงที่ว่า สังคมนั้นประกอบได้ด้วยสถาบันมากมายที่จะดำเนินการให้บรรลุการหน้าที่ของทั้งสังคมและปัจเจกชนในฐานะเป็นสถาบันหนึ่ง ครอบครัวได้รับการมองไปที่การผลิตซ้ำ (reproduction) และการขัดเกลาทางสังคม ทุกสถาบันจะเกิดบูรณาการเข้าหากันในรูปของกฎเกณฑ์ทางสังคม แต่ละสถาบันจะมีอิทธิพลต่อกันและกัน

การศึกษาครอบครัวจากกรอบแนวคิดสถาบันนี้เป็นการศึกษาในลักษณะเปรียบเทียบและพรรณนาอย่างกว้างขวาง แนวคิดสถาบันมักถูกใช้ไปในการศึกษาการหน้าที่ของครอบครัวโดยสนใจศึกษาการหน้าที่ของครอบครัวที่เคยมีแต่สูญหายไป การดำรงอยู่ของการหน้าที่ดั้งเดิมและการเปลี่ยนแปลงไป การได้มาซึ่งการหน้าที่ใหม่ๆ ที่ครอบครัวไม่เคยได้กระทำมาก่อน และสาเหตุของการเปลี่ยนรูปแบบของสถาบันที่ทำการหน้าที่เหล่านี้

ในการวิเคราะห์ครอบครัวจะได้รับการพิจารณาเป็นสถาบันที่มีการหน้าที่หลากหลายประการ เช่น การผลิตซ้ำ การให้ความรักใคร่ การปกป้อง การขัดเกลาทางสังคม การศาสนา การนันทนาการ และการให้สถานภาพอื่นๆ

แนวคิดนี้สนใจการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวหรือการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีอิทธิพลต่อสถาบันครอบครัว เช่น การศึกษาเชิงพยากรณ์ถึงการค่อยๆ แตกสลายของสถาบันครอบครัว และค่านิยมที่ตามมา กระทั่งมีการพยากรณ์ถึงการที่ผู้ชายจะมีอำนาจหน้าที่ในครอบครัวน้อยลงและการที่ผู้หญิงจะมีอิทธิพลมากขึ้นในครอบครัว

แนวคิดสถาบันยังมองว่าครอบครัวเป็นระบบเปิดและเป็นตัวแปรตามที่สำคัญในระบบสังคม อย่างไรก็ตาม ครอบครัวควรได้รับการพิจารณาในฐานะเป็นตัวแปรอิสระด้วย ครอบครัวเป็นองค์กรที่มีเสถียรภาพอย่างยิ่งในระยะยาว แต่ทว่าในช่วงระยะสั้นๆ เช่น ในช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรุนแรง อย่างขนานใหญ่หรือเมื่อเกิดการปฏิวัติขึ้น ครอบครัวก็สามารถจะปรับตัวไปตามการเปลี่ยนแปลงได้อย่างน่าทึ่ง อย่างน้อยที่สุดก็ในภาพลักษณ์ภายนอกของครอบครัว ทั้งนี้เนื่องจาก

ครอบครัวเป็นสถาบันที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเงื่อนไขทางสังคม (social conditions) อย่างมาก ครอบครัวจะเปลี่ยนแปลงไปซ้ำๆ ในจังหวะเดียวกับเงื่อนไขทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตาม เนื่องจากครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่มีข้อจำกัดหรือมีกฎเกณฑ์อยู่ในส่วนของครอบครัว ดังนั้นจึงมักมี “เงื่อนไขต่อต้าน” ที่สังคมกลับต้องปรับตัวเข้าหาครอบครัวบ้างในทางกลับกัน และในจุดนี้ครอบครัวจึงกลายเป็น “เหตุ” ขณะที่ในช่วงเวลาอื่นๆ ครอบครัวอาจจะดูเหมือนว่าเป็น “ผล” ของเงื่อนไขทางสังคมอยู่เสมอ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช บัณฑิตศึกษา สาขาเกษตรศาสตร์, 2545: 89-90)

แนวคิดปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์

หลักการสำคัญของแนวคิดปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ มี 3 ประการ ดังนี้

1. มนุษย์มีพฤติกรรมกระทำต่อสิ่งต่างๆ ขึ้นอยู่กับการให้ความหมายของสิ่งนั้น
2. การให้ความหมายของวัตถุหรือสิ่งต่างๆ ของมนุษย์เป็นการกระทำผ่านสัญลักษณ์และเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง
3. การอธิบายให้ความหมายต่อสิ่งใดๆ นั้นเป็นผลผลิตอันเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ในสังคม (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช บัณฑิตศึกษา สาขาเกษตรศาสตร์, 2545: 101-102)

ในบริบทครอบครัวนั้น แนวคิดปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์คือ ระบบที่ใช่มองสัมพันธภาพของบุคคลระหว่างสามีภรรยา และระหว่างพ่อแม่กับลูกๆ ครอบครัวนั้นถือเป็นหน่วยรวมแห่งบุคลิกภาพที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ดังนั้น ครอบครัวและสมาชิกแต่ละคนจะได้รับการศึกษาและวิเคราะห์ในเรื่องของการกระทำที่ตอบกันอย่างชัดเจน

ในด้านหนึ่ง ครอบครัวแต่ละครอบครัวได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากแบบแผนของการดำเนินชีวิตครอบครัว ทว่าในอีกด้านหนึ่ง แบบแผนการดำเนินชีวิตครอบครัว ก็สร้างข้อจำกัดและอุปสรรคให้กับครอบครัวได้เช่นกัน กระบวนการปฏิสัมพันธ์ในแต่ละครอบครัวทั้งที่มีผลในการจำกัดขอบเขตและสนับสนุนส่งเสริมนี้ ได้ดำเนินไปตามท่วงทำนองและจังหวะจะโคนของการดำรงชีวิตในครอบครัว

แนวคิดปฏิสัมพันธ์ให้ความสนใจมากกับเรื่องการหล่อหลอมบุคลิกภาพของบิดามารดาในครอบครัว จุดที่เป็นเอกลักษณ์ของแนวคิดปฏิสัมพันธ์คือการศึกษาสัมพันธภาพที่เป็นพลวัตของสามีภรรยา การวิเคราะห์พลวัตในสัมพันธภาพระหว่างแบบแผนปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกครอบครัวในรูปของความต้องการจำเป็น กระสวยพฤติกรรม และกระบวนการปรับตัวครอบคลุมไปถึงเรื่องทัศนคติใน

เชิงโรแมนติก ความสามารถในการปรับตัวของแต่ละบุคคล การเกิดความตระหนักรู้ ความคับข้องใจ มาตรฐานทางเศรษฐกิจ และความปรารถนาที่จะได้รับการตอบสนอง

ในชีวิตการแต่งงานของคนสองคนเป็นเรื่องของการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน คู่สมรสหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องต่างปรับตัวเข้าหากัน เช่นเดียวกับการปรับตัวกับคนอื่นๆ อีกหลายคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกันในการดำเนินชีวิตใหม่ และต้องปรับตัวต่อสถานการณ์ใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นด้วย

แนวคิดปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์เห็นว่า การศึกษาครอบครัวและการแต่งงาน ควรจะได้ดำเนินการศึกษาในระดับของปรากฏการณ์ในครอบครัว ไม่ใช่การใช้ข้อสรุประดับมหภาคหรือจากห้องปฏิบัติการมากำหนดตัดสินครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง

แนวคิดเศรษฐกิจ

แนวคิดเศรษฐกิจในการศึกษาครอบครัว มีผลมาจากการใช้แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์สวัสดิการครอบครัว แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับเรื่องของความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัว รากฐานหลักๆ ของแนวคิดเศรษฐกิจที่ใช้ศึกษาครอบครัวนี้ มาจากแนวคิดพื้นฐาน 4 ประการ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช บัณฑิตศึกษา สาขาเศรษฐศาสตร์, 2545: 107-109) คือ

1. มาตรฐานการดำรงชีวิต เน้นหนักไปในเรื่องของภาวะที่ประเพณี นิสัย การแข่งขันกัน การเอาแบบอย่างกัน รสนิยม และวิถีในการบริโภค การใช้เงิน อาชีพ และรายได้ นอกจากนั้น ยังมีการศึกษาเปรียบเทียบในเรื่องมาตรฐานของสังคมและวัฒนธรรม ศึกษาอัตราการเกิดและอัตราประชากรต่อมาตรฐานการดำรงชีวิต และศึกษาตรวจสอบผลกระทบของการที่ภรรยาทำงานนอกบ้านต่อปรากฏการณ์ในครอบครัว รายได้ครอบครัว การสร้างครอบครัว การบริโภค และพฤติกรรมการใช้แรงงาน ความมั่งคั่งที่สัมพันธ์กับการบริโภคและการออม

2. สถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจ เป็นการตรวจสอบตัวบ่งชี้ เรื่องการจัดลำดับในเรื่องของอาชีพ แหล่งที่มาของรายได้ การศึกษา การเคหะ สิ้นค้าและบริการทางวัตถุ และแสดงให้เห็นว่าตัวบ่งชี้เหล่านี้ชี้ความแตกต่างระหว่างครอบครัวหนึ่ง จากครอบครัวอื่นๆ ได้อย่างไร

3. สภาวะเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของสังคม เงื่อนไขทางเศรษฐกิจกับระบบครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครอบครัวขยายหรือในระบบเครือญาติ มีการใช้แนวคิดเรื่องการบิดามารดาให้ความช่วยเหลือแก่บุตรที่แยกครอบครัวไป มาอธิบายการขยายตัวของครอบครัวเดี่ยวในสังคมอุตสาหกรรมใหม่ มีการศึกษาวิจัยที่วิเคราะห์การช่วยเหลือของพ่อแม่ต่อนักศึกษาวิทยาลัยที่สมรสแล้ว ขณะเดียวกันก็มีการศึกษาวิจัยการยอมรับความช่วยเหลือจากพ่อแม่ของคู่สมรสหนุ่มสาวที่เรียนในระดับวิทยาลัย

4. พฤติกรรมผู้บริโภครวมและแรงจูงใจ จุดสนใจในด้านนี้ของแนวคิดเศรษฐกิจก็คือ การเชื่อมโยงครอบครัว และปรากฏการณ์ของบุคคล อาทิ ความต้องการจำเป็น ค่านิยม และการใช้ประโยชน์ ตลอดจนปัจจัยทางจิตวิทยาเข้าไว้ด้วยกันกับพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ ในประเด็นจุดสนใจดังกล่าว ได้มีการสร้างเครื่องมือในการศึกษา ซึ่งจำแนกได้เป็น 4 ประเภท คือ (1) กำหนดค่าใช้จ่ายเฉพาะหรือทรัพย์สินสมบัติเฉพาะลงไป (2) อิทธิพลของตัวแปรอื่นๆ นอกเหนือจากรายได้ในการซื้อ (3) กระบวนการตัดสินใจ หรือ (4) ทฤษฎีที่อธิบายการใช้จ่าย หรือพฤติกรรมการออม

ภายในกรอบแนวคิดด้านเศรษฐกิจที่ใช้ศึกษาครอบครัวนี้ มองครอบครัวว่าเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจ อันประกอบด้วยปัจเจกบุคคล ซึ่งแต่ละคนมีสิทธิทางเศรษฐกิจและความรับผิดชอบซึ่งกันและกัน รวมทั้งสัมพันธ์ภาพต่อกันด้วย กรอบแนวคิดทางเศรษฐกิจประกอบด้วยข้อสันนิษฐานและข้อคิดทางเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการแสวงหา การชี้วัดและวิเคราะห์สวัสดิการครอบครัว การบริโภคเป็นกุญแจไขของแนวคิดนี้ ทั้งนี้การบริโภคยังเชื่อมโยงกับประเด็น 4 ประการ คือ (1) มาตรฐานการดำรงชีวิต (2) สถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจ (3) พฤติกรรมผู้บริโภค (4) สภาพทางเศรษฐกิจของสังคม

แนวคิดความเป็นหญิงชายและสตรีนิยม

ความเป็นหญิงชาย เป็นสิ่งที่เกิดจากสังคมหรือเกิดขึ้นในสังคม วัฒนธรรม และจิตวิทยาที่เชื่อมโยงมนุษย์ผู้ชายและมนุษย์ผู้หญิงผ่านทางบริบททางสังคมชุดเดียวกัน เป็นสิ่งที่สังคมใดสังคมหนึ่งกำหนดว่าอะไรคือความเป็นชายและอะไรคือความเป็นหญิง เพศนั้นเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ทว่าความเป็นหญิงชายเป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ เกิดจากการหล่อหลอมทางสังคมหรือที่เรียกว่ากระบวนการสังคมประกิต

แนวคิดความเป็นหญิงชายในสภาวะการณ์ปัจจุบัน สอดคล้องกับแนวคิดสตรีนิยม เนื่องจากทั้งสองแนวคิด ต่างมองความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน และในขณะที่กระแสปิตาธิปไตย (patriarchy) เป็นกระแสหลักครอบงำวิถีคิดของคนในสังคม หญิงจึงเป็นฝ่ายที่ถูกกดขี่ ถูกเอารัดเอาเปรียบ หรือถูกเลือกปฏิบัติ ไม่ได้ได้รับความเป็นธรรม

การกล่าวถึงแนวคิดความเป็นหญิงชายบ่อยครั้งที่เป็นการกล่าวถึงทฤษฎีสตรีนิยมไปพร้อมๆ กัน อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางท่านเห็นว่า แนวคิดสตรีนิยมกับแนวคิดความเป็นหญิง ความเป็นชายเป็นคนละแนวคิด กระนั้น นักสังคมวิทยาบางท่าน ก็เริ่มต้นจากการเขียนงานด้านแนวคิดความเป็นหญิงชาย ซึ่งมีความสำคัญต่อแนวคิดสตรีนิยมอย่างใกล้ชิด (สุเทพ สุนทรเกสซ์ 2540: 289)

แนวคิดความเป็นหญิงชายและแนวคิดสตรีนิยม กำเนิดจากความพยายามในการจัดการเลือกปฏิบัติทางเพศต่อผู้หญิง ซึ่งมีประวัติความเป็นมายาวนาน โดยมีการเรียกร้องสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง สิทธิในการถือครองที่ดิน สิทธิในการฟ้องและถูกฟ้องร้องทางศาล ซึ่งแต่เดิมผู้ชายฝ่ายเดียวที่มี

สิทธิเหล่านี้ ในช่วงทศวรรษที่ 1950 และทศวรรษที่ 1960 ประเด็นเรื่องผู้หญิงได้รับความสนใจมากขึ้น แต่งานเขียนต่างๆ มีผลกระทบต่อวงการสังคมศาสตร์น้อยมาก จนกระทั่งในทศวรรษที่ 1970 จึงมีการนำเอาทฤษฎีสตรีนิยมมาเป็นแกนกลางสำคัญแกนหนึ่งของการสร้างศาสตร์ในการศึกษาครอบครัว ในทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา นักทฤษฎีสตรีนิยมได้พบแนวทางในการผนวกวิธีคิดแบบสตรีนิยมเข้าไปในการปฏิบัติงานและทฤษฎีในสาขาวิชาต่างๆ อย่างกว้างขวาง (Burr, 1995: 87)

แนวคิดความเป็นหญิงชายและแนวคิดสตรีนิยม ยังมีความแตกต่างกันในกลุ่มนักวิชาการแต่ละกลุ่ม โดยทั่วไป แนวคิดทั้งสอง ต้องการชี้ให้เห็นอคติทางเพศที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายเสียเปรียบที่ปรากฏในบรรดาทฤษฎีต่างๆ ผลงานการวิจัยต่างๆ ตลอดจนวิธีปฏิบัติงานของนักวิชาชีพต่างๆ ที่นำเอาทฤษฎีและการวิจัยที่มีอคติทางเพศไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงาน เป้าหมายของแนวคิดต้องการให้นักทฤษฎี นักวิจัย นักบำบัด นักการศึกษาและนักเรียนนักศึกษาจัดอคติแห่งความเป็นหญิง ความเป็นชาย ทั้งในชีวิตส่วนบุคคล ในการงานวิชาชีพ และในชีวิตทางสังคมโดยกว้างขวาง สำหรับแนวทางในการบรรลุเป้าหมาย ดังกล่าวนี้อาจจะแตกต่างกันไปในสำนักคิดย่อยๆ ของกลุ่มนักสตรีนิยม บางกลุ่มต้องการการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงและลึกซึ้ง บางกลุ่มต้องการการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป อย่างไรก็ตามไม่ว่าในแนวทางใด นักสตรีนิยมส่วนใหญ่ ผลักดันแนวทางของตนในเชิงรุกทั้งสิ้น

ในบริบทของครอบครัว ผู้ชายและผู้หญิงมีประสบการณ์ในชีวิตสมรสที่แตกต่างกัน แม้ว่าจะเป็นคู่สมรสคู่เดียวกันก็ตาม หญิงและชายมีความคาดหวังต่อบทบาทของครอบครัวและบทบาทการแต่งงานที่แตกต่างกัน ผู้หญิงมักจะต้องเป็นฝ่ายทำงานบ้านอย่างหนัก ทว่าได้รับผลตอบแทนจากครอบครัวน้อยและไม่เท่าเทียมกับผู้ชายในครอบครัว ถูกลดอำนาจและครอบงำโดยความคิด ชายเป็นใหญ่หรือ ปิตาธิปไตย

จรรยา สุวรรณทัต (2533: 3-7) ได้จำแนกบทบาทของพ่อในครอบครัวไว้ 3 แนวคิด

1. แนวคิดแบบดั้งเดิม ได้แก่ การถือว่าพ่อมีหน้าที่หาเลี้ยงครอบครัว ส่วนแม่มีหน้าที่เลี้ยงดูลูกๆ มีการรับรู้ที่พ่อต้องเหินห่างจากลูก เพราะต้องเป็นผู้นำครอบครัว ต้องทำงานหารายได้ ขณะที่แม่เป็นแม่บ้านเต็มที่มีหน้าที่ดูแลลูกอย่างใกล้ชิด หรืออย่างน้อยก็ใกล้ชิดมากกว่าพ่อ

2. แนวคิดแบบสมัยใหม่ ที่เห็นว่า พ่อมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเด็ก 3 ประการ คือ พัฒนาเด็กให้มีเอกลักษณ์ทางเพศที่เหมาะสม พัฒนาด้านการเรียนรู้ของเด็ก และพัฒนาจริยธรรมของเด็ก แนวคิดนี้ พ่อยังไม่ใกล้ชิดกับลูกเท่าแม่ ลูกโดยเฉพาะเด็กชายจึงหันไปคบเพื่อนร่วมวัย และมีการเรียนรู้จากกลุ่มเพื่อนมากกว่าจากพ่อของตน

3. แนวคิดที่พึงประสงค์ คือการเห็นว่าพ่อและแม่ควรมีบทบาทร่วมกันในการอบรมเลี้ยงดูเด็กอย่างใกล้ชิด พ่อควรมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการดูแลเลี้ยงดู โดยไม่ถือว่าภาระดังกล่าวเป็นของแม่แต่ผู้เดียว

นอกจากนี้ การค้นคว้าวิจัยในประเทศไทยเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูลูกว่า ผู้เป็นแม่มีความตระหนักในความสำคัญของพ่อมากขึ้นและต้องการให้พ่อมีส่วนร่วมในการดูแล เลี้ยงดูลูกมากขึ้น แนวคิดที่ปรารถนาให้พ่อและแม่มีบทบาทร่วมกันอย่างใกล้ชิดในการเลี้ยงดูลูก เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับสังคมที่มีการปกครองในระบบประชาธิปไตย

1.2 ทฤษฎี

ทฤษฎีระบบครอบครัว

จิตตินันท์ เดชะคุปต์ (2544: 50-53) กล่าวว่า ครอบครัวเป็นระบบย่อยที่สำคัญของสังคม และมีอยู่ในสังคมมาเป็นเวลานาน ระบบครอบครัวเป็นระบบที่ซับซ้อนและประกอบขึ้นด้วยระบบย่อยภายในครอบครัวอีกหลายระบบ ซึ่งต่างปฏิสัมพันธ์กันในการดำเนินชีวิตครอบครัว

ระบบครอบครัว (Family System) คือการรวมตัวของระบบย่อยของบุคคล ครอบครัวเกิดเป็นระบบใหญ่ที่มีขอบเขตและการจัดระบบภายในแตกต่างกันไปจากลักษณะของแต่ละบุคคล

ลักษณะของระบบครอบครัว จะแตกต่างจากระบบอื่นในสังคม ดังนี้

1. สมาชิกครอบครัวที่มีส่วนอยู่ในระบบครอบครัว จะมีความต้องการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ระดับใดระดับหนึ่ง

2. ครอบครัวมีขอบเขตของครอบครัว ที่แยกครอบครัวออกมาเป็นหน่วยเฉพาะ ขอบเขตนี้ จะทำหน้าที่ในการกั้นหรือปล่อยสิ่งที่อยู่ภายนอกครอบครัว ให้ผ่านเข้าไปสู่สมาชิกในครอบครัวได้หรือไม่

3. ครอบครัวเป็นกลุ่มสมาชิกที่มีการกิจร่วมกัน เพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิก และสังคมภายนอก

4. ครอบครัวมีความสามารถที่จะ “เปลี่ยนแปลง” ได้

ระบบย่อยของครอบครัว สามารถจำแนกตามบทบาทที่สังคมกำหนด และแต่ละระบบย่อย ทำหน้าที่เฉพาะ ได้แก่

1. ระบบย่อยคู่สามีภรรยา เป็นระบบย่อยที่บุคคล 2 คน มีความสัมพันธ์กัน ในลักษณะของ คู่สมรส และในลักษณะที่ร่วมกันเป็นบิดามารดา

2. ระบบย่อยบิดามารดาและบุตร เป็นระบบที่มีการแสดงบทบาทหน้าที่ของบิดามารดาที่ พึ่งแสดงต่อบุตร และที่บุตรพึ่งแสดงต่อบิดามารดา

3. ระบบย่อยพี่น้อง เป็นระบบย่อยที่ลูกๆ สัมพันธ์กันเอง โดยการแสดงบทบาทหน้าที่ของ พี่ของน้อง

4. ระบบย่อยอื่นๆ เป็นระบบย่อยที่มีลักษณะความสัมพันธ์เฉพาะ เช่น ข่ายกับหลาน สะใภ้กับมารดาของสามี ลูกกับหลาน เป็นต้น

องค์ประกอบของระบบครอบครัว มีองค์ประกอบของส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง คือ

1. ขอบเขตของครอบครัว หมายถึง กรอบของระบบครอบครัวที่แยกครอบครัวออกจากระบบอื่นๆ ในสภาพแวดล้อม ซึ่งสามารถแบ่งเป็นขอบเขตแบบปิดและแบบเปิด ขึ้นอยู่กับการยอมรับการเข้า การออก ของของมูลจากสภาพแวดล้อมมากหรือน้อย ครอบครัวมีขอบเขตระหว่างบุคคลภายในครอบครัว และระหว่างครอบครัวกับระบบภายนอกอื่นๆ

2. ภาวะสมดุลของครอบครัว หมายถึง ความคงที่ของสภาวะการเปลี่ยนแปลงของระบบย่อยต่างๆ ภายในครอบครัว โดยทั่วไปครอบครัวจะอยู่ในระบบสมดุล อันเกิดจากความยืดหยุ่นของการปรับตัวของสถานการณ์ต่างๆ

3. การปรับตัวของครอบครัว หมายถึง ความสามารถของครอบครัวในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในสถานการณ์ที่จำเป็น เพื่อให้ครอบครัวอยู่ในภาวะสมดุลได้

ทฤษฎีระบบครอบครัวเป็นทฤษฎีที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในการทำทำความเข้าใจกับความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวกับระบบย่อยภายในครอบครัวและครอบครัวกับระบบอื่นภายนอกครอบครัว เป็นทฤษฎีที่พัฒนามาจากทฤษฎีระบบ (General System Theory) ในปี ค.ศ. 1990 โดยลัทธิ กอน เบอ์ทาแลนฟี (Lugwig Von Bertalanffy) สำหรับทฤษฎีระบบครอบครัวพัฒนาขึ้นด้วยนักครอบครัวบำบัด โดยประยุกต์ทฤษฎีระบบและมีการสร้างกรอบแนวคิดอื่นๆ ในการศึกษาความสัมพันธ์ในครอบครัว จากทฤษฎีระบบครอบครัวด้วย

กฎแห่งระบบครอบครัว ระบบจะดำรงอยู่ได้ต้องมีวิถีปฏิบัติที่เป็นรูปแบบแน่นอนหรือที่เรียกว่า “กฎ” โดยเฉพาะกฎแห่งโครงสร้างและกฎแห่งหน้าที่ ครอบครัวก็เช่นกัน เมื่อบุคคลมาอยู่ร่วมกัน ก็ต้องมีการกำหนดกฎขึ้นมา อาจเป็นการกำหนดโดยชัดเจน (explicit rule) มีการปรึกษากัน แต่กฎส่วนใหญ่ในครอบครัวไม่มีการกำหนดชัดเจน (implicit rule) คือไม่มีการพูดคุยตกลงกัน แต่เป็นที่เข้าใจและยอมรับกันโดยปริยาย เช่น กฎที่ว่า ลูกต้องเชื่อฟังพ่อแม่ หรือความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างพ่อกับลูก เป็นสิ่งที่ต้องห้าม เป็นต้น

การวิเคราะห์ครอบครัวด้วยทฤษฎีระบบ ในการวิเคราะห์พฤติกรรมและความสัมพันธ์ของครอบครัว จำเป็นต้องเริ่มต้นจากการศึกษาโครงสร้างของระบบครอบครัวว่า ประกอบด้วยระบบย่อยอะไรบ้าง รวมทั้งการพิจารณาระบบครอบครัวที่ศึกษาภายใต้โครงสร้างของระบบใหญ่ก็จะเห็นว่าครอบครัวเกี่ยวข้องกับระบบอื่นๆ เช่น ระบบการศึกษา ระบบสาธารณสุข ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม วัฒนธรรม และระบบอื่นๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์กับครอบครัว

จำเป็นต้องศึกษาขอบเขตของครอบครัวว่าแยกจากระบบอื่นค่อนข้างชัดเจนในลักษณะของระบบปิดหรือระบบเปิด จากการสังเกตปฏิสัมพันธ์หรือความเกี่ยวข้องของครอบครัวในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับสิ่งแวดล้อมภายนอก หากเป็นระบบปิดจะไม่มีการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกให้เห็นชัดเจน แต่ถ้าเป็นระบบเปิดจะมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับสิ่งแวดล้อมภายนอกตลอดเวลา โดยทั่วไประบบเปิดจะไม่อยู่นิ่งและมีการพัฒนาไปเรื่อยๆ มากกว่าระบบปิด

เมื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้นถึงคุณลักษณะของระบบครอบครัวจะทำให้ได้ภาพของความสัมพันธ์ภายในครอบครัวทางกายภาพ แต่จะยังไม่ทราบว่าความสัมพันธ์ที่เห็นเกิดจากสาเหตุใด จนกระทั่งได้ศึกษาครอบครัวทั้งระบบ โดยการศึกษาปัจจัยนำเข้าที่เป็นทรัพยากรของครอบครัว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการดำรงชีวิต รวมทั้งกระบวนการดำเนินชีวิตครอบครัวในลักษณะของบทบาทหน้าที่และปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ในสถานการณ์ชีวิตประจำวัน เพื่อศึกษาถึงผลที่ได้รับหรือคุณภาพของครอบครัว ซึ่งสามารถมองในแง่ของความสมดุลของครอบครัวในลักษณะของการปรับตัวได้ดี หรือความผาสุกของครอบครัว

ภาพที่ 2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งนำเข้า กระบวนการ และสิ่งนำออกของระบบครอบครัว
ที่มา : จิตตินันท์ เตะคุปต์ (2544: 53)

ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์

ครอบครัวเป็นหน่วยของบุคคลที่มาปฏิสัมพันธ์กัน โดยที่แต่ละคนมีหน้าที่และบทบาทของตนเองตามสถานภาพในครอบครัว บุคคลจะรับรู้บรรทัดฐานและมีความคาดหวังต่อบทบาทของสมาชิกแต่ละคน และมีความคาดหวังต่อบทบาทที่พึงมีร่วมกันในสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ความคาดหวังนี้เป็นผลจากกลุ่มอ้างอิง หรือบุคคลที่ใช้ตัวแบบหลักในการปฏิบัติ และความคิดที่เกี่ยวข้องกับตนเองของบุคคลนั้น จากนั้นจึงนำมาแสดงออกเป็นบทบาท

เบอร์เกสส์ (Burgess 1962 : 3 อ้างใน สมเกียรติ เบญจศาสตร์ 2541: 27) ได้กล่าวถึงครอบครัวในฐานะเป็นหน่วยของบุคคลที่มีการปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งเป็นการอยู่ร่วมกัน มีการเปลี่ยนแปลง และมีการเจริญเติบโต ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชีวิตครอบครัว ได้รับประสบการณ์จากการที่สมาชิกในครอบครัวมีปฏิสัมพันธ์กันนี้ และการที่ครอบครัวดำรงอยู่ได้หรือไม่ อยู่ที่ความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกันของสมาชิก ซึ่งครอบครัวจะดำรงอยู่ได้หากมีปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้น และจะอ่อนแอหรือคลอนแคลนลงเมื่อมีปฏิสัมพันธ์ลดลง ข้อเท็จจริงในการศึกษาปฏิสัมพันธ์อยู่ที่ความคาดหวังทางบทบาทที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ตัวอย่างการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา นั้น ทั้งสองฝ่ายต่างมีความรู้สึกหรือความคิดร่วมกัน สามีภรรยาจึงมีความคาดหวัง และเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น สามีภรรยาจึงต้องมีการปรับบทบาทการปฏิสัมพันธ์ใหม่ อย่างไรก็ตาม กระบวนการปฏิสัมพันธ์นี้ไม่มีที่สิ้นสุด เนื่องจากบุคคลส่วนใหญ่ได้รับบทบาทและเปลี่ยนแปลงบทบาทเป็นประจำ และการมีปฏิสัมพันธ์ในครอบครัวจะดีหรือไม่ดี มีความเกี่ยวข้องกับการสื่อสาร ทั้งที่เป็นคำพูดและการแสดงกิริยาท่าทางหรือความรู้สึก

แมนกัส (Mangus 1957: 206-208 อ้างใน สมเกียรติ เบญจศาสตร์ 2541: 28-29) กล่าวว่าคุณภาพของความสัมพันธ์ที่ดีต่อการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของสามีภรรยา เป็นผลจากระดับความคาดหวังทางบทบาทร่วมกันระหว่างคู่สมรส และเกี่ยวข้องกับบุคคลที่มีความสำคัญหรือมีอิทธิพลต่อคู่สมรส เช่น พ่อ แม่ หรือญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่าย ดังนั้น ปัญหาความแตกต่างระหว่างบุคคลในครอบครัว เช่น คู่สมรสหรือสามีภรรยา ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากความแตกต่างในความคิดของบุคคล และความคาดหวังต่อบทบาทของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งถ้าแต่ละฝ่ายมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันจะเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงในชีวิตสมรสและสามารถปรับตัวเข้ากันได้ดี ในทางตรงกันข้าม ถ้าสามีภรรยาไม่รับรู้ มีความคาดหวังในบทบาทที่เบี่ยงเบนไปจากกันและกันมาก การแสดงบทบาทระหว่างกันก็จะบกพร่อง เป็นผลให้เกิดพฤติกรรมของสามีภรรยาไม่ปรองดองกัน

ทฤษฎีความผูกพัน

ความผูกพันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกที่มั่นคงยาวนานจนตลอดชีวิต ให้ความรู้สึกปลอดภัย ลดการเสี่ยงภัยอันตราย และเป็นพื้นฐานของความคิดสร้างสรรค์ มนุษย์เป็นสัตว์สังคม และมีความต้องการที่จะผูกพันระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ความผูกพันที่สำคัญที่สุดได้แก่ ความผูกพันระหว่างมารดากับทารก ซึ่งเป็นพื้นฐานการรู้จักสร้างความผูกพันของบุคคลไปตลอดชีวิต ความผูกพันมีผลต่อการสนับสนุนทางสังคมโดยตรง (พูนพร ศรีสะอาด 2534: 50)

ทฤษฎีความผูกพัน มีพื้นฐานมาจากหลายทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของมนุษย์และครอบครัว ได้แก่ ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ พัฒนาการเด็กประสาทชีววิทยา Evolutionary biology Ethology และ Cognitive science เพื่ออธิบายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และพัฒนาการของความสัมพันธ์ซึ่งบุคคลที่มีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาเรื่องนี้คือ John Bowlby (1907-1990) และ Mary Ainsworth (1913 - 1999)

กรมสุขภาพจิต (กระทรวงสาธารณสุข 2548: 7-8) ได้อธิบายทฤษฎีความผูกพันไว้ว่า เป็นสายสัมพันธ์ทางอารมณ์ที่มั่นคงซึ่งมนุษย์แสวงหาและต้องการไปตลอดชีวิต และจะเป็นที่ต้องการมากขึ้นเมื่อได้รับความเครียดหรือความกดดัน

ความผูกพันแตกต่างจากการพึ่งพา เนื่องจากผู้ที่มีความผูกพันยังคงความเป็นตัวของตัวเอง หัวใจสำคัญของทฤษฎีความผูกพันคือการก่อเกิดความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูก ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์นี้จะถูกถ่ายทอดไปยังความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับคนอื่นๆ ในสังคมต่อไป ตัวอย่างพฤติกรรมที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างแม่กับลูกเช่น การคลอเคลียอยู่ใกล้แม่ ร้องไห้หรือแฉ่งขึ้นเมื่อต้องจากแม่ วิ่งไปหาแม่ เป็นต้น

เด็กทุกคนสามารถจะสร้างความผูกพันได้ตั้งแต่แรกเกิด เนื่องจากเด็กมีกลไกด้านประสาทวิทยาและชีววิทยา มีโปรแกรมในสมองสามารถรับรู้อารมณ์ของผู้อื่นได้ และสื่อสารความรู้สึก ความต้องการภายในได้

ช่วงแรกเกิด - 1 ปี เด็กเรียนรู้ว่าใครคือพ่อแม่ของเขา และ พัฒนาความผูกพันกับพ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดู

ช่วงวัย 1-3 ปี เด็กเรียนรู้สิ่งแวดล้อม ภาษาพูด ความเป็นตัวของตัวเอง และการแสดงอารมณ์ความรู้สึก จากผู้เลี้ยงดูเป็นหลัก ระยะนี้มีการพัฒนาความผูกพันอย่างสมบูรณ์ขึ้น และมีเป้าหมายชัดเจนขึ้น สามารถรู้ได้ว่าเด็ก คนใดมีความมั่นคงทางอารมณ์หรือขาดความมั่นคงทางอารมณ์ เช่น ถ้าเด็กมั่นใจว่าคนที่เขารักและผูกพันไม่หายไปไหน เขาก็จะกล้าออกสู่โลกกว้างเพื่อสำรวจสิ่งต่างๆ และเรียนรู้ที่จะควบคุมอารมณ์ตนเองได้

ช่วงวัย 3 ปีขึ้นไป ความผูกพันมีความซับซ้อนมากขึ้น นอกจากผูกพันกับพ่อแม่แล้ว เด็กจะมีความผูกพันกับเพื่อน เริ่มวางเงื่อนไขกับพ่อแม่ พยายามมีอิทธิพลต่อพ่อแม่และแสดงความต้องการให้พ่อแม่รับรู้

ความผูกพันที่มั่นคงเป็นสิ่งสำคัญต่อพัฒนาการด้านสติปัญญา ด้านสังคมจิตใจและการปรับตัวของเด็ก ความผูกพันที่มั่นคงจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อแม่หรือผู้เลี้ยงดูมีความมั่นคงทางจิตใจ ปฏิบัติตัวสม่ำเสมอ ในการเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของเด็ก และการตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกาย

และจิตใจเด็กอย่างเหมาะสม ในช่วง 2 ขวบปีแรกเป็นช่วงวิกฤต หากเด็กได้รับความทุกข์ทรมานทางใจ เนื่องจากต้องแยกจาก หรือสูญเสียแม่ หรือขาดแม่ อาจจะทำให้เกิดปัญหาทางอารมณ์และจิตใจได้

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการสร้างความผูกพันระหว่างแม่กับลูกคือ Sensitivity คือความสามารถที่พ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดูจะเข้าใจสัญญาณหรือการแสดงออก ท่าทีของเด็กอย่างถูกต้องและตอบสนองความต้องการอย่างเหมาะสมซึ่งเด็กจะแสดงออกต่างกันในช่วงเวลาที่ต่างกัน

ทฤษฎีความผูกพัน กล่าวถึงรูปแบบพฤติกรรมของเด็ก 4 ประเภทอันเป็นผลจากการตอบสนองของพ่อแม่ผู้ดูแลเด็ก (กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข 2548: 9) คือ

1. Avoidance เด็กจะหลีกเลี่ยงแยกตัวจากพ่อแม่ เนื่องจากพ่อแม่ปฏิเสธลูก เมื่อเด็กโตขึ้นจะเป็นพวก Dismissing ที่ไม่เห็นคุณค่าของความผูกพัน

2. Secure เด็กที่ผูกพันใกล้ชิดและมีความสัมพันธ์ที่ดีกับพ่อแม่ จะไม่มีความกังวลใจ แม้ว่าพ่อแม่จะห่างไปชั่วคราว เพราะมั่นใจและไว้วางใจว่าพ่อแม่จะกลับมาเมื่อโตขึ้น เด็กจะพัฒนาไปสู่ความเป็นตัวของตัวเองหรือ Autonomous

3. Ambivalent เด็กมีความรู้สึกสับสน อยากเข้าใกล้พ่อแม่ แต่ก็ยังมีความรู้สึกโกรธอยู่ในใจเนื่องจากการได้รับการตอบสนองไม่สม่ำเสมอ พ่อแม่อ่านความต้องการของลูกไม่ได้ เมื่อโตขึ้นเด็กจะพัฒนาไปสู่การมีพฤติกรรมแบบ Preoccupied คือเป็นพวกชอบหมกมุ่นกับตัวเอง แต่กังวลกับความใส่ใจของคนรอบข้าง และไม่ยืดหยุ่น

4. Disorganized เด็กจะขาดความมั่นคงทางอารมณ์อย่างมากเนื่องจากถูกทอดทิ้ง ถูกละเลย 90 เปอร์เซ็นต์ เป็นเด็กที่ถูกทารุณกรรมจากพ่อแม่ ซึ่งพ่อแม่ก็มักจะมีประวัติถูกทารุณกรรมมาก่อนเช่นกัน เด็กจะมีความสับสนระหว่างการอยากเข้าใกล้และออกห่างจากพ่อแม่ เพราะพ่อแม่ตอบสนองไม่สม่ำเสมอหรือไม่ตอบสนองต่อความต้องการทางด้านร่างกาย อารมณ์และจิตใจของลูก เมื่อโตขึ้นจะเป็นพวก Unresolved คือไม่สามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ และไม่สามารถเป็นพ่อแม่ที่ดีได้ กลุ่มนี้เป็กลุ่มที่ต้องเสริมสร้างความมั่นคงทางอารมณ์และพัฒนาทักษะการควบคุมอารมณ์ภายในของตนเอง

เด็กจะรับรู้และเรียนรู้สัญญาณด้านอารมณ์ ความรู้สึก และวิธีการตอบสนองของพ่อแม่ได้ตั้งแต่เกิดและไวต่อการตอบสนองที่ไม่ดีของพ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดู มีงานวิจัยที่พบว่าเด็กที่ขาดความผูกพันจะสับสนในเรื่องความสัมพันธ์ สร้างความผูกพันกับใครไม่ได้ ทำให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมในวัยเรียน ถ้าไม่ได้รับการช่วยเหลือ มีแนวโน้มที่จะพัฒนาไปสู่การมีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวรุนแรง

พ่อแม่ควรสนับสนุนพฤติกรรมที่ดีของลูก จะทำให้ลูกรู้สึกว่าเขาได้รับความไว้วางใจจากพ่อแม่และเป็นการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างกัน

ทฤษฎีความผูกพันระหว่างบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลและสามารถทำให้บุคคลมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทิศทางที่ต้องการได้ ในขณะเดียวกัน การติดต่อสื่อสารใดๆ ก็ต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล เพื่อให้สามารถถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารต่อไปยังเพื่อนบ้าน หรือบุคคลในเครือข่ายใกล้ชิด ดังนั้น การสื่อสารระหว่างบุคคลก็นับว่าเป็นแรงสนับสนุนทางสังคมที่สำคัญประการหนึ่ง (พูนพร ศรีสะอาด 2534: 44 และสุภัทตรา แก้วประดิษฐ์ 2535: 16)

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลยังมีส่วนต่อการสนับสนุนทั้งในด้านบวกและลบ อาจนำมาซึ่งความวิตกกังวล หรืออาจจะเป็นการทำให้บุคคลรู้ทันสถานการณ์ เรียนรู้แบบแผนการแก้ไขปัญหา หรือรู้แหล่งทรัพยากรทางสังคมที่จะช่วยเผชิญปัญหาได้อย่างเหมาะสม นักสังคมสงเคราะห์จึงควรพิจารณาทฤษฎีความสัมพันธ์และการสื่อสารระหว่างบุคคลอย่างระมัดระวัง โดยการวิเคราะห์ถึงผลที่จะเกิดขึ้นตามมา จากข้อมูลข่าวสารหรือจากกระบวนการสื่อสารในเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง

ทฤษฎีความขัดแย้ง

ทฤษฎีความขัดแย้งเชื่อว่าอำนาจเป็นสิ่งที่บุคคลได้รับมาจากการที่บุคคลเป็นเจ้าของทรัพยากร ทรัพยากร ดังกล่าวได้แก่ รายได้ การศึกษา และสถานภาพการประกอบอาชีพ และเชื่อว่า “คู่สมรสผู้มีทรัพยากรอยู่ในครอบครองมากที่สุด เป็นผู้มีอำนาจมากที่สุด” (บุญเสริม หุตะแพทย์, 2544: 9-11)

การนำทฤษฎีความขัดแย้งมาใช้มักเป็นรูปแบบของผู้มีอำนาจ-ผู้ได้อำนาจ (Dominance Subordination Model) คือคู่สมรสฝ่ายที่เป็นผู้มีอำนาจ ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นสามี จะพยายามรักษาสถานภาพของตนให้คงไว้ โดยพยายามขัดขวางการใช้อำนาจของผู้ที่อยู่ได้อำนาจ ซึ่งเป็นสมาชิกคนอื่นในครอบครัว เช่น ภรรยา และลูก สำหรับผู้ที่อยู่ได้อำนาจ เช่น ในฐานะภรรยาก็พยายามรักษาสถานภาพให้คงเดิม เมื่อภรรยาขอให้สามีช่วยแบ่งเบาภาระงานบ้านบ้าง ขอให้เปลี่ยนพฤติกรรมบ้าง หรืออะไรก็ตามที่ต่างไปจากที่เคยคิดหรือเคยปฏิบัติ หากสามีปฏิเสธ ภรรยาก็ต้องเป็นฝ่ายยอมรับ ซึ่งอาจจะรับผิดชอบงานเองดังเดิม หรืออดทนรับสภาพ ความขัดแย้งก็จะสะสมขึ้นระหว่างสองฝ่าย

ความขัดแย้งระหว่างคู่สมรสเป็นความขัดแย้งในครอบครัวอย่างหนึ่งที่เป็นทั้งสาเหตุและผลกระทบ ทำให้เกิดปัญหาครอบครัว ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมักเกิดจากการมีความต้องการ เป้าหมาย และความคาดหวังที่แตกต่างกันของคู่สมรส ซึ่งในทีนี้ก็จะอธิบายรวมถึงความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นๆ ในครอบครัวด้วย

ลักษณะความขัดแย้งที่เกิดขึ้นแบ่งออกเป็น ดังนี้

1. ความขัดแย้งที่มีเหตุผลและขาดเหตุผล (rational and irrational conflict) ความขัดแย้งที่มีเหตุผลอาจเป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเนื่องจากมีความคิดเห็นแตกต่างกันในบางเรื่อง เช่น การใช้จ่ายในครอบครัว การลดความขัดแย้งสามารถทำได้ หากมีการพูดคุยกันอย่างมีเหตุผล การประนีประนอม การชักจูงให้คล้อยตาม ในทางตรงกันข้าม ความขัดแย้งที่ไม่มีเหตุผล มักเกิดจากลักษณะเฉพาะบุคคลของแต่ละคน เช่น การเป็นคนอารมณ์อ่อนไหว ใจร้อน มักกล่าวโทษผู้อื่น ชอบโต้เถียง ชอบจับผิด มีความอิจฉาริษยา ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำความเข้าใจได้ยาก เนื่องจากมีความละเอียดอ่อน แต่หากผู้ที่เกี่ยวข้องมีความเข้าใจลักษณะเฉพาะของกันและกัน เปิดใจกว้าง ก็อาจไม่เกิดปัญหาสำคัญของครอบครัว

2. ความขัดแย้งที่เปิดเผยและซ่อนเร้น (overt and covert conflict) การมีความขัดแย้งที่เปิดเผย เช่น การแสดงความไม่เห็นด้วย อาจเป็นการพยายามที่จะแก้ปัญหาลักษณะใดอย่างหนึ่ง แต่ผู้ที่เกี่ยวข้องยังไม่เห็นด้วย ความขัดแย้งจากความไม่เห็นด้วยนี้อาจไม่ก่อให้เกิดปัญหาในครอบครัวต่อไป หากมีการทำความเข้าใจกัน ซึ่งในบางกรณีก็ไม่สามารถตกลงกันได้ สำหรับความขัดแย้งที่ซ่อนเร้นนั้น เป็นสิ่งที่ซ่อนหรือปกปิดไว้ เลสลีย์ (Leslie 1979 อ้างใน Coleman 1988: 339) ชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งชนิดนี้ มีนัยสำคัญและเป็นสาเหตุที่นำไปสู่ปัญหา เพราะเป็นสิ่งที่ไม่สามารถวิเคราะห์สาเหตุที่แท้จริงได้ ทั้งนี้อาจมีผลมาจากหลายสาเหตุ เช่น การขาดการแบ่งปันหรือการมีส่วนร่วมในครอบครัว การขาดการปฏิสัมพันธ์ และเป็นผลจากพัฒนาการของปัญหาทางจิตใจ เช่น การเกิดความเครียดอย่างต่อเนื่อง ความขัดแย้งที่ซ่อนเร้นเป็นเรื่องยากที่จะควบคุม และเป็นเหตุสำคัญนำไปสู่ปัญหาครอบครัว

3. ความขัดแย้งที่เฉียบพลันและความขัดแย้งที่เรื้อรัง (acute and chronic conflict) ความขัดแย้งแบบเฉียบพลัน เป็นความขัดแย้งที่มักเกิดกับครอบครัวช่วงเริ่มต้น เป็นการทะเลาะเบาะแว้งที่แต่ละฝ่ายพยายามจะปรับตัวเข้าหากัน แม้จะมีความแตกต่างในด้านต่างๆ เช่น ด้านความคิดหรือพฤติกรรมที่แสดงออก ความขัดแย้งที่เฉียบพลันสามารถแก้ไขและจะหายไปได้เมื่อสามารถสร้างสัมพันธภาพที่ดีในระยะต่อไป ส่วนความขัดแย้งที่เรื้อรัง จะเป็นลักษณะตรงข้าม คือ เป็นผลจากความไม่พอใจ มีสิ่งที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ และเป็นภาวะที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เช่นการค่าใช้จ่ายในครอบครัวที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดอาจใช้จ่ายมากเกินไป ความขัดแย้งนี้เกิดจากความคาดหวังที่จะได้รับจากอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น พ่อแม่คาดหวังให้ลูกเรียนเก่ง แข่งขันกับคนอื่นได้ หรือเลือกเรียนในสาขาวิชาที่พ่อแม่ตั้งใจให้เรียน เมื่อลูกไม่เป็นเช่นนั้น พ่อแม่ก็ผิดหวัง ไม่ชอบสิ่งที่เกิดขึ้นและอาจไม่ชอบลูกคนนั้นไปด้วย และสำหรับคู่สามีภรรยา ความขัดแย้งที่เรื้อรัง นำไปสู่การหย่าร้างได้ในที่สุด

4. ความขัดแย้งส่วนบุคคลและระหว่างบุคคล (personal and interpersonal conflict) ในชีวิตครอบครัวความปกติจะมีความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างน้อยสองฝ่าย เช่น คู่สมรส แต่ความขัดแย้ง

ระหว่างคู่สมรส หรือระหว่างสมาชิกของครอบครัวสามารถนำไปสู่ความขัดแย้งในระดับส่วนบุคคลได้ เช่น สามีต้องการมีลูก แต่ฝ่ายภรรยาไม่สามารถมีได้ เมื่อมีโอกาสพูดคุยกัน ทั้งสองฝ่ายเห็นพ้องกันว่า แม้จะไม่มีลูก ก็ไม่เป็นปัญหา แต่ฝ่ายภรรยาอาจคิดว่าเป็นความบกพร่องของตนเอง และเกรงว่าสามีจะ ใช้เป็นเหตุผลในการมีภรรยาใหม่ที่จะสามารถมีลูกได้ ภาวะดังกล่าวเป็นผลให้ภรรยาเกิดความ หวาดระแวง หรือฝ่ายสามี ก็อาจคิดว่าภรรยาไม่สามารถทำหน้าที่ที่ตนต้องการได้ ความรู้ที่ขัดแย้งกันนี้ เป็นผลจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

ทฤษฎีการเผชิญกับปัญหา

การเผชิญหน้า เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่มุ่งไปสู่การจัดการกับสิ่งแวดล้อม และ/ หรือความต้องการภายในของบุคคล ที่กระทบต่อทรัพยากรของผู้ใช้บริการ พฤติกรรมการเผชิญหน้าถูก กำหนดโดยสัมพันธภาพของบุคคลกับสภาพแวดล้อม ทฤษฎีการเผชิญหน้าเห็นว่า การสนับสนุนทาง สังคมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการควบคุมสภาวะตึงเครียดของบุคคล การสนับสนุนทางสังคมเป็น ทรัพยากรสำคัญอย่างหนึ่งที่ช่วยให้บุคคลสามารถเผชิญหน้ากับสถานการณ์ปัญหาได้ เครือข่ายทาง สังคมมีอิทธิพลต่อบุคคลทั้งโดยเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในการสนับสนุนความสามารถในการ เผชิญปัญหา เช่นเดียวกัน เครือข่ายทั้งที่เป็นเครือข่ายตามธรรมชาติและเครือข่ายที่จัดตั้งขึ้น มีส่วนช่วย สนับสนุนบุคคลให้เผชิญปัญหา (วันทนีส์ วาสิกะสิน, สุรางค์รัตน์ วสินารมณ, กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดูล 2537: 105-106)

กระบวนการเผชิญหน้าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนทางสังคม อาจจำแนกได้ 4 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้ (Stewart 1989:1276)

1. การประเมินขั้นต้น (primary appraisal) ขั้นตอนนี้ ผู้ใช้บริการได้รับข้อมูลข่าวสารจาก บุคคลอื่นในเครือข่ายสังคม ข้อมูลดังกล่าวเป็นข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์และสิ่งที่ทำให้เกิดความตึง เครียด ข้อมูลนี้มีผลโดยตรงต่อผู้ใช้บริการ ทำให้เขาประเมินในขั้นต้นว่า เหตุการณ์นั้นมีผลกระทบต่อ เขาอย่างไร ขณะเดียวกัน ผู้ใช้บริการก็จะเกิดการเปรียบเทียบข้อมูลเหล่านี้ ซึ่งผลจากการเปรียบเทียบ นำไปสู่การกำหนดสัมพันธภาพที่เขามีต่อผู้อื่น และที่ประการสำคัญ มีผลต่อรูปแบบพฤติกรรมที่ใช้ ตอบสนองต่อเหตุการณ์ตึงเครียดนั้น

2. การประเมินขั้นที่สอง (secondary appraisal) ขั้นตอนนี้ ผู้ใช้บริการสามารถประเมิน ทรัพยากรที่จะช่วยให้เผชิญกับปัญหาได้ ดังนี้

- เขาจะสามารถขยายขอบข่ายของทรัพยากรออกไปได้กว้างขวางขึ้น ตัวอย่างเช่น การได้รู้จักใช้รูปแบบการเผชิญด้านอารมณ์ ความรู้สึก การรู้จักระบบส่งต่อผู้ให้บริการไปยังหน่วยงานหรือองค์กรวิชาชีพที่เกี่ยวข้องต่างๆ การรู้วิธีให้ได้มาซึ่งข้อมูลและเทคนิคที่จะเป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหา เป็นต้น

- เขาจะได้เรียนรู้บรรทัดฐานที่กำหนดพฤติกรรมที่เกี่ยวข้อง รับรู้และเข้าใจข้อจำกัดของกิจกรรมที่เขาจะนำไปเผชิญกับปัญหา

- ในขั้นนี้ ผู้ใช้บริการจะเกิดความมั่นใจในคุณค่าของตนเอง (self-esteem) มากขึ้น ผู้ใช้บริการจะประสบความสำเร็จตามขั้นตอนนี้ได้ โดยการสนับสนุนทางสังคมอย่างสำคัญ

3. การประเมินซ้ำ (reappraisal) ผู้ใช้บริการเมื่อแสดงพฤติกรรมในการเผชิญกับปัญหาหรือความตึงเครียดไปแล้ว จะมีการประเมินซ้ำเกิดขึ้น การประเมินซ้ำจะมีผลเป็นการยับยั้งพฤติกรรมที่ตอบสนองแล้วไม่ได้ผล หรือเป็นผลเสียมากกว่าผลดี ตรงกันข้าม พฤติกรรมที่ตอบสนองแล้วเป็นการเผชิญกับปัญหาและความตึงเครียดอย่างได้ผลดี การประเมินซ้ำก็จะช่วยให้ผู้บริการพัฒนาวิธีเผชิญปัญหาให้คงอยู่ หรือให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

4. การกำหนดกลยุทธ์ในการเผชิญความตึงเครียด (coping strategy) การสนับสนุนทางสังคม มีส่วนช่วยผู้บริการในขั้นนี้โดยตรง โดยเฉพาะเป็นการให้ทรัพยากรที่เหมาะสมที่จะใช้เผชิญกับปัญหาและความตึงเครียด การช่วยให้บททวนกลวิธีที่ใช้แก้ไขปัญหา การช่วยเหลือในวัสดุอุปกรณ์ที่ขาดแคลน การเสนอความช่วยเหลือ ทางด้านอารมณ์จิตใจ และการเปลี่ยนแปลงแบบแผนพฤติกรรมหรือกลไกในการเผชิญปัญหาหรือสถานการณ์ตึงเครียด

การที่บุคคลจะเลือกใช้วิธีใดในการเผชิญความเครียดนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ อาทิเช่น ความรู้สึกไม่แน่ใจ หรือคลุมเครือ ความรุนแรงของความรู้สึกเดือดร้อน การมีข้อขัดแย้ง ความรู้สึกหมกหมุ่นทางช่วยเหลือ ภาวะทางสุขภาพอนามัย และพลังความเข้มแข็งของบุคคล ความเชื่อในทางที่ดี ทักษะในการแก้ไขปัญหา ทักษะทางสังคม แรงสนับสนุนทางสังคม และแหล่งทรัพยากรการช่วยเหลือทางวัตถุ เป็นต้น (ดวงกมล วัตราคูล 2536: 90)

ทฤษฎีว่าด้วยความเหงา

ความเหงา หมายถึง ประสบการณ์เชิงอัตวิสัย ที่ไม่พึงประสงค์ อันเป็นผลมาจากความบกพร่องในความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นสภาวะทางอารมณ์ที่ไม่สบาย ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่บุคคลรู้สึกเป็นคนแปลกหน้าของคนอื่น รู้สึกว่าถูกเข้าใจผิด ถูกปฏิเสธจากผู้อื่น หรือเป็นการขาดเพื่อนหรือคู่ทางสังคม สำหรับกิจกรรมที่พึงประสงค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กิจกรรมที่เป็นการนำไปสู่ความใกล้ชิดทางอารมณ์ และการเชื่อมโยงกับสังคม (Stewart 1989: 1278)

ไวสส์ (Weiss 1973 as quoted in Stewart 1989: 1278) ได้จำแนกความแตกต่างชัดเจนระหว่างความเหงาที่เกิดจากความโดดเดี่ยวทางอารมณ์ (emotional isolation) และความเหงาที่เกิดจากความโดดเดี่ยวทางสังคม (social isolation) โดยความเหงาที่เกิดจากความโดดเดี่ยวทางอารมณ์เป็นการบ่งชี้ความผูกพันทางอารมณ์ ขณะที่ ความเหงาจากความโดดเดี่ยวทางสังคมเป็นการไม่สามารถเข้าร่วมในเครือข่ายสังคม และสัมพันธ์เชิงบูรณาการกับสังคม หรือขาดความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน

นักสังคมวิทยา อธิบายความเหงาว่า เป็นบรรทัดฐานปกติและเป็นผลผลิตของปัญหาสังคมที่ตกกระทบต่อบุคคล นักทฤษฎีปฏิสัมพันธ์นิยมมองว่าความเหงาเป็นปฏิกิริยาปกติอันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับปัจจัยที่เป็นสถานการณ์ จากการมองความเหงาดังกล่าวนี้นับว่าเป็นการสอดคล้องกับเรื่องของการสนับสนุนทางสังคมโดยตรง สาเหตุของความเหงาส่วนใหญ่จะมาจากการขาดโอกาสในการติดต่อกับสังคม (Stewart 1989: 1279) ดังนั้น การให้แรงสนับสนุนทางสังคม จึงเป็นสิ่งที่จะช่วยลดความรู้สึกเหงาและป้องกันปัญหาที่สืบเนื่องมาจากความเหงานี้

ทฤษฎีว่าด้วยความเหงา เป็นทฤษฎีที่ย้ำความสำคัญของสัมพันธ์ทางสังคม ที่บุคคลจะมีต่อเครือข่าย และเน้นความสำคัญของการสนับสนุนทางอารมณ์ (วันทนี วาลิกะสิน, สุรางค์รัตน์ วชิรารมณ, กิตติพัฒน์ นนทปัทมะคุณ 2537: 107-108)

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic theory)

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ (Frued อ้างถึงในปรานสุทิพย์ ทรงวุฒิสิต, 2544 : 108) เน้นถึงความสำคัญของกระบวนการกระทำตนตามอย่างบิดามารดาเพศเดียวกับเด็ก โดยกล่าวว่า การที่เด็กถอดแบบบิดามารดานั้นเกิดจากสาเหตุร่วมกันระหว่างความรักความกลัว เมื่อเด็กอายุ 3 – 5 ปี ซึ่งเป็นระยะออดิปัส (Oedipal compiler) เด็กผู้ชายจะรักและต้องการมารดามาก ในขณะที่เดียวกันเขาก็รู้ว่าบิดารักและต้องการมารดามากด้วยเช่นกันทำให้เกิดความอิจฉาบิดา โดยมองว่าบิดาเป็นคู่แข่งที่สำคัญของเขา และเกิดความวิตกกังวลว่าบิดาจะไม่พอใจและทำโทษด้วยการตัดอวัยวะเพศของตนเอง เด็กผู้ชายจะตระหนักว่าเขาไม่สามารถเอาชนะบิดาได้ จึงเก็บความปรารถนาในตัวเองไว้ และหันมาลอกเลียนและถอดแบบให้เหมือนบิดามากที่สุดเพื่อให้บิดารักและในขณะที่เดียวกันก็ทำให้เขามีคุณสมบัติเหมือนบิดาที่ทำให้มารดาพอใจ ส่วนเด็กผู้หญิงเข้าใจว่ามารดาทำให้ตนเกิดมาไม่สมบูรณ์ เพราะทำให้ตนไม่มีอวัยวะเพศเหมือนเด็กผู้ชายจึงคลายความรักที่มีต่อมารดาและหันมารักบิดาแทน ด้วยความรักที่มีต่อบิดานี้ทำให้เด็กผู้หญิงพยายามที่จะพัฒนาคุณลักษณะของความเป็นหญิงเพื่อให้บิดาพอใจ ด้วยการถอดแบบมารดาซึ่งเป็นผู้ที่ใกล้ชิดและเป็นที่รักของบิดามากที่สุด

สรุปได้ว่า เด็กจะเริ่มสนใจบทบาทของตนเอง และบทบาทของบิดามารดาที่มีต่อกัน เปรียบเทียบบทบาทของตนกับบิดาและมารดา ดังนั้น บทบาทการเป็นบิดาจึงมีความสำคัญต่อ พัฒนาการของบุตรเป็นอย่างยิ่ง

2. ครอบครัวไทย

2.1 ความหมายและความสำคัญของครอบครัว

ความหมายของครอบครัว

ครอบครัว (family) มีความหมายหลากหลายแตกต่างกัน ไปตามความเชื่อ ประสพการณ์ และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แม้แต่นักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับครอบครัวเอง ก็ยังให้ความหมายที่ต่างกัน ไปตามความเข้าใจของแต่ละคน (ชัชณะ รุ่งปัจฉิม, 2544: 5-7)

ลิเบอร์แมน (Lieberman) กล่าวว่า ครอบครัว หมายถึง บุคคลที่มีความผูกพันกันทางสายโลหิตหรือการสมรส ก่อให้เกิดเป็นเครือญาติบนพื้นฐานวัฒนธรรมของตนเอง (Morgan 1985: 45)

จอห์น ซี มาซิโอนิส (John C. Macionis) กล่าวว่า ครอบครัว หมายถึง สถาบันทางสังคม สถาบันหนึ่งที่ดำรงอยู่ในทุกสังคม และเป็นสถานที่ประกอบด้วยปัจเจกบุคคลจำนวนหนึ่งมารวมกัน เป็นกลุ่ม ร่วมมือกันในการทำหน้าที่อบรมเลี้ยงดูเด็กๆ ซึ่งสถาบันทางสังคมที่มานี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติ ที่มีความผูกพันกันทางสายโลหิต โดยการแต่งงาน หรือโดยการรับเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว (Macionis 1995: 460)

เดวิด เอ ชูลซ์ (David A. Schulz 1982: 16) ให้ความหมายครอบครัวว่า สถาบันทางสังคม สถาบันหนึ่ง ที่มีหน้าที่สำคัญในการเลี้ยงดูให้ความรัก เอาใจใส่และให้ความช่วยเหลือสนับสนุนแก่สมาชิก รวมทั้งมีหน้าที่ผลิตสมาชิกใหม่ทดแทนให้สังคม

แคโรล สแต็ก (Carol Stack) กล่าวว่า ครอบครัว หมายถึง เครือข่ายขนาดเล็กที่มีการจัดระเบียบทางสังคมของคนที่เป็นเครือญาติและไม่ได้เป็นเครือญาติ ที่มีการกระทำระหว่างกันเป็นประจำทุกวัน มีการตอบสนองความต้องการของเด็กและสร้างหลักประกันให้กับสมาชิกในการดำรงชีวิตให้อยู่รอด (Auletta 1994: 140)

Hanson, Shirley & Boyd (1996) ครอบครัวหมายถึง บุคคล 2 คนหรือมากกว่า 2 คนขึ้นไป ที่มีความเกี่ยวข้องและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ปฏิบัติกิจกรรมร่วมกัน สมาชิกในครอบครัวจะบอกได้ว่าตนเองเป็นสมาชิกในครอบครัวหรือไม่

Friedman (1992) ครอบครัวหมายถึง บุคคล 2 คนหรือมากกว่า 2 คนขึ้นไป ที่มีความผูกพันกัน มีความใกล้ชิดกันทางอารมณ์ และถือว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว

Johnson (1992) ครอบครัวหมายถึง บุคคล 2 คนหรือมากกว่า 2 คน อาจเป็นเครือญาติหรือต่างเครือญาติกันก็ได้ มีความเกี่ยวพันในการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยปกติจะอาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน มีความผูกพันกันทางอารมณ์ มีข้อผูกมัดระหว่างกันในครอบครัว

Ross & Cobb (1990) ครอบครัวหมายถึง คนหรือสมาชิกที่มาอาศัยอยู่ร่วมกัน มีความผูกพันกันทางอารมณ์ กฎหมาย และดูแลเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน มีวัฒนธรรมและกฎระเบียบของครอบครัวร่วมกัน มีการถ่ายทอดค่านิยมและความเชื่อสืบทอดกันมา

จอร์จ ปีเตอร์ เมอร์ด็อก (George Peter Murdock) ให้คำนิยามว่า ครอบครัวคือ กลุ่มสังคมกลุ่มหนึ่งที่อยู่อาศัยร่วมกัน มีความร่วมมือทางเศรษฐกิจ และการผลิตสมาชิกใหม่ ครอบครัวประกอบด้วยผู้ใหญ่ทั้งเพศชายและหญิง โดยที่อย่างน้อยสองคนในนั้นได้รับการยอมรับจากสังคมให้มีความสัมพันธ์ทางเพศต่อกันได้ และมีเด็กหนึ่งคนหรือมากกว่านั้นเป็นลูกของคนทั้งสองหรือเป็นลูกที่รับมาเลี้ยง (Schulz 1982: 10)

เจมส์ เอ็ม เฮนสลิน (James M. Henslin 1997: 429) ให้คำนิยามว่า ครอบครัวคือกลุ่มคนที่ประกอบด้วยคนสองคนหรือมากกว่า โดยคนเหล่านั้นอาจมีความสัมพันธ์กันโดยสายโลหิต โดยการสมรสหรือโดยการรับเข้ามาเลี้ยงดูอยู่ด้วยกัน

สำนักงานสำมะโนประชากรแห่งสหรัฐอเมริกาให้นิยามคำว่า ครอบครัว ว่าหมายถึง กลุ่มบุคคลกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ร่วมกัน โดยมีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิต ทางสมรส และ/หรือโดยการรับมาเลี้ยงดู (Jorgensen 1990: 213)

ในสังคมไทย ก็มีการให้ความหมายของครอบครัวไว้หลากหลายเช่นกัน

นิยพวรรณ วรรณศิริ (2540) ครอบครัวคือ กลุ่มทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะคือสมาชิกอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ทางเพศและทางเศรษฐกิจเป็นหลัก มีลักษณะของการร่วมมือกันเสมอ ในครอบครัวจะต้องมีผู้ใหญ่ 2 เพศ ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางเพศต่อกัน และเป็นที่ยอมรับกันในสังคมมีลูก 1 คนหรือมากกว่า 1 คนไม่ว่าจะเป็นลูกที่แท้จริงหรือเป็นบุตรบุญธรรมก็ตาม

ภัตสร ลิมานนท์ และคณะ (2538: 10) กล่าวว่า ครอบครัว หมายถึงบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่พักอาศัยอยู่ร่วมกัน อาจอาศัยอยู่ประจำ หรืออาศัยชั่วคราว ภายในบ้าน และกลุ่มบุคคลดังกล่าวมีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิต เช่น พ่อ แม่ ลูก พี่ น้อง ลุง ป้า น้า อา หลาน ปู่ ย่า ตา ยาย หรือโดยการสมรส เช่น สามี ภรรยา ลูกเขย สะใภ้

ราชบัณฑิตยสถาน (2524: 142) ได้ให้ความหมายของครอบครัวไว้ว่า ครอบครัว หมายถึงสถาบันทางสังคมขั้นมูลฐานที่ประกอบด้วยชายหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งอยู่ร่วมกันกับหญิงหนึ่งหรือ

มากกว่า โดยมีความสัมพันธ์ทางเพศที่สังคมอนุมัติพร้อมด้วยสิทธิและหน้าที่ที่สังคมยอมรับ โดยทั่วไปแล้ว ครอบครัวแบ่งออกเป็น 4 ประเภทโดยลำดับจากจำนวนที่ปฏิบัติกันมากไปสู่ที่ปฏิบัติกันน้อย ดังนี้คือการมีคู่สมรสคนเดียว การมีภรรยาหลายคนคราวเดียวกัน การมีสามีหลายคนคราวเดียวกัน และการแต่งงานกลุ่ม

คณะกรรมการด้านครอบครัว (2537) ในคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) ได้ให้คำนิยามของคำว่า ครอบครัว ไว้ว่า ครอบครัว หมายถึงกลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันกันทางอารมณ์และจิตใจในการดำเนินชีวิตร่วมกัน รวมทั้งการพึ่งพิงกันทางสังคมและเศรษฐกิจ มีความสัมพันธ์กันทางกฎหมายและทางสายโลหิต

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า ครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลชายและหญิง ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีความผูกพันโดยตรงทางสายโลหิต หรือ/และโดยการสมรส เป็นที่ยอมรับในสังคมและกฎหมาย ได้ดำเนินชีวิตร่วมกัน พึ่งพาอาศัยกันและกัน ทั้งด้านร่างกาย และจิตใจ รวมถึงด้านเศรษฐกิจ และสังคมด้วย

ความสำคัญของครอบครัว

ครอบครัวมีความสำคัญอยู่ 2 ส่วน คือ ความสำคัญที่มีต่อบุคคลและความสำคัญที่มีต่อสังคมซึ่งความสำคัญดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของบทบาทหน้าที่ของครอบครัวด้วย ดังนี้ (ชอุษณะ รุ่งปัจฉิม 2545 : 69-70)

1. ความสำคัญของครอบครัวที่มีต่อบุคคล ครอบครัวมีความสำคัญต่อบุคคลในฐานะที่เป็นกลุ่มทางสังคมกลุ่มแรกที่บุคคลแต่ละคนเป็นสมาชิก มีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันอย่างใกล้ชิดและยั่งยืน มีฐานะที่เชื่อมบุคคลเข้ากับกลุ่ม นับกระทั่งเกิดจนกระทั่งตาย และทำหน้าที่ถ่ายทอดแบบแผนทางวัฒนธรรมให้กับสมาชิกรุ่นใหม่ ครอบครัวเป็นสถาบันที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ เช่น ความต้องการทางเพศ ความต้องการด้านอารมณ์ และความต้องการการยอมรับและผูกพันซึ่งกันและกัน

ครอบครัวมีความสำคัญต่อบุคคล 3 ประการ คือ

1.1 ความสำคัญทางด้านชีวภาพ มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ไม่สามารถมีชีวิตอยู่ตามลำพังได้ โดยไม่ติดต่อกับสัมพันธ์กับผู้อื่น มนุษย์จึงต้องได้รับการเลี้ยงดูจากผู้อื่น จึงจะมีชีวิตอยู่รอด ดังนั้นมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหาร หรือน้ำ ถ้าไม่ได้รับการตอบสนองก็จะเสียชีวิตในที่สุด ครอบครัวเป็นหน่วยสังคมแรกที่ตอบสนองความต้องการทางชีวภาพของมนุษย์

1.2 ความสำคัญทางด้านสังคมและวัฒนธรรม เนื่องจากบุคคลไม่ได้ดำรงอยู่แต่เฉพาะในครอบครัวของตนเท่านั้น แต่ยังดำรงอยู่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ดังนั้น ความรู้และทักษะต่างๆ ที่

เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในสังคม จึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ ความรู้และทักษะเหล่านี้บุคคลย่อมได้รับจากครอบครัว ในแต่ละช่วงชีวิต บุคคลสามารถเรียนรู้และได้รับการถ่ายทอดสิ่งเหล่านี้จากครอบครัว จากความสัมพันธ์ที่บุคคลมีต่อสมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัว ในทางสังคม บุคคลสามารถเรียนรู้แบบแผนความสัมพันธ์ในสังคม และในทางวัฒนธรรม บุคคลได้เรียนรู้วิถีการดำเนินชีวิตในสังคมนั้น

1.3 ความสำคัญทางด้านบุคลิกภาพ กล่าวได้ว่าบุคลิกภาพส่วนหนึ่งของบุคคล ได้รับการหล่อหลอมมาจากครอบครัว ผ่านช่วงวัยต่างๆ มาเป็นลำดับ มนุษย์สามารถพัฒนาความเป็นตัวตนได้จากครอบครัว ผ่านทางกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคม

2. ความสำคัญของครอบครัวที่มีต่อสังคม ในฐานะตัวกลางที่เชื่อมสังคมเข้ากับบุคคล ครอบครัวจะสนับสนุนให้บุคคลสนองตอบความต้องการของสังคม โดยสังคมจะทำหน้าที่กำหนดแบบแผนการกระทำระหว่างกันของบุคคลไว้ ซึ่งแบบแผนดังกล่าวเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงบทบาทหน้าที่ของบุคคลที่ต้องปฏิบัติ สังคมในที่นี้หมายถึง 3 ระดับคือ ชุมชน สังคมและประเทศ ดังนั้น ครอบครัวจึงมีความสำคัญต่อสังคมใน 3 ประการ ดังนี้

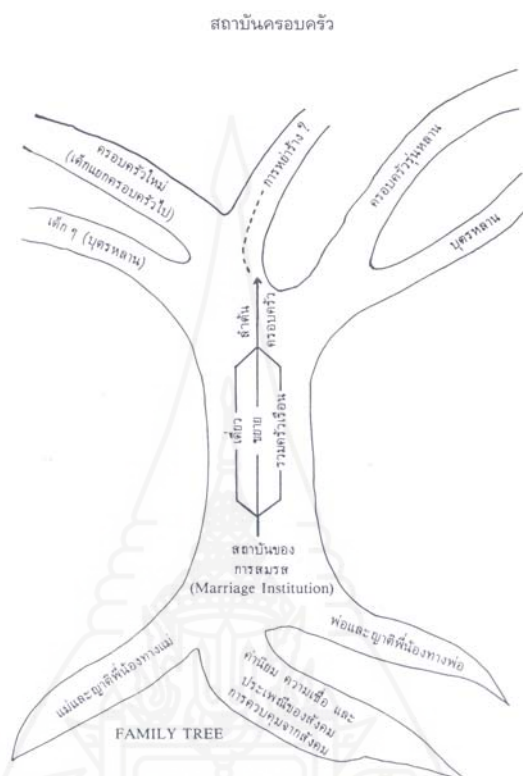
2.1 ความสำคัญต่อชุมชน ครอบครัวถือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ครอบครัวอยู่รวมกันในชุมชนหนึ่ง นั้น ย่อมมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีการติดต่อระหว่างกัน ให้ความช่วยเหลือ เกื้อกูลกันในเรื่องต่างๆ ซึ่งเห็นได้ชัดเจนในสังคมชนบท ความสัมพันธ์ของครอบครัวในลักษณะนี้ นับเป็นเครือข่ายครอบครัวที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของชุมชนนั้นๆ

2.2 ความสำคัญต่อสังคม ครอบครัวมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความอยู่รอดของสังคม ทั้งนี้เนื่องจากถือว่าสังคมย่อมประกอบไปด้วยสถาบันสังคมต่างๆ จำนวนหนึ่งที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของสังคม เช่น สถาบันการเมืองการปกครอง สถาบันศาสนา สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันทางการศึกษา รวมทั้งสถาบันครอบครัว สถาบันเหล่านี้ล้วนมีบทบาทหน้าที่สำคัญต่อความอยู่รอดของสังคมทั้งสิ้น หากสถาบันใดสถาบันหนึ่งไม่สามารถทำหน้าที่ได้ ก็ย่อมมีผลกระทบต่อความอยู่รอดของสังคมในที่สุด

2.3 ความสำคัญต่อประเทศ ในด้านความมั่นคงและในด้านการเมืองการปกครอง กล่าวคือ สมาชิกของครอบครัวแต่ละครอบครัวนั้น ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของการปกครองในระบบประชาธิปไตย และความมั่นคงของรัฐ สิทธิและหน้าที่ต่างๆ ในทางการเมืองการปกครองของสมาชิกในครอบครัว เช่น สิทธิในการเลือกตั้ง หน้าที่ในการเสียภาษี รวมทั้งหน้าที่ในการเข้ารับการศึกษาเป็นทหาร ถือเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของครอบครัวได้เป็นอย่างดี

ครอบครัวจึงเป็นสถาบันที่สำคัญของชีวิต ทุกคนเริ่มผูกพันกับกิจกรรมของครอบครัวตั้งแต่ก่อนเกิดซึ่งหมายถึง ตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิและถึงแม้จะตายไปแล้วความผูกพันกับครอบครัวก็ยังคงมีอยู่ ความสัมพันธ์เหล่านี้หมายถึง การดูแลครรภ์แม่ การเตรียมตัวเป็นพ่อแม่ และมีกิจกรรมต่าง ๆ

มากมายตั้งแต่เด็กจนโต จนกระทั่งถึงวาระสุดท้ายของชีวิต กิจกรรมที่ทำการในชีวิตประจำวันล้วนมีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ในครอบครัวทั้งสิ้น (สุรพล พยอมแย้ม 2548: 199)

ภาพที่ 2.2 โครงสร้างของสถาบันครอบครัว

ที่มา : พรทิพย์ ศิริวรรณบุญ (2550: 4)

2.2 โครงสร้างและลักษณะของครอบครัว

โครงสร้างของครอบครัว

ชุมชน รุ่งปัจฉิม (2544: 13-14) กล่าวว่า ในทางสังคมวิทยา โครงสร้างครอบครัวประกอบด้วย 2 ส่วนที่สำคัญ คือสมาชิกในครอบครัวและระบบความสัมพันธ์ในครอบครัว คือ

1. สมาชิกครอบครัว โดยทั่วไปประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก บางครอบครัวอาจมีสมาชิกอื่น อาศัยอยู่ด้วย เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา หลาน ฯลฯ ซึ่งการที่แต่ละครอบครัวประกอบไปด้วยสมาชิกผู้ใดบ้างที่ร่วมอาศัยอยู่ด้วยกันนั้น ขึ้นอยู่กับแบบแผนทางสังคมและวัฒนธรรม และความหมายของครอบครัวที่แต่ละสังคมยึดถือ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันสมาชิกที่อยู่อาศัยในครอบครัวค่อนข้างมีความหลากหลาย โครงสร้างครอบครัวจึงมีความแตกต่างกันไปด้วย

ในสังคมไทย หากถือเอาตามกฎหมายครอบครัวไทยในปัจจุบันจะเห็นได้ว่า โดยเนื้อหาสาระของกฎหมายถือหลักโครงสร้างครอบครัวประกอบไปด้วย สามี ภรรยา และบุตรเท่านั้น ญาติคนอื่นๆ ไม่มีบทบาทญาติที่เกี่ยวข้องระบุไว้ในกฎหมายแต่อย่างใด

2. ระบบความสัมพันธ์ในครอบครัว ระบบความสัมพันธ์นี้ หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว แต่ละครอบครัวไม่ว่าจะประกอบไปด้วยสมาชิกอาศัยอยู่รวมกันอย่างไร ทุกคนล้วนมีบทบาทหน้าที่ที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัว สามีย่อมมีบทบาทหน้าที่ต่อภรรยา ภรรยาก็ย่อมมีบทบาทหน้าที่ต่อสามี บิดามารดามีบทบาทหน้าที่ต่อบุตร ในทำนองเดียวกัน บุตรก็ย่อมมีบทบาทหน้าที่ต่อบิดามารดา เช่นกัน ในครอบครัวที่มีสมาชิกหรือญาติคนอื่นๆ อาศัยอยู่รวมด้วย สมาชิกหรือญาติคนนั้น ก็ย่อมจะต้องมีบทบาทหน้าที่ต่อสมาชิกในครอบครัว เช่นกัน

ระบบความสัมพันธ์นี้มุ่งก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีในระหว่างสมาชิกในครอบครัว ทั้งในด้านจิตใจ อารมณ์ และในด้านเศรษฐกิจและสังคม ยิ่งกว่านั้นการที่ทุกคนในครอบครัวมีบทบาทหน้าที่ต่อกันและกัน ย่อมแสดงว่า สมาชิกแต่ละคนในครอบครัวย่อมมีแนวทางในการแสดงพฤติกรรมต่างๆ ตามที่สมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัวรวมทั้งสังคมคาดหวัง ทั้งนี้ เนื่องจากระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวที่กล่าวถึงนี้ มักเป็นระบบสัมพันธ์ที่ผ่านกระบวนการให้คุณค่าของสังคมมาแล้วว่าเป็นระบบที่เหมาะสม หากทุกคนในครอบครัวสามารถดำเนินชีวิตไปตามบทบาทหน้าที่ที่กำหนดไว้ได้เป็นอย่างดี ก็ย่อมจะทำให้ชีวิตครอบครัวมีความสุขและครอบครัวสามารถดำรงอยู่ในสังคมได้ตลอดไป

สังคมไทยแต่เดิมนั้น ก็มีการกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวไว้มาก ทั้งที่เป็นคติความเชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในครอบครัว ซึ่งปรากฏเป็นวาทะกรรม (discourse) ต่างๆ ที่น่าสนใจ เช่น ชายเป็นช้างเท้าหน้า หญิงเป็นช้างเท้าหลัง เดินตามผู้ใหญ่มาไม่ถด รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี และที่เป็นวรรณคดีและบทประพันธ์ต่างๆ เช่น กุณยสนทนอง คำฉันท์ที่กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของการเป็นภรรยาที่ดี เป็นต้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบบกฎหมายของไทยก็ได้มีการกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวเอาไว้เช่นกัน กล่าวคือ เมื่อชายหญิงได้จดทะเบียนสมรสเป็นสามีภรรยา ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา เกิดสิทธิและหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน ในสมัยโบราณ กฎหมายกำหนดให้สามี มีอำนาจเหนือภรรยา คือ มีอำนาจทำโทษ ว่ากล่าว สั่งสอนเมื่อภรรยากระทำผิด ปัจจุบัน สามีภรรยา มีสิทธิเท่าเทียมกัน การจัดการเกี่ยวกับทรัพย์สิน ต้องปรึกษาร่วมกัน

ลักษณะครอบครัวตามโครงสร้าง

ครอบครัว สามารถแบ่งออกตามโครงสร้างได้ 2 ลักษณะใหญ่ คือ ครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวขยาย (ชุมชน รุ่งปัจฉิม 2544: 15-17)

1. ครอบครัวเดี่ยว (nuclear family) ครอบครัวที่ประกอบไปด้วยชายและหญิง อาศัยอยู่ร่วมกัน โดยสังคมอนุญาตให้มีความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างกันได้ และอาจมีลูกที่เกิดจากความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างกันหรือจากการรับมาเลี้ยงก็ได้ ดังนั้น ครอบครัวแบบนี้มักประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก (Leslie and Korman 1989: 11)

2. ครอบครัวขยาย (extended family) ครอบครัวที่ประกอบไปด้วยสมาชิกอย่างน้อย สามรุ่นอายุ อาศัยอยู่ร่วมกัน ได้แก่ ปู่ย่า ตายาย บิดา มารดา และลูกๆ บางครอบครัวอาจมีสมาชิกคนอื่นอยู่ร่วมด้วย เช่น ลุง ป้า น้า อา เป็นต้น เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยวกับเครือญาติอาศัยอยู่ร่วมกัน (Leslie 1989: 32)

2.3 บทบาทหน้าที่ของครอบครัว

บทบาทหน้าที่ของครอบครัว

ครอบครัวจะดำรงหรือพัฒนาการได้อย่างเหมาะสมและปกติสุขมากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติหน้าที่ประจำวันว่ามีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใด แนวคิดที่อธิบายการปฏิบัติหน้าที่ของครอบครัวที่นิยมใช้กันแพร่หลาย ที่จะกล่าวถึงในนี้คือ แนวคิดแบบ Mc Master Model ของ แอพสตัน และคณะ (Epstein, et al, 1982 อ้างถึงในกรมสุขภาพจิต 2542 : 19) การปฏิบัติหน้าที่ของครอบครัว Mc Master Model of Family Functioning (MMFF) ตาม MMFF ครอบครัวเป็นระบบเปิด (Open System) ซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยอันได้แก่ สมาชิกแต่ละคน (Individual Subsystem) คู่สมรส (Spousal Subsystem) และพี่น้อง (Sibling Subsystem) ที่ไม่เหมาะสมก็จะเกิดปัญหา MMFF แบ่งการทำหน้าที่ของครอบครัวออกเป็นด้านต่างๆ ดังนี้

2.3.1 การแก้ปัญหา (Problem Solving) หมายถึง ความสามารถของครอบครัวในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างเหมาะสม ทำให้ครอบครัว ดำเนินไปได้และปฏิบัติหน้าที่ด้านต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ครอบครัวแต่ละครอบครัวมีทักษะการแก้ปัญหาแตกต่างกัน บางครอบครัวจะแก้ปัญหาที่เกี่ยวกับวัตถุได้หมด แต่อาจแก้ปัญหาทางอารมณ์ ได้ลำบากครอบครัวที่มีประสิทธิภาพ จะแก้ปัญหาอย่างรวดเร็วและเป็นระบบ ปัญหาที่มีมักเป็นปัญหาที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ไม่ใช่ปัญหาเรื้อรังที่แก้ไม่ได้เสียที ในทางตรงข้าม ครอบครัวที่ไม่มีประสิทธิภาพ มักแก้ปัญหาอย่างไม่เป็นระบบ ไม่เสร็จสิ้นไปเป็นเรื่องๆ และกลายเป็นปัญหาเรื้อรังในที่สุด

2.3.2 การสื่อสาร (Communication) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงข้อมูลระหว่างกันและกัน การสื่อสารมีสองแบบคือ การสื่อสารโดยใช้คำพูด (Verbal Communication) และการสื่อสารโดยไม่ใช้คำพูด (Nonverbal Communication) MMFF จะเน้นการสื่อสารแบบแรกเนื่องจากสามารถวัดได้ชัดเจนกว่า อย่างไรก็ตามการสื่อสารโดยไม่ใช้คำพูดนั้น แม้เนื้อหาจะไม่เด่นชัด แต่เป็นเนื้อหาที่มีความสำคัญ โดยจะแสดงออกมาทางระดับเสียง คำพูดที่เลือกใช้สีหน้าแววตา การประสานสายตาและท่าทาง เป็นต้น เนื้อหาของการสื่อสารแบ่งเป็น 2 ประเภท คือเนื้อหาที่เกี่ยวกับวัตถุและการดำเนินชีวิตประจำวัน และเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึกครอบครัวที่สื่อสารด้านวัตถุไม่ดีก็มักจะมีปัญหาการสื่อสารด้านอารมณ์ร่วมด้วยเสมอครอบครัวที่มีประสิทธิภาพจะสื่อสาร ได้ชัดเจนและตรงต่อบุคคลเป้าหมาย ถ้าการสื่อสารมีความคลุมเครือและอ้อมค้อมมากเกินไป ครอบครัวก็จะทำหน้าที่ได้ไม่ดีเท่าที่ควร ผู้ที่สื่อสารอย่างคลุมเครือและอ้อมค้อม จะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งสับสนกลับมาแบบเดียวกันในครอบครัวปกติความสามารถในการสื่อสารแต่ละด้านจะแตกต่างกันไป บางครอบครัวการสื่อสารเกี่ยวกับปัญหาที่ขัดแย้งกันอาจไม่ชัดเจนและไม่ตรงต่อบุคคลเป้าหมายแต่ก็จะเป็นอยู่ช่วงสั้นๆและไม่ทำให้เกิดปัญหาแต่อย่างใด

2.3.3 บทบาท (Role) หมายถึง แบบแผนพฤติกรรมที่สมาชิกประพฤติต่อกันและกันซ้ำๆ เป็นประจำ บทบาทแบ่งได้เป็น 2 ด้านเช่นเดียวกับการสื่อสาร คือบทบาทพื้นฐานและบทบาทอื่นๆ

1) บทบาทพื้นฐาน หมายถึง บทบาทที่จำเป็นต้องกระทำให้ครบถ้วนเพื่อให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุข นั่นคือ การจัดหาปัจจัยสี่ให้แก่สมาชิก การฟูมฟักเลี้ยงดูและให้การประคับประคองสนับสนุนแก่สมาชิก การตอบสนองความต้องการทางเพศในระหว่างคู่สมรสการช่วยพัฒนาทักษะต่างๆ ให้สมาชิก

2) บทบาทอื่นๆ หมายถึง บทบาทเฉพาะของแต่ละครอบครัว จึงอาจเป็นได้ทั้งบทบาทที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม เช่น ลูกชายที่เรียนเก่งและได้รับทุนไปเรียนต่อต่างประเทศ บทบาทของลูกชายก็น่าเชื่อถือเกียรติยศมาสู่ครอบครัวการประเมินว่าบทบาทในครอบครัวเป็นไปได้ดีหรือไม่จะต้องพิจารณา 2 ด้าน คือ

(1) การมอบหมายหน้าที่ตามบทบาท (Role Allocation) หมายถึง การมอบหมายความรับผิดชอบในหน้าที่บางประการให้สมาชิก การมอบหมายนี้อาจทำโดยเปิดเผยหรือไม่ก็ได้ ครอบครัวที่มีประสิทธิภาพจะมีการมอบหมายหน้าที่ที่จำเป็นทุกด้านอย่างชัดเจนให้กับบุคคลที่เหมาะสม แต่ครอบครัวที่มีปัญหาจะมีการมอบหมายหน้าที่อย่างไม่เหมาะสม

(2) การดูแลให้สมาชิกรับผิดชอบในบทบาท (Role Accountability) หมายถึง วิธีการที่ครอบครัวดูแลให้สมาชิก รับผิดชอบต่อบทบาทและหน้าที่ที่ครบถ้วนหรือของตนนั้น คือครอบครัวต้องมีวิธีตรวจสอบว่าสมาชิกแต่ละคนทำหน้าที่ครบถ้วนหรือไม่ เช่น พ่อตรวจสอบว่าลูกทำงานตามที่มอบหมายหรือไม่และถ้าไม่ทำจะมีบทลงโทษอย่างไรบทบาทและหน้าที่ของสมาชิกคน

หนึ่ง จะต้องสอดคล้องกับของคนอื่นด้วย การกิจในครอบครัวจะดำเนินไปได้ก็ต่อเมื่อมีการมอบหมายหน้าที่อย่างเหมาะสม และมีระบบควบคุมให้สมาชิกปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างครบถ้วน

2.3.4 การตอบสนองต่ออารมณ์ (Affective Responsiveness) หมายถึง ความสามารถที่จะตอบสนองทางอารมณ์ต่อกันและกันอย่างเหมาะสม ทั้งด้านคุณภาพและปริมาณ อารมณ์ที่เกิดขึ้นในครอบครัวมีทั้งอารมณ์ในภาวะปกติ เช่น อารมณ์รัก เป็นสุข และอารมณ์ในภาวะวิกฤติ เช่น กลัว โกรธ เป็นต้น ครอบครัวที่ทำหน้าที่ปกติจะแสดงอารมณ์ เช่น แสดงออกมาน้อยเกินไป บางครอบครัวแสดงออกเฉพาะอารมณ์เชิงบวกแต่ไม่สามารถแสดงอารมณ์เชิงลบได้ เช่น ภรรยาไม่สามารถแสดงอารมณ์โกรธต่อสามีได้ เพราะกลัวสามีจะไม่พอใจ หรือลูกไม่สามารถเล่าความรู้สึกเศร้าและคิดถึงพ่อที่เสียชีวิตไปเพราะเกรงจะสะเทือนใจแม่สมาชิกที่เติบโตมาในครอบครัวแบบนี้จะแสดงออกทางอารมณ์ได้อย่างจำกัดและมีปัญหายุคคลิกภาพ

2.3.5 ความผูกพันทางอารมณ์ (Affective Involvement) หมายถึง ระดับความผูกพันห่วงใยที่สมาชิกแต่ละคนมีต่อกันรวมทั้งการแสดงออกซึ่งความสนใจและการเห็นคุณค่าซึ่งของกันและกัน ความผูกพันทางอารมณ์มีหลายระดับ คือ

- 1) ปราศจากความผูกพัน สมาชิกในครอบครัวไม่สนใจใยดีกันเลย การเป็นครอบครัวมีความหมายเพียงการมาอยู่ร่วมชายคาเดียวกันเท่านั้น
- 2) ผูกพันแบบไม่มีความรู้สึก สมาชิกมีความสนใจต่อกันเพียงเล็กน้อย โดยปราศจากความลึกซึ้งทางอารมณ์และความห่วงใยด้วยน้ำใสใจจริงความสนใจในความเป็นอยู่ของอีกฝ่ายหนึ่งแทบไม่มีเลย หรือถ้ามีก็เป็นไปเพราะความอยากรู้อยากเห็น อยากควบคุมอีกฝ่ายหนึ่ง หรือเป็นไปทางหน้าที่ เช่น ต้องการแสดงความห่วงใยยามที่น้องเจ็บป่วย เป็นต้น
- 3) ผูกพันเพื่อตนเองความสนใจอีกฝ่ายหนึ่งเป็นไปเพื่อตนเอง เพื่อเสริมสร้างคุณค่าให้ตนเองไม่ใช่ความสนใจที่มีต่ออีกฝ่ายหนึ่งอย่างจริงจัง
- 4) ผูกพันอย่างมีความเข้าใจความสนใจผูกพันมีต่ออีกฝ่ายหนึ่งอย่างแท้จริง โดยมีพื้นฐานอยู่บนความเข้าใจในความต้องการอีกฝ่ายหนึ่งความผูกพันแบบนี้มีความเหมาะสมที่สุดเพราะจะสามารถตอบสนองความต้องการทางอารมณ์อีกฝ่ายหนึ่งได้อย่างเหมาะสม
- 5) ผูกพันมากเกินไป ความผูกพันเป็นไปอย่างป้องกันหรือจู้จี้จ้านเกินไปจนอีกฝ่ายหนึ่งไม่มีความเป็นส่วนตัว
- 6) ผูกพันจนเหมือนเป็นบุคคลเดียวกันเป็นความผูกพันที่แน่นแฟ้นจนกระทั่งเหมือนกับทั้งคู่เป็นบุคคลเดียวกัน และขอบเขตส่วนตัวของแต่ละคน (Personal Boundary) นั้นไม่ชัดเจนหรือแทบไม่มีเลย

2.3.6 การควบคุมพฤติกรรม (Behavior Control) หมายถึง วิธีการที่ครอบครัวควบคุมหรือจัดการกับพฤติกรรมของสมาชิก การควบคุมพฤติกรรมเป็นสิ่งจำเป็น ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกประพฤติตนอยู่ในขอบเขตอันเหมาะสมไม่ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น พฤติกรรมที่จำเป็นต้องมีการควบคุมแบ่งออกเป็นด้านต่างๆ ดังนี้

- 1) พฤติกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจและชีวภาพ เช่น การกิน นอน ขับถ่าย ความต้องการทางเพศและความก้าวร้าว เป็นต้น
- 2) พฤติกรรมทางสังคม เช่น การคบเพื่อนฝูงหรือเป็นสมาชิกในชมรม เป็นต้น
- 3) พฤติกรรมที่อาจเป็นอันตรายต่อร่างกายหรือทรัพย์สิน
- 4) การรักษาระเบียบวินัยภายในครอบครัว

สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2553) ครอบครัวมีหน้าที่ในการตอบสนองความต้องการของสมาชิกในครอบครัว คือ

1. หน้าที่ของความรักความเอาใจใส่ (Affective function) หมายถึง ในการตอบสนองความต้องการด้านจิตใจของสมาชิก แสดงออกโดยการให้ความรัก ความอบอุ่น ความเอาใจใส่แก่สมาชิก เพื่อให้สมาชิกมีสุขภาพจิตดี มีบุคลิกภาพมั่นคง

2. หน้าที่ในการอบรมเลี้ยงดู (Socialization function) หมายถึง หน้าที่ในการพัฒนาแบบแผนพฤติกรรมที่ต่อเนื่องตลอดชีวิตของสมาชิก เพื่อเป็นการปลูกฝังส่งเสริมลักษณะนิสัยที่ดีงาม การวางแผนตามบทบาทหน้าที่ที่เหมาะสม การเรียนรู้ระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งจะทำให้เด็กพร้อมที่จะเป็นผู้ใหญ่ที่ดีมีคุณภาพในอนาคต ถือได้ว่าเป็นกระบวนการปรับพฤติกรรมอย่างต่อเนื่องที่ทำให้บุคคลตอบสนองสถานการณ์ในสังคมตามต้องการ อันเป็นผลมาจากการเรียนรู้บทบาทในสังคม และได้ปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ซึ่งกระบวนการทางสังคมนี้ไม่ได้หมายถึงการอบรมเลี้ยงดูเด็กเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นกับคนทุกวัย ตั้งแต่เกิดจนถึงวัยสูงอายุ ในการปรับบรรทัดฐาน ความเชื่อ ค่านิยมของตนอย่างต่อเนื่อง

3. หน้าที่ในการผลิตสมาชิกใหม่ (Reproductive function) หมายถึง หน้าที่ในการสร้างหรือในการผลิตสมาชิกใหม่ให้กับครอบครัว ทำให้สังคมมีจำนวนสมาชิกในสังคมเพิ่มขึ้น เป็นหน้าที่ในการสืบเผ่าพันธุ์เชื้อสายของมนุษย์ สำหรับครอบครัวหน้าที่นี้เป็นการสืบสกุลให้ครอบครัวดำรงต่อไป

4. หน้าที่ในการเผชิญปัญหาของครอบครัว (family coping function) หมายถึง หน้าที่ในการจัดการและคลี่คลายวิกฤติต่างๆ ในครอบครัวในทางสร้างสรรค์ เพื่อคงไว้ซึ่งสมดุลภายในครอบครัว ทั้งนี้ เนื่องจากตลอดการดำเนินชีวิตครอบครัว ครอบครัวจะถูกรบกวนจากสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอก ซึ่งอาจเป็น บุคคล สิ่งของ สถานการณ์ หรือ เหตุการณ์ที่ทำให้เกิดภาวะเครียดในครอบครัว สิ่ง

ที่อาจรบกวนความสุขของครอบครัว เช่น การเสียชีวิตของคู่ครอง การหย่าร้าง การตายของญาติสนิท การเจ็บป่วยของสมาชิก การมีปัญหาทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ครอบครัวจึงทำหน้าที่ในการเผชิญปัญหาเพื่อให้ครอบครัวสามารถปรับตัวและดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างต่อเนื่องตามพัฒนาการของครอบครัว

5. หน้าที่ในการจัดการทรัพยากรทางเศรษฐกิจ (Economic function) หมายถึง หน้าที่ในการแสวงหารายได้ที่ได้มาเพื่อนำมาใช้จ่ายอย่างเหมาะสมมีประสิทธิภาพ เช่น การจัดหาเสื้อผ้า อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย เป็นต้น

6. หน้าที่ในการจัดหาสิ่งจำเป็นพื้นฐานทางกายภาพสำหรับสมาชิก (Provision of physical necessities) หมายถึง หน้าที่ในการจัดหาสิ่งจำเป็นในการดำเนินชีวิตสำหรับสมาชิกในครอบครัว ได้แก่ ปัจจัยสี่ (อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย) และบริการเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย นันทนาการ และงานอดิเรก

Goldenberg & Golderberg (1980) ได้จำแนกระดับความมีประสิทธิภาพของครอบครัว (Family Functioning) ออกเป็น 3 กลุ่มคือ

กลุ่มที่ 1 ครอบครัว หน้าที่ของครอบครัวมีประสิทธิภาพ ระดับสูงมาก (Optimally Functional Families) บางครั้งอาจจะเรียกให้อีกอย่างหนึ่งว่าครอบครัวที่สมบูรณ์ (Healthy Family) จะมีลักษณะเด่น ๆ หลายประการ การแสดงออกถึงความห่วงใยเอื้ออาทรต่อกัน เปิดเผย เห็นอกเห็นใจ และไว้วางใจซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในครอบครัวแต่ละคนจะรู้สึกรู้ว่าตนเองมีคุณค่าความคิดเห็นของตัวเองมีความสำคัญและในทำนองเดียวกันก็เห็นคุณค่าและความสำคัญของสมาชิกของคนอื่น ๆ ดังนั้นจึงไม่มีลักษณะที่สมาชิกคนใดคนหนึ่งในครอบครัวมีอำนาจทางความคิดเห็นผู้อื่น หรือเผด็จการ สมาชิกครอบครัวมีความเป็นอิสระที่จะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับความคิดเห็นของคนอื่น ๆ แม้กระทั่งบางครั้งอาจนำมาซึ่งความขัดแย้งก็ตามทุกคนในครอบครัวสามารถ ที่จะริเริ่มและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ บทบาทของพ่อแม่ในครอบครัวแบบนี้จะไม่เป็นแบบเผด็จการ การแสดงความคิดเห็นและการต่อรองของลูก ๆ ถือเป็นเรื่องปกติ ดังนั้น จึงไม่เกิดบรรยากาศในลักษณะของการเอาชนะกันระหว่างพ่อแม่และลูก ๆ ในครอบครัวแบบนี้สมาชิกในครอบครัวจะมีความเป็นตัวของตัวเอง (Autonomy) เคารพในความแตกต่างของผู้อื่นและขอบเขต (Boundary) ของความเป็นเอกลักษณ์มีความชัดเจนหากมีการสูญเสียหรือต้องแยกย้ายจากกัน สมาชิกในครอบครัวก็สามารถปรับตัวได้อย่างสมเหตุสมผล สามารถยอมรับกับการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการต่าง ๆ ในครอบครัวได้อย่างเหมาะสม เช่น การแก่ชรา การตายที่เกิดขึ้น จะเห็นว่าครอบครัวที่ทำหน้าที่ของครอบครัวได้อย่างมีประสิทธิภาพสูง จะมีการสื่อสารอย่างตรงไปตรงมา เปิดเผย มีอารมณ์ขัน มีบรรยากาศที่อ่อนโยน อบอุ่น และเต็มไปด้วยความหวัง และครอบครัวที่มีลักษณะเช่นนี้จะพัฒนาหล่อหลอมเด็กให้เป็นคนมีความสามารถ และ

ปรับตัวได้ดี นอกจากนั้น เมื่อเขาเหล่านั้นโตขึ้นและมีสัมพันธภาพกับบุคคลภายนอกกว้างขวางขึ้นเขาก็สามารถที่จะสร้างสัมพันธภาพกับสังคมภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย

กลุ่มที่ 2 ครอบครัว ที่หน้าที่ของครอบครัวมีประสิทธิภาพ ระดับปานกลาง (Moderately Dysfunctional Families) ครอบครัวลักษณะที่ 2 นี้ หน้าที่ของครอบครัวมีประสิทธิภาพอยู่ในระดับต่ำกว่าครอบครัวแบบแรก ครอบครัวแบบนี้มักจะพบกับปัญหาและความลำบากในการทำหน้าที่โดยปกติของครอบครัว เด็กที่มาจากครอบครัวแบบนี้มีปัญหาไม่รุนแรงมากนัก เมื่อเทียบกับเด็กที่มาจากครอบครัวแบบที่ 3 ซึ่งบีเวอร์ส กล่าวว่า มักจะพบครอบครัวลักษณะนี้จำนวนมากที่สุดในสังคมเมื่อเทียบกับครอบครัวที่มีหน้าที่ที่มีประสิทธิภาพสูงสุดกับต่ำสุด บีเวอร์สอธิบายถึงครอบครัวที่มีหน้าที่ของครอบครัวในระดับปานกลางว่าส่วนใหญ่มีลักษณะที่บอบช้ำและขอบข่ายของพ่อแม่และลูกไม่ชัดเจน ไม่คงที่ การปกครองและการปฏิบัติตามกฎระเบียบของครอบครัวคลุมเครือ ซึ่งเกิดจากการใช้คำว่า ควรจะ (should) และน่าจะ (ought) จึงทำให้เป็นการยากที่จะปฏิบัติตามกฎระเบียบของครอบครัวได้อย่างถูกต้องทุกประการ การปกครองมักใช้การขู่ให้กลัวแทนที่จะเป็นการต่อรองกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว แต่ละคนพยายามหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบต่อความรู้สึกความคิดและการกระทำ ตลอดจนไม่ยอมรับกับพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงภายในครอบครัว ตัวอย่างเช่น แม่ทำตัวแข่งกับลูกสาววัยรุ่นเพื่อจะดูว่าใครมีเสน่ห์มากกว่ากัน การแข่งขันและความขัดแย้งที่มีอยู่เป็นนัย ๆ และความขัดข้องใจถือเป็นเรื่องปกติเกิดขึ้นประจำในการเกี่ยวข้องปฏิสัมพันธ์กันในครอบครัว เด็กที่เจริญเติบโตมาจากครอบครัวแบบนี้ มักจะมีทัศนคติและความคิดเห็นแคบและจำกัด ตัวอย่างเช่น จะมีทัศนะว่าผู้ชายต้องเข้มแข็ง แข็งแรง เป็นฝ่ายรุกเป็นฝ่ายกระทำ เป็นที่พึ่งและประสบความสำเร็จในเรื่องการหาเงิน ไม่สนใจเรื่องความรู้สึกและสัมพันธภาพกับบุคคลอื่น ๆ ในทำนองเดียวกันผู้หญิง คือ เพศที่อ่อนแอ มีอารมณ์อ่อนไหวเอื้ออาทรผู้อื่น และเป็นฝ่ายที่พึ่งพาบุคคลอื่น ทัศนะเกี่ยวกับบทบาท ของเพศลักษณะนี้ ผนวกกับความเชื่อเกี่ยวกับครอบครัวที่ผิด ๆ ไม่ช่วยให้สมาชิกของครอบครัวพัฒนาและปรับตัวที่จะเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ (เมธินันท์ ภิญโญ 2539 : 10 อ้างอิงจาก Beavers 1977) เมื่อถึงเวลาที่สมาชิกในครอบครัวลักษณะที่ 2 นี้เข้าสู่วัยรุ่น และจะต้องแยกออกจากครอบครัวไปเพื่อการศึกษาหรือการทำงาน จะเกิดปัญหาใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเรียกว่า การยึดติดกับครอบครัวมากเกินไป (Centripetal Style) วัยรุ่นจะประสบความสำเร็จที่จะต้องแยกจากครอบครัวที่เรียนรู้ที่จะเป็นตัวของตัวเองเพราะความคุ้นเคยที่ตนเองได้รับจากครอบครัว ครอบครัวเคยเป็นแหล่งที่ให้ทุกอย่างที่ตนเองต้องการ การแยกออกมาเป็นอิสระมาติดต่อกับโลกภายนอกลำพังตัวเองเป็นความน่ากลัวและยากลำบาก ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดอาการทางประสาท (Neurotic) ในบุคลิกภาพของวัยรุ่นที่อยู่ในสภาพอย่างนี้ได้ ลักษณะที่ 2 เรียกว่าการยึดติดกับสังคมภายนอกมากเกินไป (Centrifugal Style) วัยรุ่นที่อยู่ในสภาพการณ์นี้จะพบว่าแหล่งที่มาชดเชยสิ่งที่ตนเองไม่ได้รับในครอบครัว คือ สังคมภายนอก ดังนั้น

สมาชิกครอบครัวลักษณะนี้ก็จะห่างเหินจากครอบครัว ไม่รับรู้ความขัดแย้งของครอบครัว มองหาเพื่อนเป็นแหล่งบรรเทาทุกข์แทนที่จะเป็นการหนียวั้ง ผู้รักเด็กเอาไว้กับครอบครัวแบบครอบครัวลักษณะแรกครอบครัวลักษณะที่ 2 นี้จะดูเหมือนกับขับไล่เด็กให้ออกจากบ้านไปก่อนที่จะถึงวัยอันสมควรหรือมีวุฒิภาวะพอที่จะดูแลตัวเอง ได้สัมพันธภาพที่เกิดขึ้นกับคนภายนอกก็อาจมีลักษณะผิวเผินและนำไปซึ่งการมีปัญหาทางพฤติกรรมได้

กลุ่มที่ 3 ครอบครัว ที่มีหน้าที่ของครอบครัวมีประสิทธิภาพ ระดับต่ำมาก (Severely Dysfunctional Families) ในทฤษฎีระบบครอบครัวที่มีหน้าที่บกพร่องมากที่สุดหรือประสิทธิภาพต่ำที่สุดว่าเป็นระบบปิด (Closed Systems) เพราะมีการติดต่อกับโลกภายนอกน้อยมาก ขอบข่ายและบทบาทของสมาชิกในครอบครัวก็ยุ่งเหยิงไม่เป็นระเบียบ บรรยากาศของครอบครัวก็ขาดความยืดหยุ่น ครอบครัวประเภทนี้ผนวกกับสภาพความเป็นอยู่ของครอบครัว 2 ลักษณะที่กล่าวแล้วคือลักษณะการยึดติดกับครอบครัวมากเกินไป (Centripetal Style) และลักษณะการยึดติดเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอกมากเกินไป (Centrifugal Style) จะส่งผลทางลบของสมาชิกในครอบครัวอย่างมากดังต่อไปนี้

1. ครอบครัวที่มีหน้าที่ของครอบครัวมีประสิทธิภาพระดับต่ำที่สุด (Severely Dysfunctional Families) และลักษณะการยึดติดกับครอบครัวมากเกินไป (Centripetal Style) จะทำให้เด็กที่เติบโตมาในสภาพเช่นนี้ มีแนวโน้มที่จะเป็นจิตเภทแบบ Process Schizophrenia สูงมากซึ่งจะมีอาการแยกตัวจากสังคม ขาดการรับรู้และตอบสนองทางอารมณ์กับผู้อื่นตั้งแต่ยังเป็นเด็กและเมื่อโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะพยายามหลีกเลี่ยงการติดต่อกับสังคม ขอบข่ายและบทบาทของพ่อแม่มีน้อยมาก การเรียนรู้เกี่ยวกับการเป็นผู้นำจึงขาดหายไป ไม่รู้ว่าใครปกครองใคร ไม่รู้ว่าใครเป็นพ่อแม่ใครเป็นลูก บรรยากาศภายในครอบครัวเช่นนี้ไม่ช่วยให้เด็กเรียนรู้ที่จะเป็นตัวของตัวเอง (Autonomous) ครอบครัวลักษณะนี้ นิยามความใกล้ชิดภายในครอบครัว (Family Closeness) ว่าเป็นการที่สมาชิกในครอบครัวคิดเหมือนกันและรู้สึกเหมือนกัน จึงไม่มีการส่งเสริมให้แต่ละคนมีความเป็นตัวของตัวเอง ดังนั้น เด็กจึงไม่สามารถพัฒนาเอกลักษณ์เฉพาะตัว และไม่สามารถเข้าใจว่า บทบาทและขอบข่ายของตนเองแตกต่างไปจากสมาชิกครอบครัวอื่นๆ อย่างไรในขณะเดียวกันการที่ครอบครัวมีลักษณะที่เป็นระบบที่ปิด (Closed Systems) ก็ยังทำให้ครอบครัวไม่มีสัมพันธภาพกับสังคมภายนอก การสื่อสารภายในครอบครัวก็ไม่ดี สับสน การต่อรองระหว่างสมาชิกในครอบครัวก็ไม่มี ขาดความอบอุ่นในครอบครัว ไม่มีการยอมรับว่าครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลง เพราะเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างและทุกคนในครอบครัวคงที่เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

2. ครอบครัวที่มีหน้าที่ของครอบครัวมีประสิทธิภาพระดับต่ำที่สุด (Severely Dysfunctional Families) และมีลักษณะการยึดติดกับสังคมภายนอกมากเกินไป (Centrifugal Style) จะทำหน้าที่ เติบโตมาจากการเลี้ยงดูแบบนี้มีแนวโน้มที่จะพฤติกรรมที่ต่อต้านสังคม ใจดำขาดความรับผิดชอบ เข้าข้างตัวเอง หุนหันพลันแล่น ถึงจะได้รับการลงโทษก็มักไม่ดีขึ้น โหดเหี้ยมและไม่ละอายอาชญากรรมส่วนใหญ่

มาจากครอบครัวที่มีลักษณะนี้ บรรยาการในครอบครัวประเภทนี้มักจะมีการไม่ลงรอยกัน บาดหมางใจกันอย่างเปิดเผยและทำร้ายกัน เพราะความไม่มั่นคงของครอบครัว ไม่มีใครในครอบครัว รับผิดชอบ ขอบข่าย และหน้าที่ของตัวเองอย่างชัดเจนแม้กระทั่ง พ่อแม่ การเป็นผู้นำเปลี่ยนได้ทุกหน้าที่ การทะเลาะวิวาท การดำเนินคดีเตียน การชู้ ทำให้เกิดความสับสน ยุ่งเหยิงและความไม่เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน ในการสื่อสาร มักพูดจากันคนละเรื่อง เด็กในครอบครัวแบบนี้มีแนวโน้มที่จะมีพฤติกรรมที่ต่อต้านสังคม ทำผิดกฎหมาย

ชุมชน รุ่งปัจฉิม (2544: 15-17) กล่าวว่า บทบาทหน้าที่ของครอบครัวในฐานะที่เป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่ง จึงมุ่งตอบสนองการดำรงอยู่ของสังคมเป็นสำคัญ หน้าที่พื้นฐานของครอบครัว มีดังต่อไปนี้

1. สร้างสมาชิกใหม่ (reproduction) เพื่อให้สังคมสามารถดำรงอยู่ได้ เพราะสังคมจะต้องมีสมาชิกใหม่แทนสมาชิกเดิมที่ตายไป หน้าที่นี้มีความสำคัญมาก ถ้าไม่มีการสร้างสมาชิกใหม่สังคมนั้นๆ ก็อาจต้องสูญหายไป การมีสมาชิกใหม่ก็ต้องมีให้สมดุลกับทรัพยากรภายในประเทศคือ ไม่มากเกินไป หรือน้อยเกินไป ถ้ามีมากเกินไปจนทรัพยากรภายในประเทศไม่อาจจะอำนวยได้ สังคมก็ยากลำบากและเกิดปัญหาต่างๆ เช่น ขาดงาน อาชญากรรม เป็นต้น แต่ถ้ามีสมาชิกน้อยเกินไป สังคมนั้นก็อาจจะประสบปัญหาขาดแคลนกำลังคน

2. บำบัดความต้องการทางเพศ (sexual gratification) ซึ่งจะออกมาในรูปของการสมรส เป็นการลดปัญหาทางเพศบางอย่าง เช่น ข่มขืน การสมรสจึงเป็นสิ่งจำเป็นในสังคมที่มีการจัดระเบียบ เพราะการสมรสคือวิธีหนึ่งที่สังคมเข้ามาควบคุมความสัมพันธ์ให้อยู่ในขอบเขต แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ความต้องการมีความสัมพันธ์ทางเพศแต่อย่างเดียว จะต้องทำให้มนุษย์มีครอบครัวเสมอไป เพราะมนุษย์มีทางเลือกออกทางอื่นๆ ได้โดยไม่ต้องมีครอบครัว เพราะการสมรสให้มากกว่าความพอใจในเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศ

3. เลี้ยงดูผู้เยาว์ให้เติบโตขึ้นในสังคม (maintenance of immature children or raising the young) จะเห็นได้ว่าไม่มีสถาบันใด ทำหน้าที่ได้ดีกว่าสถาบันนี้ เพราะความรัก และความอบอุ่นเด็กจะหาที่อื่นใดเหมือนครอบครัวนั้นยากมาก พ่อแม่ส่วนใหญ่มีความรักลูก ย่อมจะประคับประคองเลี้ยงดูลูกของตนเป็นอย่างดี แม้จะยากลำบากก็ตาม ครอบครัวจึงเลี้ยงดูบุตร ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเติบโต การเลี้ยงดูจากที่อื่นแม้จะทำได้ เช่น สถานสงเคราะห์ โรงพยาบาล ตามบ้านรับเลี้ยงเด็ก ฯลฯ ก็ทำไม่ได้ดีเท่า เพราะอาจให้เด็กได้แต่การเลี้ยงดูทางด้านร่างกาย แต่ทางด้านจิตใจนั้นทำได้ยากมาก เพราะมีเด็กเป็นจำนวนมาก การจะให้ความอบอุ่นแก่เด็กทุกคนเหมือนพ่อแม่ให้แก่ลูกนั้นทำไม่ได้อย่าได้ ฉะนั้น ครอบครัวจึงเป็นสถาบันที่สำคัญมากต่อระบบการพัฒนาทางร่างกายและจิตใจของเด็ก เป็นสถานที่ส่วน

ใหญ่เลี้ยงดูเด็กให้เป็นคนที่เจริญเติบโตที่สมบูรณ์ไม่ให้เกิดปัญหาสังคม ถ้าปราศจากครอบครัว การคงอยู่ของมนุษย์อาจไม่สมบูรณ์

4. ให้การอบรมสั่งสอนแก่เด็กให้รู้จักระเบียบสังคม (socialization) ครอบครัวเป็นแหล่งอบรมเบื้องต้นที่มีอิทธิพลต่อเด็กมากที่สุด เป็นสถาบันที่เตรียมตัวเด็กให้ออกไปเผชิญกับสิ่งแวดล้อมที่พ้นไปจากบ้าน ครอบครัวช่วยอบรมเด็กให้รู้จักกฎเกณฑ์ ค่านิยม แบบของความประพฤติ ฯลฯ สอนให้เด็กปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมในสังคม วิธีการอบรมก็อาจทำได้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงก็โดยการสั่งสอนหรือดุคำ หรือว่ากล่าว โดยอ้อมก็โดยการทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี การอบรมนี้มีอยู่ตลอดเวลา จึงนับได้ว่าเป็นสถาบันที่ให้การอบรมแก่เด็กตั้งแต่เกิดจนตาย

5. กำหนดสถานภาพ (social placement) บุคคลได้ชื่อสกุลจากครอบครัว ซึ่งส่วนมากก็เปลี่ยนได้ในเวลาต่อมา โดยเฉพาะถ้าเป็นผู้หญิง เมื่อแต่งงานแล้วก็เปลี่ยนตามชื่อสกุลสามี สถานภาพตำแหน่งที่ครอบครัวให้นี้ทำให้รู้ว่าบุคคลเป็นใคร อยู่กับคนกลุ่มไหน เช่น ชื่อสกุลเป็นไทย ก็จัดเป็นคนไทย ชื่อสกุลเป็นแซ่ก็จัดเป็นคนจีน เป็นต้น นอกจากนี้สถานภาพก็เป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่เกิด เช่น เป็นลูกคนจน ลูกคนรวย เป็นเชื้อพระวงศ์ เป็นลูกรัฐมนตรี เป็นลูกพ่อค้า เป็นลูกชาวนา และสถานภาพดังกล่าวอาจเปลี่ยนแปลงได้ ขึ้นอยู่กับสังคมที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ เช่น เป็นสังคมปิดหรือสังคมเปิด เช่น เกิดเป็นลูกชาวนาก็ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นชาวนาตลอดไป อาจจะเปลี่ยนสถานภาพเป็นพ่อค้า เป็นข้าราชการ ทหาร ตำรวจ ก็ได้ถ้าสังคมนั้นเปิดโอกาส

6. ให้ความรักและความอบอุ่น (affection) ครอบครัวเป็นแหล่งที่สมาชิกได้รับความรักและความอบอุ่นอย่างบริสุทธิ์ใจ เป็นแหล่งที่ให้ประกันว่าจะมีคนที่รักเราและคนที่เรารักเสมอ เช่น ความรักของสามีภรรยา หรือความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก นอกจากนั้น ถ้าสมาชิกคนใดประสบความผิดหวัง ไม่ว่าในด้านการงาน หรือด้านอื่นๆ ครอบครัวจะเป็นแหล่งให้กำลังใจและปลุกปลอบใจเพื่อให้สามารถฟันฝ่าอุปสรรคไปได้ สรุปแล้วครอบครัวจึงเป็นแหล่งที่ให้ความรัก ความคุ้มครอง และความมั่นคงทางด้านจิตใจแก่สมาชิก ทำให้สมาชิกมีพลังใจในการฟันฝ่าอุปสรรคต่างๆ ให้ลุล่วงไปได้ (สุพัตรา สุภาพ 2518: 60-62)

7. รักษาแรงจูงใจในการดำรงชีวิตสืบไป (maintaining motivation for survival) ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ก็คือ การแสวงหาความหมายของชีวิตและสร้างแรงจูงใจที่จะมีชีวิตต่อไป ครอบครัวจึงเป็นแบบให้กับสมาชิกในการค้นหาสิ่งเหล่านั้นจากศาสนา ความเชื่อ คำสอนต่างๆ หรือการกำหนดวันสำคัญที่เป็นการให้คุณค่ากับชีวิต เช่น วันเกิด วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ (วันครอบครัว) เป็นต้น (Leslie and Korman 1989: 9-11)

2.4 การเลี้ยงดูบุตร

ความหมายและความสำคัญของการอบรมเลี้ยงดูเด็ก

ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2528: 3) ได้ให้ความหมาย การอบรมเลี้ยงดูเด็ก คือ การที่ผู้ใหญ่ผู้ใกล้ชิด ติดต่อสื่อความหมายกับเด็กด้วยการให้รางวัล ลงโทษ หรือควบคุมเด็กทางวาจา เช่น พูดชมเชย ตักเตือนหรือติเตียนทางการกระทำ อาทิ ให้รางวัลเป็นวัตถุสิ่งของ การสัมผัสอย่างอ่อนโยน หรือการเมียนติ และการติดต่อสัมพันธ์กับเด็กอย่างใกล้ชิด ซึ่งเด็กจะได้รับข้อมูลข่าวสารจากผู้ใหญ่โดยตรง ตลอดจนได้รับแบบอย่างจากการสังเกตการกระทำของผู้ใหญ่ด้วย

วิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็ก เป็นยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคล ซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาประเทศ วิธีการอบรมเลี้ยงดูแบบใดที่จะให้ผลในทางเสริมสร้างเด็กและเยาวชนให้เป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพที่น่าปรารถนา คงไม่ใช่เพียงการปฏิบัติกิจวัตรประจำวันกับเด็ก เช่น การสอนแปรงฟัน อาบน้ำ จัดหาอาหาร การสอนการบ้านหรือการพาเด็กไปโรงเรียน แต่ต้องเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งถ้าบิดามารดาสามารถปฏิบัติต่อเด็กได้มากทั้งปริมาณและคุณภาพ ก็ย่อมเอื้อต่อการพัฒนาลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมที่ดีงามของเด็กอย่างมาก

รูปแบบการอบรมเลี้ยงดูบุตรในครอบครัว

รูปแบบการอบรมเลี้ยงดูลูกของพ่อแม่มีความเกี่ยวข้องกันด้านจิตวิทยา ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับความสัมพันธ์ หรือสัมพันธภาพระหว่างพ่อ แม่ กับลูก ซึ่งบาร์มรินด์ (Baumrind Cited in Mussen 1990: 147-152 อ้างถึงใน สุภาศิริ การิภาณจน์ 2541: 47-48) ได้แบ่งรูปแบบการอบรมเลี้ยงดูลูก ออกเป็น 3 แบบ คือ

1. การอบรมเลี้ยงดูแบบอิตาเลียน (Authoritarian) เป็นการอบรมเลี้ยงดูในรูปแบบที่พ่อแม่ใช้เหตุผลกับลูกน้อย มักใช้อำนาจในการอบรมลูก (Power Assertive Discipline) รวมทั้งให้ความรักความเอาใจใส่ ความอบอุ่น ความเห็นอกเห็นใจกับลูกน้อย และมักไม่กระตุ้นให้ลูกได้พูดคุยเกี่ยวกับการตัดสินใจ หรือกฎเกณฑ์ใดๆ ของตนเอง พ่อแม่กลุ่มนี้มักใช้อำนาจอย่างอิสระ พยายามให้ลูกเชื่อฟังตนเสมอ มักวางกฎเกณฑ์ให้ลูก และคาดหวังว่าลูกจะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์นั้น โดยไม่มีข้อโต้แย้งใด ๆ ลูกจะต้องเชื่อฟัง และให้ความเคารพนับถือพ่อแม่

2. การอบรมเลี้ยงดูแบบใช้อำนาจอย่างมีเหตุผล (Authoritative) เป็นการอบรมเลี้ยงดูในรูปแบบที่พ่อแม่มีการควบคุมลูกและเรียกร้องให้ลูกมีวุฒิภาวะ เช่นเดียวกับแบบแรกแต่การควบคุมจะมีความยุติธรรมมากกว่า โดยที่พ่อแม่จะมีการสื่อสารที่ดี และมีการสื่อสารที่ชัดเจนกับลูก พ่อแม่จะมีการกระตุ้นให้ลูกได้พูดคุยอย่างยุติธรรมในการตัดสินใจใด ๆ ของตนเองรวมทั้งให้เหตุผล ให้คำอธิบาย

เกี่ยวกับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ได้วางไว้ และเปิดโอกาสให้ลูกได้แสดงความคิดเห็นของตนเอง โดยพ่อแม่พยายามตอบสนองความต้องการ และความปรารถนาของลูกเท่าที่จะเป็นไปได้และอย่างเหมาะสม เคารพในสิทธิและความคิดเห็นของลูก ทำให้ลูกมีความมั่นคงในความคิดของตนเอง

3. การอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยตามใจ (Indulgent - Permissive) เป็นการอบรมเลี้ยงดูในรูปแบบที่พ่อแม่ให้อิสระกับลูก และมักไม่เรียกร้องให้ลูกมีพฤติกรรม หรือควบคุมลูก พ่อแม่จะให้ความรัก ความอบอุ่นและตามใจลูกมาก รวมทั้งการไม่ใช้การควบคุมลูก พ่อแม่จะขาดการอบรมลูก ยอมให้ลูกควบคุมตนเองมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ พ่อแม่จะมีความอดทนต่อพฤติกรรมของลูกอย่างมาก และไม่ค่อยลงโทษลูก

Rogers, 1972 อ้างใน จิราภรณ์ เมนะพันธ์ (2538: 32-33) แบ่งรูปแบบการอบรมเลี้ยงดูลูกออกเป็น 3 แบบดังนี้

1. แบบประชาธิปไตย (Democracy) เป็นการอบรมเลี้ยงดูที่ลูกรู้สึกได้ว่า ตนได้รับความยุติธรรม ผู้เลี้ยงดูให้ความรัก ความอบอุ่น มีเหตุผล รู้จักยอมรับนับถือความสามารถความคิดเห็นของลูก ให้ความร่วมมือแก่ลูกตามโอกาสอันควร

2. แบบเข้มงวดกวดขัน หรือให้ความคุ้มครองมากเกินไป (Overprotection) เป็นการอบรมเลี้ยงดูที่ลูกรู้สึกได้ว่า ตนไม่ได้รับอิสระเท่าที่ควร พ่อแม่จะเข้มงวดทั้งการกระทำ ความคิดและความเชื่อ ต้องอยู่ในระเบียบวินัยที่พ่อแม่กำหนดไว้ หรือควบคุมไม่ให้ได้รับความสะดวกในการกระทำตามที่ตนต้องการ คอยคุ้มครองป้องกัน และให้ความช่วยเหลือตลอดเวลา

3. แบบปล่อยปละละเลย หรือแบบทอดทิ้ง (Rejection) เป็นการอบรมเลี้ยงดูที่ลูกรู้สึกได้ว่า ตนเองไม่ได้รับการเอาใจใส่ การสนับสนุน หรือคำแนะนำ มักถูกปล่อยให้อยู่ทำอะไรตามใจปรารถนา ไม่ได้รับความอบอุ่นเท่าที่ควร

รูปแบบการอบรมเลี้ยงดูลูก จะมีหลายรูปแบบต่าง ๆ กัน ซึ่งแต่ละรูปแบบจะมีผลโดยตรงกับบุคลิกภาพ และมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่าง พ่อแม่กับลูก ทำให้เกิดบรรยากาศในครอบครัวมีความแตกต่างกันไป ดังนี้ (วันทนีย์ วะสิกะสินและคณะ 2540: 20)

1. บรรยากาศแบบอิตาเลียน คือ ครอบครัวให้สิทธิขาดแก่พ่อ พ่อมีอำนาจสิทธิขาดทุกอย่างภายในบ้าน แม้กระทั่งการตัดสินใจแทนสมาชิกในครอบครัว พ่อจะสร้างกฎเกณฑ์ให้สมาชิกในครอบครัวปฏิบัติตาม แม่มีหน้าที่เป็นแม่บ้าน แต่อาจมีส่วนร่วมคิดร่วมตัดสินใจอยู่กับพ่ออยู่บ้าง ลูกถูกปิดกั้นความคิดเห็น พ่อแม่เท่านั้นที่มีสิทธิขาดทุกอย่างในบ้านซึ่งอยู่ในรูปแบบผู้ปกครอง การแสดงออกจะปรากฏในลักษณะ การห้ามปราม การออกคำสั่งแบบเผด็จการ ไม่ชี้แจงเหตุผลส่วนใหญ่พบในครอบครัวแถบเอเชียที่มีบรรยากาศเช่นนี้

ผลก็คือ เกิดช่องว่างระหว่างลูกกับพ่อแม่ ลูกจะเกิดความรู้สึกว่าเหว่ เป็นความอ่อนแอทางความคิด ขาดความอบอุ่น ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่เป็นตัวของตัวเอง บางคนถูกค่านิยมของครอบครัวครอบงำ จนไม่กล้าทำอะไรที่คิดว่าพ่อแม่จะไม่พอใจ ลูกจะให้ความสำคัญกับกลุ่มเพื่อน หรือสิ่งแวดล้อมภายนอกมากกว่า

2. บรรยายภาพแบบให้เสรีภาพสุดขีด คือ พ่อแม่ต่างก็มีภาระหน้าที่จนไม่มีเวลาให้ครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูกห่างเหิน บางทีพ่อแม่คิดว่า เด็กมีเชื้อสายดีก็จะได้ดีเอง ทำให้เด็กอ่อนการอบรม เด็กประเภทนี้หากพ่อแม่มีฐานะดี จะได้รับการปรนเปรอด้วยเงินทองโดยพ่อแม่มีความคิดว่าเงินทองทดแทนความรัก ความเอาใจใส่ของตนที่มีต่อลูกได้ การแสดงออกจะปรากฏในลักษณะ ลูกจะมีความห่างเหินกัน การพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นการรับฟังปัญหาภายในครอบครัว มีโอกาสเกิดขึ้นได้น้อยมาก

ผลก็คือ ลูกขาดความอบอุ่น ไม่เข้าใจว่าสิ่งใดควร หรือไม่ควรกระทำ ขาดความเข้าใจขาดการรู้จักความรัก หรือการให้อภัยผู้อื่น บางทีจะรักและหลงตัวเอง มีกลไกการป้องกันตนเองสูง หากถูกสิ่งแวดล้อมที่เลวร้ายชักจูงก็สามารถประพฤติผิดนอกกรอบได้ เช่นเดียวกับเด็กที่อยู่ในครอบครัวแบบอิตาเลียน

3. บรรยายภาพแบบประชาธิปไตย คือ บรรยายภาพของครอบครัวจะเป็นบรรยากาศที่ดี สร้างสรรค์ชีวิตแก่เด็ก พ่อแม่รวมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการอบรมเลี้ยงดูลูก เปิดโอกาสให้ลูกได้แสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจในการวางแผนชีวิตครอบครัวตามสมควร ซึ่งพ่อแม่ยังต้องแสดงบทบาทความเป็นพ่อแม่ที่มีความปรองดองต่อกัน รู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว ร่วมกันรับผิดชอบภารกิจต่างๆ ในครอบครัว ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน การแสดงออกของพ่อแม่เช่นนี้ จะสร้างความประทับใจ และเป็นแบบแม่พิมพ์ของลูก

ผลก็คือ ลูกจะรู้สึกอบอุ่น ปลอดภัย เชื่อมมั่นในตนเอง กล้าแสดงออก กล้าเผชิญความจริง กล้ารับผิดชอบ มีความเสียสละ รู้จักการให้อภัยคนอื่น

การอบรมเลี้ยงดูบุตรที่เหมาะสมต่อการสร้างคุณภาพคน

ผลการวิจัยการอบรมเลี้ยงดูเด็กไทยของสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (2533) ได้ข้อสรุปว่า เด็กและเยาวชนไทยที่มีลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมที่น่าปรารถนาเป็นผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูใน 3 มิติ คือ (1) การอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก (2) แบบใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ และ (3) แบบให้เด็กพึ่งตนเองเร็ว โดยมีหลักการและวิธีปฏิบัติในการอบรมเลี้ยงดู สรุปได้ดังนี้

1. การอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก

ตารางที่ 2.1 การอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก

หลักการ	วิธีปฏิบัติ
1. แสดงให้เด็กทราบว่าผู้ใหญ่รักและหวังดีต่อเด็ก	อบรมให้เด็กดี เพื่อตัวของเด็กเอง มิใช่เพื่อผู้ใหญ่หรือครอบครัว
2. ทำตนใกล้ชิดสนิทสนมกับเด็ก	ใช้เวลาอยู่กับเด็ก ชมรายการ TV ที่มีประโยชน์ด้วยกัน ทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยกัน
3. ให้ความสนใจใส่เด็ก เข้าใจจิตใจเด็ก	สอบถามทุกข์สุข ถามถึงเหตุการณ์ประจำวันที่เกิดขึ้นกับเด็ก รู้เกี่ยวกับเพื่อนของเด็ก กิจกรรมของเด็ก
4. เป็นที่ปรึกษาที่ดีของเด็ก ไม่เผด็จการ	ให้คำแนะนำปรึกษา ปลอดภัยเมื่อเด็กมีทุกข์ ให้เด็กได้คิดตัดสินใจเองอย่างมีเหตุผล ไม่บังคับฝืนใจ

2. การอบรมเลี้ยงดูแบบใช้เหตุผล มากกว่าอารมณ์

ตารางที่ 2.2 การอบรมเลี้ยงดูแบบใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์

หลักการ	วิธีปฏิบัติ
1. ใช้พระคุณมากกว่าพระเดช กับเด็ก	เน้นการให้รางวัล สนับสนุน แสดงความพอใจเมื่อเด็กทำความดี (เจตนาดี) มากกว่าการลงโทษเมื่อเด็กทำผิด โดยลงโทษเท่าที่จำเป็นและทำให้น้อย
2. ให้รางวัลอย่างเหมาะสม	เมื่อเด็กทำดี มีเจตนาดี ก็ให้รางวัล ชมเชยอย่างเหมาะสมกับปริมาณความดี เหมาะสมกับเวลา และเป็นรางวัลที่ตรงกับระดับพัฒนาการของเด็ก
3. ไม่ลงโทษเด็กตามอารมณ์ของตน	ปรับอารมณ์ให้สงบและปกติเมื่อเข้าใจเด็ก ไม่ใช้เด็กเป็นที่รองรับอารมณ์เสียของตน
4. ปฏิบัติเช่นนี้อย่างเป็นระบบและสม่ำเสมอ	ยึดการกระทำและเจตนาของเด็กเป็นหลักในการให้รางวัลหรือลงโทษ เมื่อให้รางวัลก็บอกเด็กด้วยว่าให้เพราะเด็กได้ทำดี (มีเจตนาดี) ถ่าลงโทษก็ต้องบอกว่าถูกลงโทษเพราะอะไร

3. การอบรมเลี้ยงดูแบบให้เด็กพึ่งตนเองเร็ว

ตารางที่ 2.3 การอบรมเลี้ยงดูแบบให้เด็กพึ่งตนเองเร็ว

หลักการ	วิธีปฏิบัติ
1. แนะนำฝึกฝนให้เด็กพึ่งตนเอง ตั้งแต่ยังเล็กด้วยการทำกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวันด้วยตนเอง ภายใต้การกำกับของผู้เลี้ยงดู	เปิดโอกาสให้เด็กได้ปฏิบัติกิจกรรมบางประเภทที่เหมาะสมกับวัย ด้วยตนเอง เช่น 2-3 ขวบ ให้แปรงฟัน ล้างมือ อาบน้ำ สวมเสื้อผ้าเอง รับประทานอาหารเอง ช่วยงานบ้านเล็กๆ น้อยๆ ช่วยหยิบของ และรู้จักผูกมิตรเพื่อนรุ่นเดียวกัน ด้วยตนเอง
2. ให้รางวัลเมื่อเด็กทำงานสำเร็จ ให้กำลังใจเมื่อประสบความสำเร็จ และสนับสนุนให้ลองทำอีกครั้งจนสำเร็จ	ผู้ใหญ่ควรให้รางวัล เช่น คำชมเชย เมื่อเด็กทำกิจกรรมต่างๆ ได้สำเร็จ เพื่อสร้างความภาคภูมิใจในตนเอง ถ้าประสบความสำเร็จแล้ว ควรให้กำลังใจและสนับสนุนให้เด็กเริ่มต้นทำใหม่ อาจช่วยเหลือ แนะนำบ้างตามสมควร จนเด็กประสบความสำเร็จในที่สุด

ที่มา : งามตา วานิชานนท์, นพวรรณ โชติบัณฑิต, วัลภา สบายยิ่ง “จิตวิทยาครอบครัวและครอบครัวศึกษา” หน่วยที่ 6 การอบรมขัดเกลาทางสังคมของครอบครัว, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2544: 35-36)

นอกจากนี้ การอบรมเลี้ยงดูบุตรของบิดามารดาโดยให้ความรัก ความอบอุ่น เอาใจใส่ ให้การสนับสนุน มีเหตุผล ยอมรับความสามารถ และความคิดเห็นของบุตร มีความเสมอต้นเสมอปลาย และมีความชัดเจนในการให้รางวัลต่อพฤติกรรมที่ต้องการส่งเสริมและการลงโทษต่อพฤติกรรมที่ต้องการระงับ เป็นวิธีการสำคัญที่ส่งผลทางบวกต่อการส่งเสริมลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมอันดีงามให้แก่เด็กและเยาวชนไทย (คุชฎี โยเหลา 2535)

การอบรมเลี้ยงดูบุตรที่เป็นอุปสรรคต่อการสร้างคุณภาพคน

1. การอบรมเลี้ยงดูแบบรักน้อยและควบคุมมากหรือน้อยกับลักษณะของเด็ก ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2528: 3 อ้างจาก Bronfenbrenner 1958) ได้สรุปว่าการอบรมเลี้ยงดูหลายแบบดังกล่าว แท้จริงแล้วคือ ลักษณะผสมของวิธีการอบรมเลี้ยงดู 2 มิติ คือ วิธีการอบรมเลี้ยงดูแบบรัก และแบบควบคุม ซึ่งอาจพิจารณาจากปริมาณมากถึงน้อยในแต่ละมิติได้

		มิตการอบรมเลี้ยงดูแบบรัก	
		มาก	น้อย
มิตการอบรมเลี้ยงดู แบบควบคุม	มาก	1	3
	น้อย	2	4

ภาพที่ 2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างวิธีการอบรมเลี้ยงดู 2 มิติ คือแบบรักและแบบควบคุม
ที่มา : งามตา วนิทนันทน์, นพวรรณ โชติพันธ์, วัลภา สบายยิ่ง “จิตวิทยาครอบครัวและครอบครัวศึกษา”
หน่วยที่ 6 การอบรมขัดเกลาทางสังคมของครอบครัว, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2544: 41)

กล่าวคือ ถ้าให้การอบรมเลี้ยงดูแบบรักมาก ไม่ว่าบิดามารดาจะควบคุมมาก (1) หรือน้อย (2) ก็ตาม พบว่า ก่อให้เกิดผลดีต่อจิตใจและพฤติกรรมของเด็ก คือ ถ้าเด็กถูกรักมากและควบคุมมาก จะเป็นเด็กที่เชื่อฟัง มีความรับผิดชอบสูง อยู่ในระเบียบวินัยมาก การอบรมเลี้ยงดูแบบรักมากแต่ควบคุม น้อย คือการอบรมเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตย ตรงกันข้าม ถ้าเด็กได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักน้อย ไม่ ไม่ว่าบิดาหรือมารดาจะควบคุมมาก (3) หรือน้อย (4) ก็ตาม พบว่า ก่อให้เกิดผลเสียต่อจิตใจและพฤติกรรม ของเด็ก เด็กที่ถูกอบรมเลี้ยงดูแบบรักน้อยแต่ควบคุมมาก จะมีพฤติกรรมก้าวร้าว ต่อต้าน สำหรับเด็กที่ ถูกอบรมเลี้ยงดูแบบ รักน้อยและควบคุมน้อย จะขาดความรับผิดชอบ เด็กที่ถูกอบรมเลี้ยงดูในลักษณะที่ (3) และ (4) มีแนวโน้มที่จะกระทำผิดได้ง่ายและอาจกลายเป็นฆาตกรในที่สุด

2. การอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนน้อยและใช้เหตุผลน้อยกับลักษณะของเด็ก ดวง เดือน พันธมนาวิน งามตา วนิทนันทน์ และคนอื่นๆ (2536) ได้ศึกษา พบว่า

2.1 ครอบครัวแตกแยกมีผลเสียต่อจิตใจและพฤติกรรมของเด็กหลายด้านเมื่อ เปรียบเทียบกับครอบครัวปกติที่มีบิดามารดา มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน **ครอบครัวแตกแยก** โดยเฉพาะ ครอบครัวที่ขาดมารดา โดยเหตุผลที่ขาดเป็นเหตุผลที่สังคมไม่ยอมรับ เช่น ทอดทิ้งหรือแต่งงานใหม่ ครอบครัวแตกแยก ดังกล่าว ส่งผลเสียต่อจิตใจและพฤติกรรมของเด็กหลายด้าน กล่าวคือ เด็กจาก ครอบครัวแตกแยกจะมีสุขภาพจิตด้อยกว่า มีความเชื่ออำนาจภายในตนด้อยกว่า มุ่งอนาคตด้อยกว่า ก้าวร้าวมากกว่าและคบเพื่อนอย่างเหมาะสมน้อยกว่าเด็กในครอบครัวแตกแยกที่ขาดมารดาเพราะ เสียชีวิต หรือไปทำงานในที่ห่างไกล

2.2 เด็กในครอบครัวที่มีบิดามารดาอยู่พร้อมกัน แต่บิดามารดาขาดความปรองดองกัน ทะเลาะวิวาทกันอยู่เสมอ เรียกว่า **ครอบครัวเครียด** เมื่อเปรียบเทียบลักษณะจิตใจและพฤติกรรมของเด็ก จากครอบครัวเครียดกับครอบครัวแตกแยกและครอบครัวปกติ ปรากฏผลชัดเจนว่า ครอบครัวเครียด มีผลเสียต่อจิตใจและพฤติกรรมของเด็กในทุกด้าน คือ สุขภาพจิต ความเชื่ออำนาจภายในตน การมุ่งอนาคต การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม การคบเพื่อนอย่างเหมาะสม พฤติกรรมก้าวร้าวและผลการเรียนไม่ดี และเด็กในครอบครัวเครียด มีจิตใจและพฤติกรรมด้อยกว่าเด็กในครอบครัวแตกแยกทุกกรณี ด้วย

2.3 ในครอบครัวเครียดและครอบครัวแตกแยกนั้น ให้การอบรมเลี้ยงดูเด็กไม่เหมาะสม เมื่อเปรียบเทียบกับครอบครัวปกติ เด็กจากครอบครัวเครียดและครอบครัวแตกแยก รายงานว่า ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรับสนับสนุนและใช้เหตุผลน้อย นอกจากนั้น ในครอบครัวเครียด เด็กยังมีความสัมพันธ์ที่ดีกับบิดามารดาและกับพี่น้อง น้อยกว่า เด็กในครอบครัวปกติ

3. การอบรมเลี้ยงดูแบบเผด็จการกับลักษณะของเด็ก การอบรมเลี้ยงดูมีความสัมพันธ์กับ ลักษณะใฝ่สัมฤทธิ์ของเด็ก กล่าวคือ การปลูกฝังลักษณะใฝ่สัมฤทธิ์ในบุตร โดยเฉพาะบุตรชายนั้น บิดามีบทบาทอันสำคัญยิ่ง บิดาอยู่ใกล้ชิดกับบุตร ปฏิบัติตนเป็นเพื่อนที่ดีกับบุตร ให้คำแนะนำกับบุตร มากกว่าการออกคำสั่งกับบุตร เลี้ยงดูบุตรแบบประชาธิปไตยมากกว่าจะเป็นบิดาแบบเผด็จการ จะให้ผลดีต่อการสร้างเสริมลักษณะใฝ่สัมฤทธิ์ในเด็ก วิธีการอบรมเลี้ยงดูแบบเผด็จการเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาลักษณะใฝ่สัมฤทธิ์ในเด็ก การให้ความคุ้มครองแก่เด็กมากเกินไปจนเด็กรู้สึกคับข้องใจ ขาดความเป็นตัวของตัวเอง (ดวงเดือน พันธุมนาวิน 2523: 32-33 อ้างจาก Bradburn 1963)

สรุปได้ว่า รูปแบบการอบรมเลี้ยงดูที่อาจเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาลักษณะทางจิตใจที่พึงปรารถนา เช่น สุขภาพจิต ลักษณะมุ่งอนาคต ความเชื่ออำนาจภายในตน ลักษณะใฝ่สัมฤทธิ์ หรือเอื้อต่อพฤติกรรมที่ไม่น่าปรารถนา เช่น ก้าวร้าว ขาดความรับผิดชอบ ได้แก่วิธีการอบรมเลี้ยงดูแบบรักน้อย และควบคุมมากหรือน้อย แบบใช้เหตุผลน้อยและแบบเผด็จการหรือเข้มงวดมาก

ศักยภาพในการเป็นพ่อแม่

กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข (2548: 10-11) ได้อธิบายถึง หน้าที่สำคัญของพ่อแม่ ในการเลี้ยงดูลูกมี 5 ประการ คือ (1) ให้การเลี้ยงดูลูกทั้งร่างกายและการปกป้องคุ้มครอง (2) ให้ความรัก ความอบอุ่นและการยอมรับ (3) ตั้งสอนอบรมและให้การกระตุ้นที่เหมาะสม (4) ฝึกให้ลูกควบคุมตัวเอง ขยับยั้งตัวเองได้และมีวินัย และ (5) สนับสนุนให้ลูกเป็นตัวของตัวเองทีละน้อย

พ่อแม่จะมีศักยภาพในการเลี้ยงดูลูกหรือไม่ ขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับตัวของพ่อแม่ ได้แก่

1. การรับรู้ (perceptiveness) พ่อแม่เฝ้าต่อการรับรู้และตระหนักถึงสิ่งที่ลูกต้องการสื่อสาร ถ้าพ่อแม่เข้าใจสิ่งที่ลูกร้องขอ และตอบสนองได้ไว เด็กก็จะพัฒนาได้ดี เช่น การเข้าใจในความต้องการของลูก อารมณ์ลูก มีความเชื่อมั่นในตัวลูก ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการรับรู้ของพ่อแม่คือ ปัจจัยด้านจิตใจ เช่น พ่อแม่อยู่ในภาวะซึมเศร้า กังวล หดหู่ สับสน เครียด พ่อแม่ขัดแย้งกัน พ่อแม่ยุ่งเรื่องทำมาหากิน ไม่มีเวลาให้ลูก เป็นต้น

2. การตอบสนอง (responsiveness) พ่อแม่ตอบสนองด้วยความรักและความรู้สึกที่ดี ปรับตัวเองให้เข้ากับความต้องการของลูก ส่งเสริมและสนับสนุนศักยภาพเพื่อให้ลูกเติบโตและสามารถดำเนินชีวิตในสังคมได้ด้วยเชื่อมั่นและมีคุณภาพ อุปสรรคของพ่อแม่ต่อการตอบสนองความต้องการของลูก คือความเครียดส่วนตัว ความเครียดที่เกิดจากปัจจัยทางสังคม ความคิด ความเชื่อที่ไม่ส่งเสริมให้เกิดประโยชน์ ความคาดหวังสูงหรือต่ำเกินไป และคาดหวังว่าลูกต้องแสดงความสัมพันธ์ทางบวกต่อตนเอง

3. ความยืดหยุ่น (flexibility) พ่อแม่สามารถตอบสนองความต้องการของลูกในสถานการณ์ที่แตกต่างกันได้อย่างเหมาะสม เช่น มีความอดทน ให้โอกาสลูกแสดงความคิดเห็น มองโลกแง่ดี ใจดีมีเมตตา อุปสรรคที่ส่งผลให้พ่อแม่ยืดหยุ่นกับลูกได้ยากคือ พ่อแม่ขาดทักษะในการจัดการกับอารมณ์ของตนเอง ขาดทักษะการแก้ไขปัญหาที่ดี และสื่อสารหรือต่อรองไม่เป็น

ปัจจัยทางจิตวิทยาที่มีผลต่อการเลี้ยงดูบุตร

กล่าวว่า ปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อกรอบเลี้ยงดูบุตร มีดังนี้ (กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข 2548: 11-15)

ปัจจัยด้านพ่อแม่

1. ประสบการณ์ที่พ่อแม่ได้รับจากการเลี้ยงดูในวัยเด็ก จะทำให้พ่อแม่รู้ว่าควรหรือไม่ควรนำวิธีการใดมาเลี้ยงดู แต่ก็มีพ่อแม่บางคนใช้วิธีการทางลบกับลูกต่างๆ ที่เคยได้รับการเลี้ยงดูด้วยวิธีการนั้นมาก่อน เช่น การใช้ความรุนแรง

2. ความรู้ของพ่อแม่ พ่อแม่ที่เข้าใจพัฒนาการเด็ก จะตอบสนองความต้องการของลูกได้อย่างเหมาะสม

3. ประสบการณ์ในการเลี้ยงดู พ่อแม่มือใหม่จะมีความกังวลมากกว่าพ่อแม่ที่ผ่านการเลี้ยงดูมาหลายคน

4. อายุและความพร้อมของพ่อแม่ มีงานวิจัยพบว่า พ่อแม่อายุ 30 ปีขึ้นไป ที่มีการศึกษาและรายได้เลี้ยงครอบครัว จะมีความสัมพันธ์กับลูกทางบวก มากกว่าพ่อแม่วัยรุ่นซึ่งมีรายได้ต่ำ และเผชิญกับปัญหาสุขภาพและการใช้ยาเสพติด

5. กระบวนการคิด (cognitive process) ได้แก่

- ความเชื่อ ถ้าพ่อแม่เชื่อว่าสามารถเป็นพ่อแม่ที่ดีได้ ก็จะเลี้ยงลูกได้ดี
- ทักษะคิด ถ้าพ่อแม่ มีทักษะคิดที่ดีต่อการเป็นพ่อแม่ ก็จะสามารถทำหน้าที่เลี้ยงลูกได้ดี
- ความสามารถในการระบุเหตุ (attribution) คือความสามารถของพ่อแม่ในการเข้าใจ และทำนายอารมณ์และพฤติกรรมลูก ว่าเกิดจากสาเหตุอะไร ความสามารถนี้มีความสำคัญเมื่อ พฤติกรรมของลูกไม่ชัดเจน

- ความมั่นใจในความสามารถเป็นพ่อแม่ (self efficacy) หากพ่อแม่มั่นใจก็จะสามารถ จัดการกับสถานการณ์ต่างๆ ได้ มีงานวิจัยพบว่า พ่อแม่ที่มีความมั่นใจสูงจะเลี้ยงลูกได้ดีกว่าพ่อแม่ที่มี เชื่อนั่นในความสามารถของตัวเองต่ำ พ่อแม่ที่มีความมั่นใจต่ำ มีแนวโน้มที่จะแปลพฤติกรรมของลูกไป ในทางลบ มองว่าเป็นความผิดของลูกที่ไม่สามารถแก้ไขอะไรได้

ปัจจัยด้านครอบครัว

1. โครงสร้างครอบครัว เช่น ครอบครัวหย่าร้าง ครอบครัวที่มีพ่อเลี้ยง – แม่เลี้ยง หรือเลี้ยง บุตรบุญธรรม มักมีความยากลำบากในการเลี้ยงดูลูก
2. ความสัมพันธ์ในครอบครัว สิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการเลี้ยงดูลูกคือ ความไม่ลงรอยกัน ภายในครอบครัว พ่อแม่มีรูปแบบการเลี้ยงดูที่แตกต่างกัน จะทำให้ลูกสับสนแต่เด็กบางคนก็เรียนรู้ที่จะ ปรับตัวได้

ปัจจัยด้านวัฒนธรรม

อิทธิพลทางสังคมไทยที่มีต่อการเลี้ยงดูลูกคือ เรื่องศาสนา ความเชื่อ ทักษะคิด เช่น ค่านิยม ของครอบครัวไทยลูกต้องกตัญญูพ่อแม่ พ่อแม่จึงมักคาดหวังว่าลูกต้องเลี้ยงดู ซึ่งอาจมีผลต่อการมี ครอบครัวเมื่อลูกโตเป็นหนุ่มสาวแล้ว นอกจากนี้ ค่านิยมทางสังคมไทยยังสอนให้เคารพผู้ใหญ่ ต้องเชื่อฟังผู้ใหญ่ไม่แสดงอารมณ์ออกมา หรือ ให้ความสำคัญกับลูกชาย เพราะเป็นผู้สืบสกุล เป็นต้น

ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ

1. ความยากจน อาจทำให้เด็กมีปัญหา เรื่องสุขภาพ ขาดโอกาสในการได้รับประสบการณ์ ที่ดี เช่น การท่องเที่ยว การพัฒนาทักษะทางกีฬา ดนตรี เป็นต้น
2. สิ่งแวดล้อม ถ้าอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่แออัด มีปัญหาสุขภาพจิต และอาชญากรรม ก็อาจ ส่งผลให้เด็กเรียนรู้พฤติกรรมที่ไม่ดีต่างๆ ได้

ปัจจัยด้านตัวเด็ก

1. อายุ พัฒนาการของเด็ก
2. เพศ และทัศนคติของพ่อแม่ต่อเพศของเด็ก
3. ลำดับการเกิดพ่อแม่จะเลี้ยงลูกคนที่สองและสามด้วยความมั่นใจกว่าการเลี้ยงลูกคนแรก
4. พื้นฐานทางอารมณ์ของเด็ก
5. เด็กที่ต้องการการดูแลเป็นพิเศษ เช่น เด็กที่มีปัญหาสุขภาพ ปัญญา การเจ็บป่วยเรื้อรัง ซึ่งทำให้พ่อแม่ต้องทุ่มเทเวลาให้การดูแลลูก
6. พฤติกรรมเด็ก

2.5 บทบาทและความสำคัญของบิดาในการเลี้ยงดูบุตร

บทบาทการเป็นบิดา

ในชีวิตครอบครัวนั้น นอกจากมารดาซึ่งมีความสำคัญต่อครอบครัวและบุตรแล้วบิดาก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน เพราะทั้งบิดาและมารดาต่างก็ทำหน้าที่ตามบทบาทของตนเอง โดยมีจุดหมายเพื่อสร้างความสุขให้กับครอบครัว (สมหมาย เล่าหะจินดา 2540: 4)

ในอดีตบิดามักจะได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้นำครอบครัว เป็นช้างเท้าหน้า มีหน้าที่หาเลี้ยงครอบครัว ตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ส่วนมารดามีหน้าที่เป็นแม่บ้าน ดูแลความเรียบร้อยในบ้าน เตรียมอาหาร และอบรมเลี้ยงดูบุตร จากสภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยในปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มีผลทำให้รูปแบบครอบครัวของสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกันและสภาพเศรษฐกิจที่ทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น มารดาส่วนใหญ่จึงต้องออกไปทำงานนอกบ้านเพื่อช่วยหาเงินมาเลี้ยงครอบครัว ประกอบกับมารดามีกิจกรรมในสังคมมากขึ้น บทบาทในการอบรมเลี้ยงดูบุตรจึงเปลี่ยนตามไปด้วย ซึ่งสังคมไทยจะให้ความสำคัญกับบทบาทของบิดามากขึ้น บิดาจึงต้องปรับบทบาทตามสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ บิดาจะต้องรู้จักการอบรมเลี้ยงดูบุตรให้เป็นคนดี มีความประพฤติดี มีความซื่อสัตย์สุจริต มีระเบียบวินัย เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม กล้าพูด กล้าแสดงออกตามกาลเทศะ ซึ่งการสอนบุตรให้มีน้ำใจ รู้จักพึ่งพาตนเองได้ จะทำให้เด็กเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพของสังคม

บทบาทที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ บิดาควรเป็นแบบอย่างที่ดีของบุตร บิดาจึงควรประพฤติตนเป็นคนดี ไม่ดื่มเหล้า สูบบุหรี่ และสิ่งเสพติด หรืออบายมุขอื่น ซึ่งจะทำให้บุตรมีความศรัทธาชื่นชม และเลียนแบบในสิ่งที่ดีของบิดา (ศักดิ์พิสุทธิ์ อัครสิริธีรกุล 2544: 29)

คำว่า “บทบาทการเป็นบิดา” นั้นประกอบด้วยบทบาทด้านต่าง ๆ แบ่งเป็น 5 ด้าน ได้แก่ บทบาทด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตร บทบาทด้านการแก้ปัญหา บทบาทด้านการหาเลี้ยงครอบครัว บทบาทด้านการเป็นแบบอย่างทางสังคม และบทบาทด้านนันทนาการ (Eversoll 1979: 503) ซึ่งสอดคล้องแลมปี (Lamb 1986: 6) ได้กล่าวถึงบทบาทการเป็นบิดาไว้ว่า เป็นบทบาทในการอบรมเลี้ยงดูบุตรอัน ได้แก่ การหาเลี้ยงบุตร การดูแลบุตร การอบรมสั่งสอนบุตร การเป็นเพื่อนเล่นกับบุตร และการเป็นแบบอย่างในการเลียนแบบบทบาททางเพศให้แก่บุตร

อุไรวรรณ คเนิงสุขเกษม, กุศล สุนทรธาดา และศิรินันท์ กิตติสุขสถิต (2541: 5-8) กล่าวถึงแนวคิดบทบาทบิดาว่า เป็นการปฏิบัติ ตามสิทธิและหน้าที่ของบุคคลตามสถานภาพหรือตำแหน่ง หรือเป็นการกระทำที่มีแบบแผน โดยผ่านการเรียนรู้มาก่อนว่าสถานการณ์ใดควรจะทำปฏิบัติอย่างไร เช่น บทบาทของคนที่มีความเป็นบิดา หรือต้องเลี้ยงดูบุตร ซึ่งบทบาทดังกล่าว เป็นสิ่งที่สมาชิกของสังคมคาดหวังให้บิดากระทำ บุคคลในวัฒนธรรมต่างๆ มีความเห็นตรงกันว่าบทบาทหลักของบิดา คือการเป็นหัวหน้าครอบครัวและการอบรมเลี้ยงดูบุตร เพื่อให้บิดาเป็นแม่บทแห่งเพศที่แตกต่างกัน โดยบิดาควรแสดงบทบาทอันเป็นเอกลักษณ์ของบุรุษเพศที่มีความแข็งแรง อดทน แต่อบอุ่นและมีเมตตา และบิดาควรทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี อบรมกล่อมเกล่าให้บุตรรู้จัก สิทธิ หน้าที่และความรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัวและสังคม เรียนรู้คุณค่า ระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมทั้งในวัยเด็ก วัยรุ่น และวัยผู้ใหญ่ โดยเฉพาะวัยรุ่น ซึ่งเป็นวัยที่กำลังออกไปสู่สังคมภายนอก

บทบาทของบิดา

บทบาทของบิดาตามทฤษฎีพัฒนาการครอบครัว คูวอลล์ (Duvall 1977: 16) ได้กล่าวถึงบทบาทของบิดา ซึ่งบิดาจะต้องปฏิบัติต่อบุตรและครอบครัว สรุปได้ดังนี้

1. ทำความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของบิดา
2. หาแนวทางหรือวิธีการแก้ไขความกดดันในขณะเริ่มเป็นบิดา
3. เรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งจำเป็นในการดูแลบุตร
4. กำหนดหลักการเพื่อที่จะทำให้สมาชิกในครอบครัวมีสุขภาพอนามัยที่ดี
5. ส่งเสริมให้บุตรมีพัฒนาการด้านต่าง ๆ อย่างเต็มความสามารถ
6. ดำรงไว้ซึ่งความพึงพอใจในสัมพันธภาพระหว่างสามีภรรยา
7. มีความรับผิดชอบเกี่ยวกับการหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว
8. ดำรงไว้ซึ่งความรู้ภาคภูมิใจในความเป็นชายของตน
9. เป็นตัวแทนของครอบครัวในการเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชน
10. เป็นบุคคลที่เป็นแบบอย่างของครอบครัวอย่างเต็มภาคภูมิ

Anderson (1982: 150–159) ได้ทำการศึกษาและสรุปว่า บทบาทการเป็นบิดา แบ่งเป็น 5 ด้าน ดังนี้ คือ

1. บทบาทด้านการอบรมเลี้ยงดู หมายถึง พฤติกรรมของบิดาที่เกี่ยวกับการดูแลบุตรให้พัฒนาทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

- 1.1 ดูแลสุขภาพร่างกายของบุตร
- 1.2 อบรมดูแลบุตรเมื่อบุตรเป็นวัยรุ่น
- 1.3 ดูแลบุตรเมื่อบุตรไม่สบาย
- 1.4 รับฟังความคิดเห็นของบุตร
- 1.5 สนใจพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุตร
- 1.6 เข้าใจรับสภาพอารมณ์ของบุตร

2. บทบาทด้านการแก้ปัญหา หมายถึง พฤติกรรมของบิดาที่เกี่ยวกับการตัดสินใจปัญหาซึ่งสมาชิกในครอบครัวประสบ ได้แก่

- 2.1 ช่วยเหลือบุตรแก้ปัญหาต่าง ๆ
- 2.2 แก้ปัญหาเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูบุตร
- 2.3 ตัดสินปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมของบุตร
- 2.4 ตัดสินปัญหาที่เกิดขึ้นภายในครอบครัว
- 2.5 ตัดสินใจเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายของครอบครัว
- 2.6 ตัดสินใจเกี่ยวกับสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของบุตร

3. บทบาทด้านการหาเลี้ยงครอบครัว หมายถึง พฤติกรรมของบิดาที่เกี่ยวกับการหารายได้ของครอบครัว ได้แก่

- 3.1 ให้ความสำคัญในเรื่องการหาเลี้ยงครอบครัว
- 3.2 หารายได้เพิ่มขึ้นเมื่อบุตรเติบโตขึ้น
- 3.3 เป็นกำลังสำคัญในการหาเลี้ยงครอบครัว
- 3.4 สนใจโปรแกรมต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความก้าวหน้าทางการเงิน
- 3.5 วางแผนด้านการเงินของครอบครัว
- 3.6 ให้ความสำคัญในเรื่องหน้าที่การงานเป็นอันดับแรก

4. บทบาทด้านการเป็นแบบอย่างทางสังคม หมายถึง พฤติกรรมของบิดาในอันที่จะพัฒนาความรู้สึกของบุตรต่อสังคม ได้แก่

- 4.1 กำหนดกฎระเบียบต่าง ๆ สำหรับบุตร
- 4.2 ร่วมกิจกรรมของโรงเรียน
- 4.3 ติดตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม
- 4.4 อาสาในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน
- 4.5 เป็นแบบอย่างทางด้านระเบียบวินัย
- 4.6 สั่งสอนบุตรแสดงบทบาทที่สังคมยอมรับ

5. บทบาทด้านนันทนาการ หมายถึง พฤติกรรมของบิดาที่เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมยามว่างแก่สมาชิกในครอบครัว ได้แก่

- 5.1 ส่งเสริมบุตรให้ร่วมกิจกรรมในยามว่าง
- 5.2 หาเวลาว่างเพื่อพักผ่อนกับครอบครัว
- 5.3 หาเวลาว่างในแต่ละวันเพื่อจัดนันทนาการ
- 5.4 จัดทำกิจกรรมในยามว่างสำหรับสมาชิกในครอบครัว
- 5.5 รักษาสมรรถภาพของร่างกายให้แข็งแรงอยู่เสมอ เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมในยามว่าง

กับบุตร

- 5.6 สนใจกิจกรรมยามว่างของบุตร

สุชา จันทรเฒ (2538: 163-164 อ้างใน อัจฉรา ภูระธีระ 2546: 34) กล่าวถึงบทบาทของบิดาในครอบครัวไทยปัจจุบัน ไว้ดังนี้

1. ดูแลครอบครัวให้ได้รับความรัก ความอบอุ่น
2. เป็นกำลังสำคัญทางเศรษฐกิจของครอบครัว
3. ดูแลบุตรให้ได้รับการศึกษา
4. เป็นผู้นำของครอบครัว

จากบทบาทของบิดาที่ได้กล่าวมานั้น สรุปได้ว่า บิดาเป็นบุคคลที่สำคัญมากคนหนึ่งในครอบครัว นอกจากมีหน้าที่ที่จะต้องทำงานนอกบ้าน หาเลี้ยงครอบครัว และปกป้องคุ้มครองสมาชิกในครอบครัวแล้ว ยังต้องมีส่วนร่วมในการอบรมเลี้ยงดูบุตรและช่วยทำงานภายในบ้าน บิดาถือว่าเป็นเสาหลักให้กับครอบครัว เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับบุตร ซึ่งบุตรในระยะวัยเด็กจะเลียนแบบหรือเรียนรู้ความเป็นผู้ชายจากบิดา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เด็กผู้ชายจะนำแบบอย่างที่ได้รับจากบิดาของตนไปปฏิบัติเมื่อเขาเติบโตขึ้น แต่ถ้าครอบครัวขาดบิดาหรือบิดาไม่ใส่ใจไม่รับผิดชอบและไม่ปฏิบัติในบทบาทของตน ก็อาจทำให้ครอบครัวได้รับความกระทบกระเทือนไม่มีแบบอย่าง ว้าเหว่ เจียนเหงา ขาดความอบอุ่น ขาด

ความรักที่สมบูรณ์และอาจเกิดปัญหาครอบครัวได้ สำหรับบิดาที่รับผิดชอบและปฏิบัติในบทบาทของตนเป็นอย่างดี ก็จะทำให้ครอบครัวอบอุ่นและมีความสุข

ความสำคัญของบิดาในการเลี้ยงดูบุตร

บิดานั้นมีความสำคัญอย่างมากต่อครอบครัว โดยเฉพาะในการอบรมเลี้ยงดูซึ่ง Catling Oversoll ได้สรุปความสำคัญของบทบาทพ่อในการอบรมเลี้ยงดูลูกไว้ 5 ด้าน คือ (อ้างถึงใน อัจฉรา สุขารมณ์ 2544:35-40)

1. ความสำคัญในบทบาทด้านการอบรมเลี้ยงดูลูก

จากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างของครอบครัว คู่สมรสจำเป็นต้องแยกครอบครัวมาอยู่ตามลำพัง พ่อและแม่จำเป็นต้องช่วยกันเลี้ยงดู ไม่ใช่หน้าที่ของคนใดคนหนึ่งถ้าครอบครัวที่ขาดพ่อหรือแม่ไม่สนใจลูกเท่าที่ควร จะทำให้ลูกขาดความอบอุ่น ขาดความเชื่อมั่น ในตนเองกลายเป็นเด็กที่มีพฤติกรรมผิดปกติและเป็นปัญหาสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกที่เป็นปัญหา พ่อต้องตระหนักในบทบาทของตน เด็กควรได้รับการส่งเสริมทางด้านร่างกาย สังคม อารมณ์และจิตใจ ให้ความสนใจรับฟังความคิดเห็นของลูกและยอมรับสภาพอารมณ์และเป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจของลูก

2. ความสำคัญในบทบาทด้านการเป็นตัวแทนให้ลูก

พ่อมีความสำคัญเพราะเป็นตัวแทนที่น่าศรัทธาของลูก บุคลิกลักษณะของคนเราส่วนมากไม่ได้รับการถ่ายทอดจากพ่อแม่โดยตรง แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ เมื่อเด็กเจริญเติบโตเด็กเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมรอบด้าน การเรียนรู้ส่วนหนึ่งเกิดจากการเลียนแบบตัวแบบที่มีความหมายและความสำคัญนั่นคือ พ่อแม่นั่นเอง เด็กที่มีอายุ 2-6 ปี เรียนรู้ที่จะเลียนแบบตามเพศของตน ส่วนลักษณะต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นหญิง ชาย เช่น ความใจร้อน มัธยัสถ์ เด็กอาจเลียนแบบจากพ่อหรือแม่ก็ได้ เพื่อประโยชน์ของลูก ในครอบครัวที่ขาดพ่อลูกจะมีความวิตกกังวลสูง ว้าวุ่น และขาดกำลังใจ เพราะเมื่อลูกเติบโตขึ้นจะพบปัญหารอบด้าน ทั้งความเปลี่ยนแปลงใหม่ของความเจริญเติบโต และการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย และความแปลกใหม่ของประสบการณ์รอบตัว ข้อสงสัยหลายอย่างที่แม่ไม่สามารถให้ความกระจ่างแก่ลูกได้ดีเท่าพ่อ โดยเฉพาะเด็กผู้ชาย การขาดพ่อจะมีผลกระทบต่อพัฒนาการทางด้านสติปัญญามากกว่าเด็กผู้หญิง

3. ความสำคัญในบทบาทด้านการแก้ปัญหา

พ่อเป็นบุคคลภายในครอบครัวซึ่งอยู่ในตำแหน่งเป็นผู้แก้ปัญหาต่าง ๆ ของครอบครัว เช่น การแก้ปัญหาด้านการอบรมเลี้ยงดู การช่วยเหลือลูกในการแก้ปัญหาต่าง ๆ การคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างสมาชิกในครอบครัว นอกจากนี้จากการศึกษาของแฮส (Hass, 1981 อ้างถึงใน อัจฉรา สุขารมณ์ 2544:35-40) เกี่ยวกับพ่อชาวสวีเดนและแคนาดา พบว่า พ่อมีบทบาทในการแก้ปัญหาเด่นกว่าแม่

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านระเบียบวินัย ส่วนแม่เด่นกว่าพ่อในด้านการแก้ปัญหาทั่ว ๆ ไป ในชีวิตประจำวันของลูก สำหรับเด็กวัยร่นการเกิดปัญหาส่วนใหญ่จะมาจากตัวเอง เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย จิตใจและอารมณ์อย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นผลการเปลี่ยนแปลงของฮอร์โมนทำให้เกิดความวิตกกังวล เนื่องจากความไม่เข้าใจ ถ้าผู้ใหญ่ไม่เข้าใจเด็กจะทำให้เกิดปัญหาทางด้านจิตใจ ทำให้เด็กไม่สามารถปรับตัวในสังคมและอาจเกิดโรคประสาทหรือโรคจิตได้ ฉะนั้น พ่อแม่ต้องช่วยแก้ปัญหา แนะนำให้เด็กวันนี้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่กำลังประสบอยู่โดยเฉพาะพ่อ ต้องส่งเสริมให้ลูกแก้ปัญหาด้วยตัวเอง แต่ไม่ช่วยเหลือโดยตรง เช่น ให้กำลังใจแก่ลูกและช่วยเหลือลูกในจังหวะที่เหมาะสมอย่างมีเหตุผลเพื่อช่วยลดปัญหาและทำให้เด็กสามารถอยู่ในสังคมได้ต่อไป

4. ความสำคัญในบทบาทด้านการหาเลี้ยงครอบครัว

พ่อเป็นผู้ที่สำคัญที่สุดและเป็นบุคคลแรกที่จะช่วยเหลือครอบครัวทางด้านเศรษฐกิจ โดยส่วนใหญ่พ่อเป็นกำลังสำคัญในการหาเลี้ยงครอบครัว พ่อเป็นผู้สนองความต้องการของแม่และลูกในด้านวัตถุสิ่งของกำลังทรัพย์ พ่อจะมีความคับข้องใจมากเพื่อพบว่ารายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายของครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับลูก ถึงแม้ว่าในปัจจุบันที่ภาวะสังคมเศรษฐกิจเปลี่ยนไปโดยที่แม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน แต่บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของพ่อต่อครอบครัวก็มีได้ลดลง พ่อยังคงมีบทบาทเป็นผู้หาเลี้ยงเช่นเดิม

5. ความสำคัญในบทบาทด้านสันตนาการหรือนันทนาการ

พ่อมิบทบาทมากกว่าแม่ในการจัดกิจกรรมให้แก่ลูก จากการศึกษาของวันเพ็ญ พิศาลพงศ์ และคณะ (2528 อ้างถึงใน อัจฉรา สุขารมณ์ 2544:35-40) ได้ศึกษาเกี่ยวกับวิธีการอบรมเลี้ยงดูลูกในครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมสูง พบว่า พ่อเป็นผู้พาลูกไปรู้จักสังคมภายนอกโดยพาไปยังสถานที่ต่าง ๆ เช่น สวนสัตว์ ชนบท เป็นต้น พ่อแม่จึงควรมิบทบาทในการส่งเสริมกิจกรรมในยามว่างให้แก่สมาชิกในครอบครัว หาเวลาว่างเพื่อพักผ่อนหย่อนใจร่วมกันในครอบครัว วางแผนให้สมาชิกในครอบครัวได้ร่วมกัน ส่งเสริมให้ลูกใช้เวลาว่างของลูกพร้อมทั้งแนะนำให้ลูกรู้จักใช้เวลาว่างให้ถูกต้องเพื่อสร้างสรรค์ตนเอง นอกจากนี้ถ้าเปิดโอกาสให้วัยรุ่นได้ร่วมกิจกรรมกับเพื่อนจะทำให้วัยรุ่นมีประสบการณ์ ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้โดยมีผู้ใหญ่คอยช่วยเหลือ แนะนำให้โอกาสในการตัดสินใจให้เป็นผู้รับผิดชอบ จะช่วยสร้างวัยรุ่นให้รู้จักมองการณ์ไกล และมีค่านิยมที่ถูกต้อง สร้างสรรค์สังคมเป็นอย่างดี

ความสำคัญของบิดาที่มีต่อบุตรประกอบด้วย (สุวาทิน มิตรพัฒน์ 2542:15)

1. บิดาจะช่วยสร้างวินัยได้ดีมาก ด้วยความที่มีความรักแบบมีเงื่อนไข นั่นคือเด็กจะเรียนรู้ที่จะปฏิบัติตามที่บิดาต้องการจึงจะได้ความรักจากบิดา โดยเฉพาะการให้เด็กได้ถูกฝึกหัดในด้านการเรียนรู้ระเบียบวินัย ซึ่งเป็นส่วนสำคัญสำหรับการอยู่ในสังคม

2. บิดาให้ความรู้สึกมั่นคงในครอบครัว เพราะบิดามีลักษณะเข้มแข็งและช่วยจุนเจือครอบครัวได้ แต่ถ้าบิดาอ่อนแอหรือช่วยตัวเองไม่ได้ จะเป็นภาพไม่ดีต่อคนในครอบครัว ทำให้คนในครอบครัวขาดความรู้สึกมั่นคง

3. เมื่อบุตรเติบโตเข้าสู่วัยรุ่นตอนต้น บุตรชายจะต้องการเลียนแบบอย่างบิดา และบุตรสาวก็จะเลียนแบบมารดา ถ้าขาดบิดาหรือบิดาทำตัวไม่เหมาะสม บุตรชายก็จะไม่มีแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตน ทำให้เกิดภาวะแปรปรวนทางบุคลิกภาพหรือทางเพศได้มาก

2.6 ครอบครัวไทยในปัจจุบัน

ครอบครัวในสังคมสมัยใหม่

จุมพล หนิมพานิช (2548: 117) กล่าวว่า ลักษณะครอบครัวในสังคมเมืองไทย มีลักษณะที่แตกต่างไปจากครอบครัวในชนบทโดยเฉพาะในเรื่องของขนาดครอบครัวที่มีขนาดเล็กกว่า ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากมีปัจจัยหลายด้านที่ผลักดันให้ครอบครัวมีขนาดเล็กลง โดยมีแนวโน้มจะมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ซึ่งจากการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะของครอบครัวที่สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย (TDRI) ได้ทำการศึกษาไว้ พบว่า ลักษณะครอบครัวในสังคมชนบทและสังคมเมืองมีลักษณะ ดังนี้

ตารางที่ 2.4 แสดงลักษณะครอบครัวในสังคมชนบทและสังคมเมือง

ลักษณะของสังคม	ครอบครัวขยาย (ร้อยละ)	ครอบครัวเดี่ยว (ร้อยละ)	รวม
ชนบท	79.6	21.4	100.0
เมือง	50.6	49.4	100.0
เฉลี่ย	74.3	25.7	100.0

ที่มา : จุมพล หนิมพานิช อ้างจาก ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์ “ครอบครัวไทยในปัจจุบันและความช่วยเหลือและการแทรกแซง” ใน สถาบันครอบครัวของนักสวัสดิการสังคม 2540: 11

ในอดีต ครอบครัวจะสมบูรณ์เมื่อมีคนอยู่ร่วมกันสี่รุ่น คือ ทวด ปู่ย่า หรือตายาย พ่อแม่ และลูก การให้ผู้สูงอายุอยู่กับเด็ก ๆ ทำให้เด็กอ่อนโยนมากขึ้น และรู้จักการอบน้อมถ่อมตน ในขณะที่ผู้สูงอายุก็สดชื่น เพราะได้สัมผัสความไร้เดียงสา อ่อนโยนของเด็กๆ ในขณะที่เดียวกัน พ่อแม่ก็ได้รับการแนะนำผ่านการปฏิบัติของผู้ที่กำลังเป็นแม่ การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ (learning by doing) ย่อมช่วยให้เกิดความชำนาญในการทำบทบาทของแม่ได้อย่างสมบูรณ์ สังคมในอดีตจึงเป็นสังคมที่มีการเรียนรู้บทบาทความเป็นพ่อแม่ได้ดีที่สุด การมีทวด ปู่ย่าตายาย อยู่ร่วมกัน จึงทำให้ปัญหา ของเด็ก ๆ ที่จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ได้รับการจัดเกลาจนสมบูรณ์ขึ้น

ปัจจุบัน เรามักจะพบครอบครัวอยู่กันเพียงสองรุ่น และสองรุ่นที่ขาดแห่่ง เช่น ครอบครัวที่มีแม่และลูก หรือพ่อและลูก ที่เรียกกันสมัยนี้ว่า แม่เลี้ยงเดี่ยว (single mom) หรือพ่อเลี้ยงเดี่ยว (single dad) เป็นต้น นอกจากนั้น สองรุ่นที่แห่่งกลาง คือยายกับหลาน หรือย่า กับหลาน โดยไม่มีพ่อหรือแม่ ซึ่งหากปู่ ย่า ตา หรือยาย ไม่สามารถเข้าใจวิถีของโลกสมัยใหม่ เด็กก็จะได้รับการเลี้ยงดูในวิถีของคนต่างยุคไปด้วย ซึ่งก็ไม่ทราบว่าจะอะไรจะเกิดขึ้นต่อไปสำหรับเด็กที่เติบโตเช่นนี้ งานวิจัยพบว่า ในภาคอีสานของไทยพบสภาพครอบครัวสองรุ่นที่แห่่งกลางจำนวนมากขึ้น

ครอบครัวสมัยใหม่ ยังมีอีกลักษณะหนึ่งคือ แม่กับลูก แต่งงานกับพ่อคนใหม่พร้อมลูกที่ติดมากับพ่อ กลายเป็นครอบครัวใหม่ ที่ต่างก็แปลกหน้าต่อกันไม่ว่าพ่อหรือแม่ หรือลูกของพ่อ หรือลูกของแม่ที่ติดมา การปรับให้เข้ากันเพื่อให้ลงตัวในครอบครัวยุคใหม่

ปัญหาที่พบคือ ต่างเป็นคนแปลกหน้าของคนในครอบครัว เพราะสภาพของเด็กที่เติบโตมาในขณะที่มีพ่อใหม่ หรือแม่ใหม่ เมื่อถูกหล่อหลอมในครอบครัวแบบนี้ จะรู้สึกแปลกแยก แดกต่าง ไม่สามารถเข้ากันได้ และหากปล่อยไป สิ่งที่จะสะท้อนสู่สังคมคือ เด็กและเยาวชนก็จะมีสภาพแปลก ๆ จนคนจำนวนมากมักชอบถามว่า เด็กสมัยนี้ทำไมเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ซึ่งก็หาคำตอบไม่ได้ พฤติกรรมของเด็กเหล่านี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับการปรับบทบาทของครอบครัวสมัยใหม่ให้เหมาะสมกับสังคมที่เปลี่ยนไป แม้นักวิชาการจำนวนมากจะพยายามหาเหตุปัจจัยอื่นที่นอกเหนือจากครอบครัว

สังคมสมัยใหม่ ครอบครัวสองรุ่น หรือครอบครัวเดี่ยว สามี ภรรยา มักจะอยู่แยกจาก พ่อและแม่ของตนเอง เป็นสภาพครอบครัวที่พบจำนวนมากในเมืองใหญ่ การรับมือกับครอบครัวสมัยใหม่ที่อยู่กันเพียงสองรุ่น จึงต้องใช้ชีวิตให้รอด การทำบทบาทของความเป็นแม่ หรือพ่อให้สมบูรณ์เป็นเรื่องที่หนักหนาสาหัสพอสมควร เพราะต้องทำงานนอกบ้านและในบ้าน โดยเฉพาะงานในบ้าน แม้จำเป็นน้อยลง เพราะสามารถทานอาหารนอกบ้านได้

โลกไซเบอร์เป็นเครื่องมือที่จำเป็นอีกอย่างหนึ่งในยุคสมัยใหม่ ซึ่งบรรดาพ่อแม่ยุคไอทีที่ใช้พึ่งพาอาศัยกันและกัน เนื่องจากสามารถก้าวข้ามข้อจำกัดด้านเวลา และสถานที่ กล่าวคือ ไม่ว่าบรรดาพ่อแม่มีคำถามหรือข้อสงสัยเมื่อใด ที่ใด เมื่อถามไปแล้ว ชุมชน พ่อแม่ในโลกไซเบอร์ก็จะช่วยกันนำ

ประสบการณ์ของตนมาตอบ กลายเป็นชุมชนพ่อแม่ในรูปแบบใหม่ โลกไซเบอร์เหล่านี้จึงเปรียบเหมือนศาลากลางบ้านที่ทุกคนสามารถ เข้ามาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้กันได้

ครอบครัวยุคใหม่ จำเป็นต้องปรับบทบาทความเป็นพ่อแม่ในหลาย ๆ เรื่อง เพราะเครือข่ายไม่ได้มีบทบาทเหมือนสมัยอดีต เนื่องจากพ่อแม่ยุคใหม่ ถูกแยกพรากจากระบบครอบครัวในอดีต ให้นำใช้ชีวิตแบบสังคมเมือง สังคมอุตสาหกรรม การค้าและบริการ อันเป็นผลของการพัฒนาประเทศในแต่ละยุคแต่ละสมัย จนมาถึงปัจจุบัน (<http://suwidatham.exteen.com/20110328/entry-2>: พ.ศ. 2554)

ปัญหาของครอบครัวในสังคมเมือง

กาญจนา แก้วเทพ (2530: 161-167 ใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช “จิตวิทยาครอบครัวและครอบครัวศึกษา” หน่วยที่ 2, 2544: 121-123) กล่าวว่า iva ปัญหาของคนในเมืองนั้น ไม่ว่าจะเป็นคนที่มีความเป็นอยู่อย่างไร ก็มีปัญหามากเสียทุกด้าน เพราะวัฒนธรรมของคนในเมืองเป็นวัฒนธรรมที่ทำให้คนไร้ความสุข หากแต่ว่าเป็นคนที่มีฐานะยากจนด้วยแล้ว ปัญหาที่ยังทวีความรุนแรงมากขึ้น...การเคลื่อนขบวนของคนในชนบทเข้าสู่เมืองใหญ่นั้น นอกจากจะเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในด้านการดำรงชีวิตแล้ว ก็ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณค่าวัฒนธรรม แม้แต่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อีกด้วย ตัวอย่างแรกที่เห็นได้ง่ายที่สุดก็คือ ความเป็นชุมชน ลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกันแบบชุมชนนั้น หดไปอย่างสิ้นเชิง ในหมู่บ้านเวลาพูดถึงชาวบ้านหรือชาวนานั้น หมายถึงทั้งหมู่บ้าน เพราะชาวบ้านทุกคนคือชาวนา มีกลุ่มผลประโยชน์เพียงกลุ่มเดียว แต่เมื่อมาอยู่ในสลัมความรู้สึกที่เป็นชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านเดียวกันนั้น ไม่มีแล้ว...ในสลัมความเป็นชุมชนได้หมดไปแล้ว และได้รับเอาวัฒนธรรมของสังคมเมืองเข้ามาแทน ผลลัพธ์ก็คือ ทำให้วัฒนธรรมดั้งเดิมของพวกเขาเปลี่ยนไปจากวัฒนธรรมที่เรียบง่าย มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มาสู่สังคมเมืองที่เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อน จากวัฒนธรรมที่ให้คุณค่าแก่คนเป็นศูนย์กลาง กลายมาเป็นวัฒนธรรมที่ให้คุณค่าแก่เงินเป็นศูนย์กลาง ต้องมีเงินจึงจะมีกิน มีที่อยู่ มียารักษาโรค มีเพื่อน มีชีวิตและมีทุกอย่าง อย่าง ดังนั้น ทุกคนจึงตะเกียกตะกายหาเงินมาใช้ให้เพียงพอ แต่แม้จะหามาได้มากสักเท่าใดก็จะไม่เพียงพอ เพราะคุณค่าแห่งความสมถะมัธยัสถ์ก็ได้พลอยสิ้นสูญไปด้วยในสังคมเมือง กลับมีค่านิยมฟุ้งเฟ้อ ได้เท่าไรก็ไม่พอเข้ามาแทนที่...และเมื่อเข้ามาอยู่ในเมืองที่ไม่มีสภาพธรรมชาติแล้ว คุณค่าระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติก็หมดไป ที่เคยพึ่งพาพึ่งฝนก็เปลี่ยนไปเป็นชีวิตที่ต้องดิ้นรนเพื่อการอยู่รอด ความสัมพันธ์ที่เคยมีอย่างแนบแน่นระหว่างชาวบ้านกับวัด ก็สูญหายไปเช่นกัน หรือหากจะหลงเหลืออยู่ก็เบี่ยงเบนไปหรือเหลือแต่รูปแบบพิธีกรรมที่ขาดเนื้อหาศาสนาธรรม

การสูญเสียด้านวัฒนธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การสูญเสียความสามารถในการพึ่งตนเอง เมื่อเทียบกับชาวชนบทแล้วชาวสลัมไม่สามารถจะพึ่งตนเองได้เลย ไม่ว่าจะเป็น ข้าว ยา อาหาร เสื้อผ้า...ปัจจัยที่จะบันดาลสิ่งต่างๆ ที่เขาต้องการได้นั้นคือเงิน เงินได้กลายมาเป็นสิ่งสูงสุดในชีวิต

สถาบันที่เป็นหัวใจที่สุดและเป็นสถาบันเริ่มแรกสุดของมนุษย์ทุกคน คือ สถาบันครอบครัว ดังเช่นที่ได้เห็นมาในวัฒนธรรมดั้งเดิมว่า ได้ให้ความหมายและความสำคัญอย่างยิ่งต่อสถาบันแห่งนี้...สถานภาพครอบครัวของชาวสลัมนั้นเป็นสภาพที่แตกร้างถูกทำลายไป เมื่อย้อนกลับไปดูมรดกทางวัฒนธรรมดั้งเดิมในชนบทเห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกนั้น มีความสุขมาก...เด็กๆ มีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับสภาพครอบครัวในสลัม ที่ทุกคนมุ่งมั่นแต่เรื่องทำมาหากิน เด็กบางคนหาเลี้ยงชีพตัวเอง เด็กจะเกิดความกระด้างกระเดื่องต่อพ่อแม่ เพราะไม่ต้องพึ่งพาเขาอีกต่อไปแล้ว เป็นปฏิปักษ์ขาดความรักและความเคารพต่อพ่อแม่...นอกจากการสูญเสียของสถาบันครอบครัวแล้ว ความสัมพันธ์แบบญาติมิตรก็หายไปด้วยเช่นกัน เมื่อครั้งที่เขาอยู่ในหมู่บ้านชนบทนั้นมีบรรยากาศของความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ใครเจ็บป่วยก็ไปเยี่ยมเยียนกัน ผู้ป่วยก็หาไข้ไวยาเพราะกำลังใจนี้เอง แต่ชาวสลัมบางทีคนข้างบ้านตายยังไม่ทราบเลย ปัญหาที่เป็นมากที่สุดคือ ตายแล้วไม่มีเงินเผา ไม่มีเงินทำศพ ...

จากความจำเป็นของชีวิตที่ต้องดิ้นรนแข่งขันกันในการยังชีพอันเป็นลักษณะของสังคมเมือง ทำให้เกิดการก่อตัวของวัฒนธรรมแบบใหม่ขึ้นมา คือ วัฒนธรรมแห่งการเอารอดเอาเปรียบกันระหว่างคนต่อคนด้วยกัน...และเมื่อความสัมพันธ์แบบครอบครัวญาติหมดไป จะเกิดความสัมพันธ์แบบใหม่ขึ้นคือ ความสัมพันธ์เชิงอาชีพ กล่าวคือ คนที่ทำงานแบบเดียวกัน ก็จะรวมกลุ่มกัน กลุ่มเกยกันชอบพอกัน พวกเขาจะมีผลประโยชน์ร่วมกัน แต่ถ้าขัดกันในเรื่องผลประโยชน์เมื่อใด ความสัมพันธ์นี้ก็จะหมดไปหรือมีเจ้านั้น ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมชนบทแบบเครือญาติช่วยเหลือกันมาเป็นระบบเพื่อนฝูงพรรคพวก วัฒนธรรมคนจนในเมืองกับระบบเพื่อนฝูงจะเติบโตต่อไปได้ ระบบเครือญาติจะลดลง ทุกวันนี้จะเห็นว่าการจ้างงานจะใช้ระบบเพื่อน คนไหนมีเพื่อนมากคนนั้นได้ประโยชน์

วัฒนธรรมอีกอันหนึ่งที่เกิดใหม่ก็คือว่า ชาวบ้านหรือคนจน ต้องพึ่งพิงผู้มีอำนาจกับผู้มีเงิน...ชาวสลัมรู้จักการต่อรองกับพรรคการเมืองกับหน่วยงานราชการท้องถิ่นเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ ลักษณะวัฒนธรรมใหม่ในเมืองนี้ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์เชิงอาชีพ พรรคพวกเพื่อนฝูง การรวมกลุ่ม การติดต่อกับพรรคการเมือง ทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่อยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์ทั้งสิ้น ดังนั้น หากวันใดที่ผลประโยชน์หมดไปหรือผลประโยชน์ขัดกัน ความสัมพันธ์นั้นก็แตกสลายกลายเป็นความแตกแยกขัดแย้ง...

จุมพล หนิมพานิช (2548: 133-134) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ไปมีผลต่อครอบครัว ชุมชนในสังคมเมือง ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อครอบครัว ต่อชุมชนในสังคม ดังนี้

1. ปัญหาด้านวัฒนธรรม ค่านิยมของสมาชิกในครอบครัว ของชุมชนในสังคมเมือง อาทิ การให้ความสำคัญกับเรื่อง เงิน เป็นใหญ่ หรือเป็นศูนย์กลาง ทำให้ผู้คนในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นบิดามารดา ต่างตะเกียกตะกายออกไปทำงานนอกบ้าน เพื่อหาเงินที่ในบางครอบครัวแม้จะหามาได้มากสักเท่าใดก็ไม่เพียงพอ นอกจากนี้ครอบครัวในสังคมเมือง ยังมีค่านิยมในการยอมรับการหย่าร้าง ระหว่างสามีภรรยาในกรณีที่ชีวิตสมรสมีปัญหาโดยถือเป็นเรื่องธรรมดา ค่านิยมเหล่านี้มีผลกระทบต่อความมั่นคงของครอบครัว และการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะครอบครัวที่มีรายได้น้อยและปานกลาง

2. ปัญหาการขาดความรัก ความอบอุ่นของเด็ก ในสังคมเมือง ทั้งบิดามารดาต้องออกไปทำงานนอกบ้าน และที่สำคัญในชุมชนเมืองใหญ่การทำงาน และกิจการต่างๆ ต้องขึ้นอยู่กับเวลาคือ มักมีเวลากำหนดตายตัว ทำให้ครอบครัว อันได้แก่ บิดามารดา นอกจากต้องใช้เวลาในการเดินทางแล้ว ยังเป็นทาสของเวลาที่ต้องรีบตื่นนอน รีบไปทำงาน ทำธุระ ในขณะที่ลูกๆ ต้องไปเรียนหนังสือ ผลก็คือ ทำให้บิดามารดา ไม่มีเวลาให้กับบุตร ทำให้บุตร ต้องแสวงหาเพื่อนที่นำไปสู่การติดยาเสพติด การลักขโมย รวมทั้งการประกอบอาชญากรรมต่างๆ เป็นต้น

3. ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวโดยเฉพาะระหว่างพ่อแม่และลูก การที่บิดามารดาหรือพ่อแม่ในชุมชนในสังคมเมืองต้องออกไปทำงานนอกบ้านเพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัว และสภาพของชุมชนในสังคมบังคับ ขณะที่เด็กๆ ต้องไปโรงเรียนหรือกลับมาแล้วก็ต้องอยู่กับพี่เลี้ยงหรือดูโทรทัศน์ตามลำพัง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดา มีความสัมพันธ์กันน้อยลง ผลก็คือ ก่อให้เกิดปัญหาช่องว่างระหว่างบิดามารดา ที่ปัญหาเหล่านี้ นำหรือเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาอื่นๆ ตามมา อาทิ ปัญหาความสับสน ปัญหาความว้าวุ่น โดยเฉพาะในกรณีของเด็กที่พ่อแม่ไม่มีเวลาให้ ทำให้เด็กมีบุคลิกภาพแบบก้าวร้าวได้ เพราะไม่มีพ่อแม่มาคอยเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ

4. ปัญหาเด็กถูกทอดทิ้งและปัญหาเด็กเร่ร่อน การที่ครอบครัวในชุมชนในสังคมเมืองต้องมีการเปลี่ยนแปลง ทำให้พ่อแม่ไม่มีเวลาอยู่กับลูกๆ ทำให้เด็กขาดความรัก ความสนใจจากบิดามารดา ผลก็คือส่วนหนึ่งทำให้เด็กเร่ร่อนออกจากบ้าน มีจำนวนเพิ่มขึ้น กลายเป็นปัญหาของสังคมที่จะต้องมีการหาทางแก้ไขต่อไป

3. ปัญหาของครอบครัวไทย

ปัญหาของครอบครัว ชุมชน ในสังคมเมืองของไทย ส่วนมากเป็นการขยายตัวในเขต กรุงเทพมหานคร และเขตเทศบาล ทำให้ในกรณีของกรุงเทพมหานคร นอกจากจะเป็นแหล่งที่คนของชุมชนในสังคมชนบทย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยเพื่อหางานทำแล้ว ยังเป็นศูนย์ความเจริญในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา แหล่งท่องเที่ยว ส่วนในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคมของคนจากที่เคยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มาเป็นความสัมพันธ์ที่เห็นแก่ผลประโยชน์ของตัวเอง ของกลุ่มมากขึ้น ชีวิตของผู้คนให้ความสำคัญกับเวลากับวัตถุ ความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต การให้ความสำคัญกับหลักการ เป็นต้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมดังกล่าว ได้ไปมีผลทำให้ครอบครัวของชุมชนในสังคมเมือง เป็นดังนี้ (จุมพล หนิมพานิช 2548: 133)

ประการแรก ก่อให้เกิดผลที่มีการยึดมั่นในขนบธรรมเนียม ประเพณีเดิมน้อยลง ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

ประการที่สอง มีการหันมาใช้ชีวิตแบบเมืองที่เน้นความสะดวกสบายทางวัตถุและใช้เครื่องทุ่นแรงต่างๆ มากขึ้น

ประการที่สาม ทำให้มีความสนใจและมีความเคร่งครัดต่อความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาน้อยลง

ประการที่สี่ หน้าที่ที่ครอบครัว ที่เคยทำ กลายเป็นหน้าที่ของหน่วยสังคมอื่นๆ

ประการที่ห้า มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างครอบครัว โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจ สามี (บิดา) มีอำนาจปกครองภรรยาและสมาชิกน้อยลง บุตรและภรรยามีเสรีภาพที่จะทำสิ่งต่างๆ ได้มากขึ้น

ประการที่หก ทำให้ขาดความมั่นคงทางจิตใจ อัตราการหย่าร้างมีสูงขึ้น

3.1 การหย่าร้าง

ความหมายของการหย่าร้าง

ธัญญารัตน์ แสงสว่าง (2545) ได้ให้ความหมายของการหย่าร้างว่า เป็นสภาพของครอบครัวที่มีการสิ้นสุดของสภาพชีวิตสมรส หรือการแยกทางกันของกลุ่มสมรสไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใด

นันทิกา ทวิชาชาติ (2548) ให้ความหมายของการหย่าร้างว่า การเลิกเป็นสามีภรรยากันหรือเลิกร้างกัน และผู้ชายที่เลิกกับภรรยาได้ชื่อว่า “พ่อร้าง” ส่วนผู้หญิงที่เลิกกับสามีได้ชื่อว่า “แม่ร้าง” หรือ “แม่ม้าย ฝักร้าง”

สุพัตรา สุภาพ (อ้างใน โสภณ ขิปลมณีน และคณะ 2534: 76) ให้ความหมายว่า การหย่าร้างคือการยอมรับความล้มเหลวของชีวิตคู่ ที่ไม่อาจจะทนอยู่ร่วมกันได้ต่อไป

ศิริรัตน์ ศิลอาภรณ์ (2553: <http://www.school.net.th/library/create-web/10000/generality/10000-4322.html>) ให้ความหมายว่า การหย่าร้าง หมายถึง การสิ้นสุดของชีวิตคู่ เนื่องจากไม่สามารถปรับตัวเข้าหากันได้ หรือมีเหตุผลทางสังคมอย่างอื่น

พิเศษวิชา มหาคุณ (2553: <http://www.jarataccountingandlaw.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=502809&Ntype=4>) คำว่า หย่า ตามกฎหมาย หมายถึง การขาดการเป็นสามีภรรยา ตามวิธีการที่กฎหมายได้บัญญัติไว้

สรุปได้ว่า การหย่าร้าง (divorcement) หมายถึง สภาพของกลุ่มสามีภรรยาที่ต้องสิ้นสุดลง โดยไม่สามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันได้อีกไปต่อ มีผลสิ้นสุดทางกฎหมายและทางพฤตินัย

สาเหตุและปัจจัยของการหย่าร้าง

สาเหตุและปัจจัยของการหย่าร้างนั้นเกิดขึ้นได้จากหลายสาเหตุและหลายปัจจัย ทั้งที่เกิดจากภายในครอบครัวของกลุ่มสมรสและจากสภาพแวดล้อมต่าง ๆ อุมพร ตรังคสมบัติ (2545: 177-266) ได้ศึกษาถึงปัญหาที่ส่งผลให้เกิดการหย่าร้าง ดังต่อไปนี้

1. การสื่อสารในชีวิตคู่ ปัญหาการสื่อสารระหว่างกลุ่มสมรสไม่ได้อยู่ที่การขาดทักษะ แต่อยู่ที่การไม่ยอมสื่อสารอย่างเหมาะสม อุมพร ตรังคสมบัติ (2545: 177-266) ได้ศึกษาพบว่า สามีและภรรยาแต่ละคนสามารถสื่อสารอย่างเหมาะสมได้ในสถานการณ์อื่น ๆ เช่น เมื่ออยู่กับบุคคลอื่น กลุ่มสมรสที่หย่าร้างมักมีการสื่อสารแบบไม่สร้างสรรค์น้อยกว่ากลุ่มสมรสที่อยู่ด้วยกัน การสื่อสารที่ไม่สร้างสรรค์ได้แก่

1.1 พูดไม่ตรงเรื่องหรือพูดกำกวม เนื้อความไม่ชัดเจน

1.2 เมื่อไม่ต้องการสานต่อบทสนทนา ก็จะเปลี่ยนเรื่องพูดโดยไม่ได้อบสนองอีกฝ่าย หนึ่งอย่างเหมาะสม

1.3 พูดแบบทนายใจ ยืนยันว่าตนรู้ว่าอีกฝ่ายหนึ่งคิดอะไร

1.4 พูดแบบเยาะเย้ยหรือถากถาง

1.5 พยายามทำให้คำพูดของอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเรื่องตลกหรือไร้สาระ

1.6 พูดสวนกลับทำให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้สึกถูกโจมตี

1.7 แปลความหมายสิ่งที่อีกฝ่ายหนึ่งพูดในเชิงลบ

2. การเงิน การงาน

2.1 การเงิน ปัญหาเรื่องเงินอาจทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคู่สมรสได้ง่าย เงินมีความหมายต่อคู่สมรสแต่ละคู่แตกต่างกันไป แม้ระหว่างสามีภรรยาเองก็จะให้คุณค่าและความหมายกับเงินแตกต่างกัน ภรรยา มักมองว่าเงิน หมายถึง ความมั่นคง ดังนั้นภรรยา มักจะมีความวิตกกังวลหากมี ปัญหาเรื่องเงิน ในเรื่องการใช้เงินนั้น ฝ่ายที่หาได้มากกว่ามักเป็นผู้ที่ตัดสินใจว่าจะใช้เงินอย่างไร ในยุคที่สตรีทำงานนอกบ้านและได้รับเงินเดือนมากขึ้นก็อาจเกิดความขัดแย้งกันได้ ในกรณีที่ภรรยาอยากซื้อของบางอย่าง แต่สามีไม่อนุญาตและภรรยาก็จะดิ่งดันซื้อเพราะถือว่าตนก็ทำงานหาเงินได้เช่นกัน

2.2 การงาน การมีงานอาชีพที่มั่นคงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิตคู่และชีวิตครอบครัว ในสมัยก่อนสามีเป็นผู้หาเลี้ยงฝ่ายเดียว ส่วนภรรยา มักทำหน้าที่ดูแลบ้านและเลี้ยงลูก แต่ในปัจจุบันผู้หญิงออกไปทำงานนอกบ้านมากขึ้นและมีส่วนในการหารายได้มาจุนเจือครอบครัว อย่างไรก็ตามงานอาชีพของสามียังถือเป็นอาชีพหลักและเป็นรายได้หลักของครอบครัว งานอาชีพอาจมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในชีวิตคู่ เช่น คู่สมรสทุ่มเทเวลาให้กับงานมากเกินไปจนไม่มีเวลาให้กันและกัน บางครั้งสามีอาจรู้สึกที่ถูกภรรยาทอดทิ้งจะไม่ได้ได้รับความเอาใจใส่เท่าที่ควร นอกจากนี้ภรรยาที่ทำงานนอกบ้านมากอาจเกิดความรู้สึกผิดที่ตนเองเป็นแม่บ้านไม่ดีพอ

3. การใช้เวลาร่วมกัน การใช้เวลาร่วมกันระหว่างสามีภรรยาเป็นสิ่งที่จะช่วยชีวิตคู่มีความผูกพันใกล้ชิดอย่างเพียงพอ ปัญหาที่พบบ่อยในปัจจุบัน คือ คู่สมรสมีภารกิจมากมายทั้งในด้านอาชีพการงานและการดูแลลูก จนทำให้ไม่มีเวลาสำหรับกันและกันเหมือนในช่วงก่อนแต่งงานหรือแต่งงานใหม่ๆ การจัดเวลาทำกิจวัตรประจำวันให้เหมาะสมเพื่อจะได้ใช้เวลาาร่วมกันได้บ้างเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ความสัมพันธ์ของคู่สมรสและครอบครัวดำเนินไปได้ด้วยดี และไม่เกิดปัญหาการหย่าร้างระหว่างคู่สมรสขึ้น

4. **ครอบครัวเดิม** สามีและภรรยาจะปฏิบัติต่อกันเหมือนที่พ่อแม่เคยปฏิบัติต่อกันมา ซึ่งเป็นการเลียนแบบพฤติกรรมจากครอบครัวเดิม แต่ในหลายคู่ชีวิตในครอบครัวใหม่แตกต่างไปจากครอบครัวเดิมอย่างสิ้นเชิง เช่น ผู้ชายที่มีพ่อซึ่งชอบใช้อำนาจเผด็จการเมื่อแต่งงานมีครอบครัวของตนเองก็อาจกลายเป็นสามีที่นุ่มนวลสุภาพต่อภรรยาและเป็นพ่อที่ไม่ออกคำสั่งลูกเลย ความแตกต่างนี้อาจเป็นไปได้โดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ รู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ได้

5. **ปัญหาเพศสัมพันธ์** เป็นปัญหาที่พบบ่อยในคู่สมรสและอาจเกิดเนื่องจากสาเหตุหลายประการทั้งทางร่างกายและจิตใจ ความสัมพันธ์ที่ไม่ดีอาจทำให้เกิดปัญหาเพศสัมพันธ์และในทางกลับกัน ปัญหาเพศสัมพันธ์อาจทำให้ความสัมพันธ์ของคู่สมรสเสื่อมถอยลงได้

ผลกระทบจากการหย่าร้าง

นิติญาณ ปัทมสิริวัฒน์ (2548) ได้สรุปถึงบทบาทและสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปโดยมุ่งเน้นผลกระทบที่เกิดกับตัวเด็ก และด้านผู้หย่าร้าง โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ด้านตัวเด็ก ซึ่งการหย่าร้างจะมีผลต่อเด็กหรือบุตรดังนี้

1.1 ปัญหาพัฒนาการ ปัญหาที่เกิดขึ้นในการหย่าร้างมีผลกระทบโดยตรงต่อพัฒนาการในเด็กที่เติบโตมาจากครอบครัวทั้งทางด้านจิตใจ อารมณ์ และสังคม เนื่องจากเด็กต้องการมากกว่าพ่อหรือแม่เพียงคนเดียวคนหนึ่ง แม้จะมีตัวแทนของพ่อหรือแม่อยู่ในครอบครัวเดียวกันก็ตาม

1.2 ปัญหาทางอารมณ์และสุขภาพจิต พบว่า เด็กที่เกิดและเติบโตในครอบครัวที่มีผู้นำครอบครัวเพียงคนเดียวคือ บิดา หรือ มารดา ไม่ว่าครอบครัวนั้นจะเป็นครอบครัวที่พึ่งตนเองได้หรือเป็นครอบครัวที่พึ่งตนเองไม่ได้ต้องรับบริการ AFDC (Aid to Family with Dependence Children) ก็ตาม เด็กในครอบครัวเหล่านี้จะเติบโตเป็นเด็กที่มีความผิดปกติทางจิตใจ จนถึงขั้นที่ต้องไปรับการบำบัดรักษาทางจิตเป็นจำนวนมากกว่าเด็กที่มาจากครอบครัวที่เลี้ยงตนเองได้และมีทั้งบิดา มารดา เป็นจำนวน 2-4 เท่า

1.3 ปัญหาพฤติกรรม เนื่องจากสภาพปัญหาภายในครอบครัวส่งผลกระทบต่อตัวเด็กทั้งทางจิตใจ ร่างกายและสังคม จึงอาจส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมบางอย่าง เช่น การเก็บตัว เนื่องจากความรู้สึกอายที่ไม่มีพ่อแม่เหมือนเพื่อนๆ เกร โกหกเพื่อดึงดูดความสนใจ ต้องการความรักความเอาใจใส่ โดยผลการศึกษาจากนักวิชาการต่างประเทศพบว่า อัตราการเกเรอาจจะสูงขึ้นจากเด็กผู้ชายซึ่งขาดพ่อและเด็กผู้หญิงซึ่งขาดแม่เพราะรูปแบบที่เหมือนกันของเพศ และการควบคุมกิจกรรมและการเกเรของเด็กชายอาจจะรุนแรงในกรณีที่เกิดการแตกแยกหย่าร้างของพ่อแม่มากกว่า เนื่องจากการตายจากกันไปของพ่อไปจากครอบครัว (Ian Gregory 1965 : 99-109) เด็กหนุ่มสาวในบ้านที่มีพ่อหรือแม่เลี้ยงดูถูกเพียงลำพัง เด็ก ๆ เหล่านี้มักมีแนวโน้มที่จะตัดสินใจเองโดยไม่ฟังพ่อหรือแม่ ในการเข้าร่วมกิจกรรม

เบี่ยงเบนมากกว่าเด็กหนุ่มสาวที่อยู่กับพ่อและแม่ในครอบครัว นอกจากนี้การมีผู้ใหญ่คนอื่นในครัวเรือน ทำให้มีความเป็นพ่อแม่สมบูรณ์ขึ้นและเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจของวัยรุ่นและการมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนน้อยลงโดยเฉพาะลูกชาย (Stephen, 1989 : 372-373)

สุพัตรา สุภาพ (2545: 50) กล่าวว่าปัญหาของเด็กในครอบครัวที่หย่าร้างจึงมีความเสี่ยงทั้งบุคคลและมีผลกระทบต่อสภาพปัญหาสังคมและประเทศชาติด้วย นับเนื่องจากสภาพปัญหาทางพฤติกรรม อารมณ์ จิตใจ พัฒนาการ โดยผลกระทบของการหย่าร้างที่ส่งผลต่อตัวเด็กดังนี้

1. **ขาดความรักความอบอุ่น** ลูกเคยชินต่อสภาพพ่อแม่ให้ความรักความอบอุ่นและมั่นคงแก่เขา แต่ความสัมพันธ์แบบนี้ต้องถูกทำลายไป เป็นการทำลายความสัมพันธ์แบบกลุ่มปฐมนุญ ซึ่งมีผลกระทบต่อพัฒนาบุคลิกภาพที่ดี แต่เมื่อหน่วยของครอบครัวถูกทำลายลง ลูก ๆ บางครั้งก็ไม่ทราบว่าทำไมหันหน้าไปพึ่งใคร ซึ่งอาจจะทำให้เขาผิดหวังและมีเรื่องที่ทำให้สะเทือนใจ มีเหมือนกันที่เด็กอาจจะเกิดความรู้สึกปลอดภัยเมื่อพ่อหรือแม่แต่งงานใหม่แต่บ้านใหม่ก็ไม่อาจจะแทนบ้านเก่าได้ดีนัก ความรู้สึกไม่มั่นคงไม่มีความอบอุ่น จะเห็นได้ชัดในเด็กที่บ้านแตก เด็กที่ประพฤติดูเหลวไหล เด็กกระทำการผิดการประพฤติดูทางเพศ และการเป็นเด็กจรจัด เป็นปัญหาที่มีความซับซ้อนมากเพราะเป็นปัญหาที่เด็กพยายามต่อสู้กับความดีและความชั่ว ซึ่งในที่สุดเด็กอาจจะไม่พยายามต่อสู้ต่อไปหรือเผชิญต่อไป อย่างไรก็ตามการที่เด็กประพฤติดูผิดกฎเกณฑ์ของสังคมอาจจะไม่ใช่เป็นผลของการหย่าร้างเสมอไป เพราะอาจจะเกิดจากการที่ครอบครัวไม่มีความสุขมากกว่าและการหย่าร้างเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทีหลัง แต่การหย่าร้างก็มีผลทำให้เด็กขาดความมั่นคงและความปลอดภัย

2. **การปรับตัวของเด็ก** หลังการหย่าร้างลูกมักจะอยู่กับแม่ซึ่งมีผลกระทบต่อบุคลิกภาพของเด็ก เพราะปกติทั้งพ่อและแม่จะเป็นคนอบรมเด็กและเด็กก็เรียนรู้บทบาทจากพ่อและแม่ ซึ่งเป็นแบบฉบับสำหรับชีวิตของผู้ใหญ่ แต่ถ้าเหลือแต่แม่ซึ่งแม่เองก็ทำตัวแทนพ่อไม่ได้ บทบาทหรือแนวความประพฤติของพ่อจึงมีขึ้นได้ยากถ้าเด็กขาดพ่อ

3. **ความจงรักภักดี** โดยทั่วไปลูกชายมักจะมีความโน้มเอียงจะเป็นฝ่ายแม่และแม่ส่วนมากก็พยายามพูดให้ลูกเห็นใจซึ่งจะทำให้ไม่ชอบพ่อกว่าขึ้น ส่วนลูกสาวมักจะเห็นอกเห็นใจพ่อและอาจจะเห็นว่าแม่ไม่ถูก แต่โดยทั่วไปเด็กทั้งสองจะมีความใกล้ชิดกับแม่มากกว่าพ่อ แม้จะมีอิทธิพลโน้มน้าวจิตใจเด็กได้มากกว่า และในกรณีที่ครอบครัวไม่มีความสุข ลูกสาวและลูกชายมักจะเข้าข้างแม่มากกว่าพ่อ

และสุพัตรา สุภาพ (2543: 49) ยังได้กล่าวถึงผลกระทบของการหย่าร้างที่ส่งผลต่อคู่สมรสไว้ดังนี้

1. **ด้านสังคม** คนที่หย่าร้างมักจะถูกซุบซิบนินทาในแง่ร้ายต่างๆ โดยเฉพาะในสังคมเล็ก ๆ เช่น ชนบท การซุบซิบนินทามีมาก ส่วนเพื่อน ๆ มีความโน้มเอียงจะเข้าข้างเพื่อนของตน คนที่ไม่ใช่เพื่อนก็จะถูกตัดออกไป สภาพการณ์เช่นนี้แสดงความสัมพันธ์ของกลุ่มสังคมเดิมถูกทำลายลงไปเรื่อย ๆ และกลุ่มอื่นจะขึ้นมาแทนที่ตามความต้องการที่แตกต่างกันไป ส่วนมากผู้ที่หย่าร้างมักจะคิดว่าตนเป็นคนไม่ดีและรู้สึกว่าจะไม่สามารถมองหน้าใครได้

2. **ด้านเศรษฐกิจ** ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญที่สุดและผู้หญิงเป็นจำนวนไม่น้อยที่เมื่อถูกหย่าร้างก็ต้องหาเลี้ยงตนเอง เงินเป็นปัญหาสำคัญของคู่สมรส เพราะเงินทำให้อารมณ์แปรปรวนได้ง่ายและเป็นปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการหย่าร้าง และส่วนใหญ่ลูกมักจะอยู่กับแม่

3. **การปรับตัวในเรื่องเพศ** ปัญหาเรื่องความต้องการทางเพศเป็นปัญหาพื้นฐานที่สำคัญที่สุดปัญหาหนึ่งที่คนหย่าร้างต้องเผชิญ ถ้ามีความรู้สึกเครียดทางอารมณ์ก็อาจจะลดความรู้สึกได้ด้วยการหันไปสนใจในบางสิ่งไม่ว่าจะเป็นงานด้านกีฬา คณิต การงานหรืออื่น ๆ การหาสิ่งทดแทนจะสามารถผ่อนคลายความตึงเครียดได้มาก

4. **การเปลี่ยนอุปนิสัย** คู่สมรสที่มีการหย่าร้างจะต้องทิ้งนิสัยที่เคยทำจนชินและสร้างนิสัยใหม่ๆ บางคนก็ไม่อาจจะทิ้งนิสัยที่เขาเคยทำมาจนจำเริญชั่วระยะเวลาอันสั้น เช่น เคยมีภรรยาทำให้เคยมีภรรยาเป็นคู่คิด ก็ต้องคิดเอง ทำเอง เป็นต้น อย่างไรก็ตามเมื่อต้องมีสถานภาพใหม่ มีวิถีชีวิตบางอย่างที่ไม่เหมือนเดิมจึงจำเป็นต้องมีการสร้างนิสัยใหม่ ๆ ขึ้นมา ซึ่งในที่สุดบุคลิกภาพของบุคคลนั้นจะเปลี่ยน โดยจะรับเอานิสัยใหม่ ๆ เข้าไปแทนที่นิสัยเก่า ๆ เช่น อาจจะชอบอยู่เป็นโสด รู้สึกมีอิสระเสรีภาพ ไม่ต้องรับผิดชอบอะไร เป็นต้น

5. **สถานภาพและบทบาทเปลี่ยนแปลง** การหย่าร้างก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาท เช่น ภรรยาต้องไปใช้สกุลเดิมของตน ความสัมพันธ์ระหว่างญาติก็อาจจะไม่เหมือนเดิมหรือในบางกรณีพ่อแม่ฝ่ายหญิงจะทำตัวไม่ถูก เมื่อลูกสาวของตนเกิดไปได้สามีใหม่ เป็นต้น

การปรับตัวหลังการหย่าร้าง

การหย่าร้างนั้น เป็นสิ่งที่คู่สมรสทุกคนต้องการหลีกเลี่ยง แต่ถ้าเกิดขึ้น ก็จะต้องปรับตัวทำใจให้รับสภาพการหย่าร้างได้อย่างดีที่สุด การปรับตัวการหย่าร้างที่ดีนั้น มีขั้นตอน ดังนี้ (พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุศย์ 2550: 75)

1. ต้องไม่พยายามหาผู้ผิด เพราะจะไม่มีใครยอมรับเป็นคนผิด การหาคนผิด ซึ่งมีแต่จะสร้างปัญหาให้เพิ่มพูนขึ้นโดยมิได้ประโยชน์ใดๆ

2. ทำตัวเป็นทั้งพ่อและแม่ของลูกให้ดีที่สุด ให้เกิดผลกระทบกับลูกน้อยที่สุด แน่นอนว่าเด็กที่มาจากครอบครัวที่อบอุ่นย่อมมีสุขภาพจิตที่ดีกว่าเด็กที่ครอบครัวแตกแยก แต่เด็กที่มีครอบครัว

แตกแยกที่มีพ่อหรือแม่รับผิดชอบ จะมีสุขภาพจิตดีกว่าเด็กที่อยู่ในครอบครัวที่พ่อแม่ทะเลาะกันตลอดเวลา

3. อย่ากดดันความสัมพันธ์ของลูกกับอีกฝ่ายหนึ่ง เพราะลูกมิใช่สมบัติของเรา แต่เขาเป็น สิ่งมีชีวิต มีความรู้สึก และเด็กรักทั้งพ่อและแม่ของตน

4. พยายามอย่าให้กันถ้ากลับมาคืนดีกันไม่ได้ ก็ควรทรงไว้ซึ่งมิตรภาพที่ดี ถ้าคำนึงถึง ความสัมพันธ์ในอดีตที่เคยมีความสุขด้วยกัน โทษต่างๆ ที่เกิดขึ้นก็อาจมองข้ามไปได้ คนที่เคยเป็นสามี ภรรยา กัน อาจเป็นเพื่อนที่ดีที่สุดได้ถ้าต้องการ

การหลีกเลี่ยงการหย่าร้าง

เพื่อให้ชีวิตครอบครัวดำเนินไปอย่างราบรื่น คู่สมรสพึงปฏิบัติ(โสภา ชปิลมันน์ และคณะ 2534: 78) ดังต่อไปนี้

1. รู้จักถนอมน้ำใจกัน การที่คู่สมรส ต้องมีการรับผิดชอบมากกว่าเดิม เช่น การหาเลี้ยงชีพ การเลี้ยงลูก อาจเป็นสาเหตุที่ทำให้คู่สมรสห่างกันไป ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้ง ทั้งสองฝ่ายพึง ถนอมน้ำใจกัน หันหน้าเข้าหากันในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น

2. ปัญหาเศรษฐกิจในครอบครัว ควรมีการตกลงกันในเรื่องการใช้จ่ายภายในครอบครัว และมีการเก็บออมไว้เพื่อเป็นการสร้างอนาคต

3. ควรให้การสงเคราะห์ญาติของคู่สมรสตามสมควร โดยพึงระลึกว่าญาติของแต่ละฝ่าย ก็ เหมือนญาติของตน

4. การให้อิสระกันตามสมควร ตัวอย่างการคบเพื่อนต่างเพศ หรือเพื่อนฝูงเก่าๆ ในอดีต โดยทั้งคู่ ควรมีความรับผิดชอบต่อครอบครัว และปฏิบัติตนอยู่ในทำนองคลองธรรม

5. การให้อภัยกัน ในการดำเนินชีวิตสมรส บางครั้งอาจก่อให้เกิดความผิดพลาด ทั้งสอง ฝ่ายควรให้อภัยต่อกัน ทั้งนี้ เพราะ การหย่าร้างมิใช่ทางออกที่ถูกต้องของคู่สมรสเสมอไป เนื่องจากทั้ง สองฝ่ายจะต้องออกไปเผชิญปัญหาใหม่ เช่น การปรับตัว สภาพเศรษฐกิจในครอบครัว เป็นต้น

3.2 พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว

ความหมายของพ่อแม่และครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวตามความหมายของ Cambridge Advance Learner' Dictionary (2003) หมายถึง พ่อหรือแม่บุคคลใดบุคคลหนึ่งที่เลี้ยงลูกโดยลำพัง

ในขณะที่ Firth (1998) ได้ให้ความหมายพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวว่า หมายถึงพ่อหรือแม่เลี้ยงลูกโดยลำพัง เนื่องจากการหย่าร้างหรือเป็นหม้าย ซึ่งพ่อหรือแม่นั้นอาจผ่านการสมรสมาแล้ว หรือไม่ก็ได้

Linda Hantrais & Tablien (1996) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หมายถึง พ่อหรือแม่ที่ไม่ได้ใช้ชีวิตคู่อยู่กับอีกฝ่ายหนึ่ง อาจอาศัยอยู่กับเพื่อนหรือครอบครัวเดิมของตนหรือไม่ก็ได้ และมีลูกอยู่ด้วยอย่างน้อย 1 คน ซึ่งลูกอายุต่ำกว่า 18 ปี เนื่องจากการหย่าร้าง แยกทาง สามีหรือภรรยาตาย หรือการเป็นสามีหรือภรรยานอกสมรส

วันทนา ชาญศิริศักดิ์สกุล (2554: 15) ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หมายถึง ครอบครัวที่ประกอบไปด้วย พ่อหรือแม่และลูกที่กำลังศึกษาไม่เกินระดับอุดมศึกษาหรือมีอายุไม่เกิน 25 ปี สาเหตุมาจากการเสียชีวิตของกลุ่มสมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือการหย่าร้าง หรือแยกทางกัน ทั้งที่จดทะเบียนสมรสหรือไม่ก็ได้ โดยอาจแยกอยู่ต่างหาก หรืออยู่ร่วมกับญาติพี่น้องของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือเพื่อน ที่มีได้ด้วยกันแบบสามีหรือภรรยา

ณัฐธยา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2550: 5) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หมายถึง ครอบครัวที่มีพ่อ-ลูก หรือแม่-ลูก เป็นสมาชิกในครอบครัว โดยอาจมีเครือญาติอื่นอาศัยอยู่ร่วมในครอบครัวด้วยก็ตาม

ประชากรและสังคม (2552) ได้ศึกษาและให้ความหมายของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หมายถึง ครอบครัวที่สมาชิกหลัก คือ มารดาหรือบิดาและบุตร เนื่องากลุ่มสมรสหย่าร้าง เสียชีวิต ละทิ้ง แยกทาง การเป็นมารดาหรือบิดานอกสมรส โดยครอบครัวมารดาหรือบิดาคนเดียวอาจอาศัยอยู่แยกต่างหาก หรืออยู่ร่วมกันกับผู้อื่น เป็นลักษณะครัวเรือนขยายได้ แต่ไม่มีการอยู่กินฉันท์สามีภรรยา หรือฐานะคู่รักของหญิงหรือชายระหว่างผู้เป็นมารดาและบิดา ส่วนบุตรในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หมายถึง ลูกที่มีอายุไม่เกิน 20 ปี หรือยกเว้นอายุไม่เกิน 25 ปี หากกำลังศึกษาอยู่ในระดับอุดมศึกษา

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวหมายถึง ครอบครัวที่มีบิดาหรือมารดา ทำหน้าที่ในการดูแลบุตรเพียงลำพัง เนื่องมาจากการหย่าร้าง แยกทาง เสียชีวิต ในกลุ่มสมรส

สภาพปัญหาของครอบครัวพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว

จากรายงานการวิจัยที่มีการทำขึ้นในประเทศไทยและต่างประเทศ พบว่า การเกิดครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว มีที่มาจากหลายสาเหตุ เช่น การสูญเสียคู่สมรส กล่าวคือ คู่สมรสเสียชีวิต หย่าร้าง แยกทางกัน สูญหาย หรือการรับเด็กอื่นมาเลี้ยง การเลี้ยงบุตรที่เกิดจากการใช้เทคโนโลยีเพื่อให้กำเนิด การเลี้ยงบุตรของมารดานอกสมรสหรือจากการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ และสาเหตุอื่นๆ เช่น หนีจากคู่สมรสเนื่องจากความรุนแรงในครอบครัว แม่เป็นภรรยาไม่ชอบ เป็นต้น (Rowlingson and McKay 2002; นิสา ชูโตและคณะ 2545)

3.3 ผลกระทบต่อครอบครัวพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว

จากการศึกษา นิสา ชูโต และคณะ (2545 อ้างถึงใน จิตตินันท์ เดชะคุปต์ และคณะ 2550: 14-15) กล่าวถึงครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่เกิดจากสาเหตุการหย่าร้าง คู่สมรสฝ่ายที่เลื้อและบุตรต้องเผชิญปัญหาและอุปสรรคในหลายด้าน ได้แก่

1. ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากรายได้ของครอบครัวลดลง โดยเฉพาะครอบครัวที่มีฐานะไม่ค่อยดีนัก ในขณะที่ครอบครัวที่มีฐานะค่อนข้างดี แม้จะไม่มีปัญหาเท่ากับครอบครัวฐานะปานกลางหรือยากจน แต่ก็ต้องทำงานหนักขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันให้กับบุตรในอนาคต ปัญหาจะรุนแรงมากขึ้นสำหรับครอบครัวที่มีหนี้สิน และ/หรือ คู่สมรสที่เป็นฝ่ายเลี้ยงดูบุตร ไม่ได้ประกอบอาชีพมาก่อน หรือไม่มีรายได้ประจำ

2. ปัญหาด้านจิตใจโดยทั่วไป ไม่ว่าเกิดจากสาเหตุใดก็ตาม แม่เลี้ยงเดี่ยวมักได้รับผลกระทบด้านจิตใจทั้งสิ้น ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่เกิดจากสาเหตุของหย่าร้างหรือถูกทอดทิ้งมักมีสภาพจิตใจที่บอบช้ำจากการกระทำของคู่สมรส เนื่องจากความขัดแย้ง ความคับข้องใจ พฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม รวมถึงการถูกทำร้ายร่างกายจากคู่สมรสเป็นระยะเวลานานก่อนเกิดการหย่าร้างหรือถูกทอดทิ้ง ตนเองอาจรู้สึกเสียใจ อับอายต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว

3. ปัญหาด้านการเลี้ยงดูบุตร ปัจจัยที่เกี่ยวข้องคือ ช่วงอายุของบุตรในขณะที่ครอบครัวประสบปัญหา และวิธีการอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่ มีดังนี้

- 3.1 ช่วงอายุบุตรในขณะที่ประสบปัญหา ครอบครัวที่มีบุตรในวัยเด็กและวัยรุ่นอาจพบปัญหาที่คล้ายกันหรือแตกต่างกันได้ สำหรับแม่เลี้ยงเดี่ยวที่มีบุตรวัยเด็กจะรับรู้ถึงภาระที่มีมากขึ้นเพราะบุตรยังเล็กอยู่และไม่สามารถดูแลตนเองได้ ถ้าบุตรอยู่ในช่วงวัยรุ่นที่สามารถดูแลตนเองได้แล้ว พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวก็มีความคล่องตัวมากขึ้นเนื่องจากบุตรพอช่วยตัวเองได้ พ่อ/แม่สามารถประกอบอาชีพเลี้ยงครอบครัวได้มากขึ้น สำหรับบุตรที่เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครอบครัว จะได้รับความ

กระทบกระเทือนจิตใจ เมื่อพ่อแม่ใช้คำพูดรุนแรงต่อกัน การทะเลาะกัน หรือทำร้ายร่างกายกัน รวมทั้งเด็กอาจถูกทำร้ายด้วย เด็กเล็กอาจไม่เข้าใจปัญหาแต่รู้สึกได้ถึงบรรยากาศที่ผิดปกติ ส่วนบุตรวัยรุ่นเข้าใจได้บ้างแต่ไม่สามารถแก้ปัญหาหรือช่วยเหลืออะไรได้

3.2 วิธีการอบรมเลี้ยงดูบุตร พ่อ/แม่ที่เลี้ยงดูบุตรต้องปรับตัวรับมือกับเด็ก โดยเป็นทั้งพ่อและแม่ในเวลาเดียวกัน ซึ่งบางครั้งอาจเกิดปัญหาในการเป็นตัวแทนให้กับบุตรได้หากเป็นบุตรที่มีเพศตรงข้าม พ่อ/แม่ที่อยู่ในภาวะสูญเสีย ต้องพยายามลดความเสียใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น สร้างความเข้มแข็งให้กับตนเอง ไม่ควรแสดงความเจ็บแค้น เศร้าโศก หรือแสดงกิริยาและคำพูดในทางลบให้บุตรเห็นและได้ยิน และไม่ควรชดเชยความรักมากเกินไปต่อบุตร

4. นโยบายและแผนของภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว

นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาศาสนสถานครอบครัว

สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2546) ได้จัดทำ “นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาศาสนสถานครอบครัว พ.ศ. 2547-2556” ไว้ในการส่งเสริมและเสริมสร้างครอบครัวให้อบอุ่นและเข้มแข็ง มีการจัดทำแผนการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม โดยอาศัยการบูรณาการร่วมกันอย่างเป็นระบบ ดังนี้

ปรัชญา

สมาชิกในครอบครัวมีคุณธรรม และจริยธรรม มีความรับผิดชอบ มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ปฏิบัติหน้าที่ของตน และมีบทบาทสำคัญในการสร้างคน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ครอบครัวมีส่วนร่วมในการสร้างชุมชนและสังคมให้มีความสุขและมีคุณภาพ

วิสัยทัศน์

1. ครอบครัวมีความมั่นคง เข้มแข็ง เป็นบ่อเกิดแห่งความสุขและสันติสุข เป็นแหล่งสร้างและปลูกฝังความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เต็มตามศักยภาพ และเป็นพลังของสังคม
2. ครอบครัวเป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และมีบทบาทสำคัญสำหรับการดำเนินชีวิตให้เจริญเติบโต การคุ้มครองช่วยเหลือ และการพัฒนาบุคลิกภาพของเด็กและเยาวชนให้สามารถมีความรับผิดชอบต่อตนเองและชุมชนได้อย่างเต็มที่
3. ครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้ สมาชิกเคารพในสิทธิของกันและกัน อยู่กันด้วยความรัก ความเข้าใจ การให้อภัย และมีความเอื้ออาทร มีความหนักแน่นอดทน มีความรับผิดชอบและรู้จักบทบาทหน้าที่ของตน

4. ครอบครัวรู้จักรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไทย สามารถปรับตัวให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมโลก

พันธกิจ รัฐและองค์กรทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง คือ

1. ให้ความสำคัญและสร้างจิตสำนึกร่วมกันพัฒนาสถาบันครอบครัว โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ป้องกันปัจจัยเสี่ยงที่บั่นทอนครอบครัวและคุ้มครองช่วยเหลือครอบครัวที่มีปัญหา

2. สนับสนุนทรัพยากรและพัฒนากลไกองค์กรและบุคลากรเพื่อพัฒนาสถาบันครอบครัว

3. พัฒนาและเผยแพร่กฎหมาย และองค์ความรู้ด้านครอบครัว

วัตถุประสงค์ นโยบายและยุทธศาสตร์ฯ นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้

1. ครอบครัวมีชีวิตที่เป็นสุข และปราศจากความรุนแรง

2. ครอบครัวพึ่งพาตนเองได้ โดยมีอาชีพที่สุจริต และอาศัยหลักการของความพอเพียง

3. ครอบครัวสามารถเลี้ยงลูกให้มีความสุขและมีพัฒนาการรอบด้านที่เหมาะสมตามวัย

4. ครอบครัวเป็นพลังสร้างสังคมที่มีคุณภาพ

5. ลดปัจจัยเสี่ยงและสภาพแวดล้อมที่เป็นอันตรายและบั่นทอนครอบครัว พร้อมทั้งเพิ่มปัจจัยเกื้อหนุน และสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ครอบครัว

6. ครอบครัวที่มีปัญหาได้รับบริการการช่วยเหลือที่เหมาะสม จนสามารถกลับคืนสู่สภาวะปกติ

7. สร้าง พัฒนา และเผยแพร่องค์ความรู้ที่จำเป็นสำหรับครอบครัวให้ประชาชนได้รับทราบอย่างทั่วถึง

8. บุคลากรที่ทำงานด้านครอบครัวได้รับความรู้ ทักษะ และมีเจตคติที่ถูกต้องในการพัฒนาป้องกันและแก้ไขปัญหาคู่ครัว

9. องค์กรทุกภาคส่วนมีการประสานและดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

10. สื่อมีหน้าที่และความรับผิดชอบในการนำเสนอข้อมูลข่าวสารทั้งในรูปแบบและเนื้อหาสาระที่ถูกต้องและเหมาะสมเพื่อพัฒนาครอบครัว

ยุทธศาสตร์ ประกอบด้วย

1. ยุทธศาสตร์หลักการพัฒนาศักยภาพของครอบครัวแบบองค์รวม

2. ยุทธศาสตร์หลักการสร้างหลักประกันคุ้มครองทางสังคมของครอบครัว

3. ยุทธศาสตร์หลักการสร้างระบบกลไกบริหารจัดการให้เกื้อหนุนความเข้มแข็งของครอบครัว

4. ยุทธศาสตร์หลักการพัฒนาศักยภาพของเครือข่ายทางสังคมเพื่อพัฒนาครอบครัว

การจัดสวัสดิการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในต่างประเทศ

รัฐบาลในต่างประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ออสเตรเลีย ญี่ปุ่น และเกาหลีใต้ ได้จัดระบบสวัสดิการสังคมเพื่อตอบสนองกับความต้องการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว โดยมีลักษณะการจัดสวัสดิการสังคมที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือ การจัดสิทธิประโยชน์สำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวใน 3 ลักษณะ คือ (1) สิทธิประโยชน์ที่ต้องมีการจ่ายเงินสมทบ (2) สิทธิประโยชน์ที่ต้องผ่านการทดสอบ และ (3) สิทธิประโยชน์ให้แก่ผู้ที่มีความต้องการเฉพาะ โดยไม่ต้องมีการทดสอบหรือวัดคุณสมบัติใดๆ (ประชากรและสังคม 2552)

การจัดบริการสวัสดิการสังคมที่ระบุเฉพาะสำหรับกลุ่มผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว มีอยู่ในหมวดสวัสดิการ 4 หมวด (กมลพรรณ พันพึ้ง และคณะ อ้างใน ประชากรและสังคม 2552: 142-143) ได้แก่

1. สวัสดิการครอบครัว – สวัสดิการเด็ก (family benefits – child benefits) ซึ่งครอบคลุมบริการในด้านต่อไปนี้

1.1 บริการด้านส่งเสริมความสัมพันธในครอบครัว เช่น การให้คำปรึกษาครอบครัว การไกล่เกลี่ย การให้คำปรึกษาเด็ก การให้คำปรึกษาแก่ผู้เป็นบิดา

1.2 ที่อยู่อาศัยสำหรับผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

1.3 บริการดูแลเด็กรูปแบบต่างๆ เช่น ศูนย์รับเลี้ยงเด็กเล็ก ศูนย์บริการดูแลเด็กตอนกลางวันในวันหยุด โปรแกรม Sure Start ของอังกฤษ และโปรแกรม Head Start ของสหรัฐอเมริกา มุ่งพัฒนาเด็กด้อยโอกาสในวัย 3-5 ปี ให้มีพัฒนาการที่ดี การจัดห้องเรียนสำหรับบิดามารดาเกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็ก การให้บิดามารดาเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการเลี้ยงดูเด็กหรือกิจกรรมในชุมชนเพื่อสร้างเครือข่ายการสนับสนุนทางสังคมในชุมชน

1.4 ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูและการศึกษาสำหรับบุตร

1.5 ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน สิทธิประโยชน์ด้านภาษีสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เช่น Parenting Payment, Family Tax Benefit Part B ของออสเตรเลีย

1.6 บริการดำเนินการในด้านกฎหมายสำหรับครอบครัว

1.7 บริการช่วยเหลือสำหรับผู้ประสบความรุนแรงในครอบครัว

1.8 ข้อมูลข่าวสาร การให้ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัว เช่น กฎหมายเกี่ยวกับการหย่า การรับบุตรบุญธรรม เป็นต้น

1.9 ค่าเลี้ยงดูบุตรจากบิดาหรือมารดาที่ไม่ได้อาศัยกับบุตร (Child maintenance หรือเรียก Child Support Payment ของอังกฤษ ออสเตรเลีย สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น)

2. สวัสดิการสำหรับผู้สูญเสีย (survivor benefits)

2.1 เงินประกันสำหรับผู้หย่าร้าง

2.2 เงินสำหรับผู้คู่สมรสเสียชีวิต

3. สวัสดิการด้านการจ้างงาน (employment benefits) ได้แก่ โปรแกรมการฝึกอาชีพและ
จัดหางานสำหรับผู้อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

4. สวัสดิการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่มีรายได้น้อย

4.1 กองทุนสวัสดิการสำหรับมารดาคนเดียว (Single-Mother Family Welfare Fund –
ญี่ปุ่น)

4.2 โปรแกรมสงเคราะห์ทางการเงินแก่ครอบครัวยากลำบากเป็นการชั่วคราว
(Temporary Assistance for Needy Families – สหรัฐอเมริกา)

นอกจากนี้ ผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวสามารถรับสิทธิประโยชน์อื่นๆ ในหมวด
สวัสดิการครอบครัว สวัสดิการเด็ก และสวัสดิการด้านการจ้างงานได้อีก แม้ไม่ได้ระบุว่าจัดให้ผู้ที่อยู่ใน
ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวโดยเฉพาะก็ตาม เนื่องจากบริการถูกจัดไว้สำหรับประชาชนทุกคนที่มีคุณสมบัติ
ตามเกณฑ์ เช่น บริการเลี้ยงดูเด็ก การลาคลอด การลาเพื่อดูแลครอบครัว และการจ่ายเงินค่าจ้างระหว่าง
การลา เงินสนับสนุนสำหรับผู้กำลังหางาน โปรแกรมอาหารเสริมพิเศษสำหรับสตรีมีครรภ์ เด็ก และ
ทารก การจัดหลักสูตรเกี่ยวกับความรู้เรื่องครอบครัว เป็นต้น

การจัดสวัสดิการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในประเทศไทย

นโยบายสังคมโดยรวมของประเทศไทยถูกกำหนดโดยอุดมการณ์เศรษฐกิจการเมืองแบบ
เสรีนิยม สิ่งที่น่าสนใจให้เห็นชัดเจนคือ ภาระค่าใช้จ่ายด้านสวัสดิการสังคมส่วนใหญ่ ยกเว้นการศึกษา
ภาคบังคับ ภาคประชาชนเป็นผู้รับผิดชอบเอง นอกจากนี้ ขอบเขตการให้ความคุ้มครองค่อนข้างแคบ
และเน้นไปที่กลุ่มลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นประชากรส่วนน้อยของประเทศ ขณะที่
ประชากรในภาคเกษตรกรรมและผู้ประกอบอาชีพอิสระต้องรับผิดชอบด้วยตัวเอง รัฐพยายาม
เปลี่ยนแปลงโดยมีบทบาทให้มากขึ้น ที่สำคัญคือการตั้งกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของ
มนุษย์ขึ้นมาเพื่อดูแลเรื่องสวัสดิการสังคมอย่างเป็นเอกเทศ และการจัดทำระบบประกันสุขภาพที่ให้
ครอบคลุมประชากรจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม ขณะที่ประเทศใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมสุดขีด
การจะก้าวกระโดดสู่นโยบายสังคมไม่ใช่สิ่งที่จะเกิดได้ง่าย ยังนับว่าต้องการการพัฒนาอีกมาก (สุรพล
ปธานวนิช 2547 อ้างใน ประชากรและสังคม 2552: 144) หากพิจารณาถึงการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับ
ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในประเทศไทย อาจจะสะท้อนสภาพของการจัดสวัสดิการสังคมของรัฐดังที่กล่าว

มาได้ชัดเจน ดังปรากฏประเด็นสำคัญ (กมลพรรณ พันพื้ง และคณะ อ่างใน ประชากรและสังคม 2552: 144) ดังนี้

1. ปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีกระบวนการเลี้ยงเดี่ยวว่าเป็นกลุ่มเป้าหมาย เฉพาะในการรับสวัสดิการสังคมเหมือนกลุ่มเป้าหมายอื่น เช่น กลุ่มเด็ก กลุ่มสตรี กลุ่มคนพิการ กลุ่มผู้สูงอายุ ผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ส่วนหนึ่งจะเป็นกลุ่มที่รับบริการสวัสดิการแฝงอยู่กับกลุ่มผู้มีรายได้น้อย หากประเทศไทยยังไม่ได้มีการจัดประเภทตามผู้ได้รับสวัสดิการตามรูปแบบครอบครัวที่ชัดเจน รัฐไม่สามารถคำนวณงบประมาณ และสวัสดิการที่จำเป็นสำหรับกลุ่มผู้อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เช่น สวัสดิการเกี่ยวกับเงินสงเคราะห์ครอบครัว เงินกู้ยืมการทำงาน การศึกษา สาธารณสุข บ้านพักครอบครัว บ้านพักฉุกเฉินสำหรับสตรีและเด็กที่ได้รับความรุนแรงในครอบครัว นมหรือสิ่งของสำหรับการเลี้ยงดูเด็ก ซึ่งสวัสดิการเหล่านี้ แตกต่างจากสิ่งที่ให้กับกลุ่มผู้มีรายได้น้อยธรรมดา

2. บริการสวัสดิการสังคมของรัฐ ยังตอบสนองต่อความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวได้น้อย เนื่องจากในปัจจุบันครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจระดับปานกลางถึงสูง จะไม่ได้รับสิทธิประโยชน์ด้านการเงินซึ่งมักจะแฝงอยู่เฉพาะในกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ตามที่กล่าวในข้อ 1 ในขณะเดียวกัน กลุ่มนี้อาจไม่มีความต้องการที่จะรับสิทธิที่จัดให้สำหรับกลุ่มผู้มีรายได้น้อย เนื่องจากได้รับสวัสดิการจากระบบอื่นอยู่แล้ว เช่น ระบบสวัสดิการข้าราชการหรือพนักงานรัฐวิสาหกิจ ระบบการประกันเอกชน เครือข่ายสนับสนุนทางสังคมจากระบบครอบครัวขนาดใหญ่-เครือญาติ เป็นต้น แต่กลุ่มครอบครัวเหล่านี้ยังมีความต้องการบริการที่เกี่ยวข้องกับด้านอื่นๆ เช่น การให้คำปรึกษาด้านจิตใจและการปรับตัว การแก้ไขความขัดแย้งในครอบครัว ข้อมูลและคำปรึกษาด้านกฎหมาย การจ่ายค่าเลี้ยงดูบุตร บริการเลี้ยงดูเด็กระหว่างช่วงเวลาที่บิดาหรือมารดาทำงาน ความรู้เรื่องการเลี้ยงดูเด็ก การเผชิญกับการถูกประณามจากสังคมว่าเป็นผู้ที่ประพฤติไม่ดี ทำให้มีชีวิตครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ เป็นต้น

ในปัจจุบันบริการเหล่านี้ยังคงมีจำนวนน้อย ส่วนมากเป็นบริการภายในหน่วยงานของโรงพยาบาลรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มช่วยเหลือกันเองของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เพียงไม่กี่แห่ง

3. ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวส่วนใหญ่อาศัยความช่วยเหลือจากเครือญาติ เพื่อน ผู้นำชุมชน ในการแก้ปัญหาภาวะวิกฤตและการปรับตัวของครอบครัว ในสังคมไทยพบว่าครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวจำนวนมากยังไม่สามารถจัดการกับปัญหาได้ดี ส่วนใหญ่ต้องไปขอความช่วยเหลือจากเครือข่ายสนับสนุนทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ บางครอบครัวถึงบุตรให้ปู่ย่าตายายเลี้ยงดู หรือไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาหรือสมาชิกครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมารวมตัวเป็นกลุ่มช่วยเหลือกันเองเพื่อช่วยเพื่อน ที่มีความต้องการคล้ายคลึงกัน

อาจกล่าวได้ว่า ปัญหาของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในไทยกับต่างประเทศมีประเด็นปัญหาคล้ายคลึงกัน ส่วนรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมยังมีความแตกต่างอยู่มาก ในต่างประเทศ รัฐเข้ามามีบทบาทหลักในการจัดระบบสวัสดิการ สังคมเป็นระยะเวลายาวนาน โดยคำนึงถึงผลกระทบด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในครอบครัวและสังคม ยกเว้นประเทศ เกาหลีใต้ซึ่งปัจจุบันรัฐยังคงสนใจด้านเศรษฐกิจเป็นลำดับต้นๆ แต่มีเป้าหมายพัฒนานโยบายด้านสังคมอย่างค่อยเป็นค่อยไป จากการพิจารณารูปแบบการจัดสวัสดิการในประเทศไทยจะเห็นได้ว่า มีความเหมือนกับต่างประเทศอยู่หลายอย่าง หากแต่ในประเทศไทยมีบริการน้อย ครอบคลุมกลุ่มผู้รับประโยชน์ไม่กว้างขวาง รูปแบบบริการยังไม่หลากหลาย พอที่จะตอบสนองความต้องการ รัฐให้ความช่วยเหลือในรูปแบบตัวเงินน้อยกว่าต่างประเทศ รวมทั้งบุคลากรที่ปฏิบัติ งานยังขาดความเข้าใจในปรัชญาของการให้บริการ โดยเฉพาะบริการที่ประยุกต์มาจากต่างประเทศ เช่น กระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์งานด้านครอบครัว และผู้กำหนดนโยบายยังไม่เห็นความสำคัญของปัญหาครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ไม่มีการกำหนดให้เป็นกลุ่มเป้าหมายเฉพาะในระบบสวัสดิการสังคม

5. องค์การภาครัฐและภาคเอกชนที่ดำเนินงานด้านการสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว

สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

รัฐธรรมนูญได้บัญญัติถึงความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย และความเป็นธรรมในสังคม และสถาบันครอบครัว เป็นกลไกสำคัญ ในการสร้างความเข้มแข็งของสังคม จึงให้มีสำนักงาน กิจการสตรีและสถาบันครอบครัว มีภารกิจเกี่ยวกับการพัฒนาสตรี การส่งเสริมความเสมอภาค ของหญิงและชาย การสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว โดยกำหนดแนวนโยบาย มาตรการ กลไก การส่งเสริมสนับสนุนภาครัฐ และเอกชน ในการดำเนินการตามนโยบายที่กำหนด เพื่อให้สตรีได้รับ การพัฒนาศักยภาพ การคุ้มครองพิทักษ์สิทธิ มีความเสมอภาค และเป็นธรรมทางสังคม และมุ่งสร้างสถาบันครอบครัว ให้มีความมั่นคง เป็นปึกแผ่น เพื่อเป็นกลไกในการส่งเสริมศักยภาพของหญิงและชาย ให้เป็นกำลังสำคัญ ในการพัฒนาชุมชนและสังคม ในการดำเนินการตามภารกิจให้มีอำนาจหน้าที่ (<http://www.m-society.go.th/aboutmso.php?pageid=32:2555>) ดังต่อไปนี้

1. พัฒนาและเสนอแนะนโยบายในการส่งเสริมศักยภาพความเสมอภาคของหญิงและชาย และความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว เพื่อความมั่นคงในการดำรงชีวิต
2. เสริมสร้างและพัฒนามาตรการ กลไกในการส่งเสริมศักยภาพ ความเสมอภาคของหญิงและชาย และความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว

3. ส่งเสริม สนับสนุนทางวิชาการ และทรัพยากรในการดำเนินการของเครือข่าย เพื่อเสริมสร้าง ศักยภาพ ความเสมอภาค และความเป็นธรรมของหญิงชาย และความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว

4. ส่งเสริม สนับสนุน และผลักดันให้มีการดำเนินการตามพันธกรณี ข้อตกลง และความร่วมมือ ระหว่างประเทศ

5. ส่งเสริม และประสานการดำเนินการเพื่อคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิสตรี ตามกฎหมาย

6. วิจัยและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการส่งเสริมศักยภาพ ความเสมอภาคและความเป็นธรรมของหญิงและชาย และความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว

7. กำหนดมาตรฐาน กำกับดูแล และติดตามประเมินผลการดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย และมาตรการที่กำหนด

8. ประสานข้อมูลด้านการส่งเสริมศักยภาพ ความเสมอภาค และความเป็นธรรมของหญิงชาย และความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว

9. ปฏิบัติการอื่นใดตามที่กฎหมายกำหนด ให้เป็นอำนาจหน้าที่ของสำนักงานกิจการสตรี และสถาบัน ครอบครัว หรือตามที่รัฐมนตรี หรือคณะรัฐมนตรีมอบหมาย

ที่ตั้งสำนักงาน กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เลขที่ 1034 ถนนกรุงเกษม แขวงมหานาค เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร 10100

มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว

ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2542 เกิดจากการรวมกลุ่มของพ่อแม่กลุ่มหนึ่ง ที่ร่วมกันผลักดันให้เกิดการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งใช้ชื่อว่า “ชมรมพ่อแม่” จากนั้น จึงพัฒนาเติบโตมาเป็น องค์การสาธารณกุศลที่มีเป้าหมายชัดเจนคือ “เพื่อความเข้มแข็งของครอบครัวไทย” (<http://www.familynetwork.or.th/>: 2555)

มูลนิธิฯ มีบทบาทในการประสานและสร้างความตระหนักในการส่งเสริมสถาบันครอบครัว ให้เกิดขึ้นทั้งในบุคคล ชุมชน และสังคม ด้วยการนำเสนอกระบวนการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายความร่วมมือ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและเรียกร้องต่อรองสิทธิอันพึงมีของครอบครัว

พันธกิจที่สำคัญคือ ส่งเสริมให้พ่อแม่ชั้นกลางใช้โอกาสเป็นพ่อแม่ของตนอย่างมีคุณค่าเพื่อทำหน้าที่ยิ่งใหญ่ให้ประสบผลสำเร็จนั่นคือหน้าที่ของความเป็นพ่อแม่นั่นเอง

วัตถุประสงค์

1. สนับสนุนส่งเสริมบทบาทของพ่อแม่และครอบครัวเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์กระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนร่วมจัดการศึกษาให้แก่ลูกและเด็ก
2. ร่วมมือกันป้องกันคุ้มครองสิทธิอันชอบธรรมของเด็กและครอบครัวจากการล่วงละเมิดหรือละเมิดสิทธิเสรีภาพในทุกๆ ด้าน
3. ดำเนินการให้เกิดการรวมกลุ่มเป็นองค์กรของพ่อแม่ และครอบครัวในรูปแบบต่างๆ เพื่อจัดกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ร่วมกัน
4. ระดมความร่วมมือสนับสนุนจากบุคคล องค์กรทั่วไป ทั้งภาครัฐ รัฐวิสาหกิจและเอกชน ในทุกๆ ด้าน เพื่อฟื้นฟูสถาบันครอบครัวไทยให้เข้มแข็งมีพลัง
5. ส่งเสริมงานวัฒนธรรม ส่งเสริมสัมพันธภาพความเป็นครอบครัวไทยที่อบอุ่นและเข้มแข็งให้กลับมามีบทบาททางสังคม สืบทอดวัฒนธรรมการเกื้อกูลกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว และระหว่างครอบครัว วัฒนธรรมเมตตาผู้ที่มีสัมมาคารวะผู้อาวุโสของบรรพชนไทย
6. เพื่อใช้สื่อโทรทัศน์ วิทยุกระจายเสียงและสิ่งพิมพ์ให้เป็นประโยชน์ในการศึกษา พัฒนาเด็กและเครือข่ายครอบครัวในปัจจุบัน

การรวมตัวของกลุ่มเครือข่ายครอบครัว

1. เครือข่ายครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว (Single parent) ส่งเสริมให้ครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกตามลำพังได้มีโอกาสรวมกลุ่มช่วยเหลือกันและกัน ทั้งทางด้านจิตใจและการดูแลเด็ก
2. เครือข่ายผู้ปกครองในโรงเรียน เพื่อส่งเสริมให้ครอบครัวและโรงเรียนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาเด็ก
3. เครือข่ายครอบครัวทั่วไป ครอบครัวทั่วไปที่สนใจในการเรียนรู้เพื่อสร้างครอบครัวให้เข้มแข็งและเคลื่อนไหวประเด็นประโยชน์สาธารณะเพื่อครอบครัว
4. ครอบครัวอาสา รวมกลุ่มครอบครัวที่สนใจในการเป็นอาสาสมัครช่วยเหลือสังคม โดยร่วมกันทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ในประเด็นต่างๆ อาทิ เครือข่ายครอบครัวเฝ้าระวังและสร้างสรรค์สื่อ เครือข่ายครอบครัวจิตอาสา เพื่อนครอบครัว (Buddy Family) เป็นต้น

ที่ตั้งมูลนิธิ มูลนิธิ เครือข่ายครอบครัว เลขที่ 192 ซอย 8 ถนนเทศบาลนิมิตเหนือ ประชา
นิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทรศัพท์ 02-954-2346-7 โทรสาร 02-954-2348 E-
mail: famnet@familynetwork.or.th

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เทียนทิพย์ โขยฉัตรเชาวกุล (2544) ศึกษาบทบาทของบิดาในทัศนะของบุตรวัยรุ่น ผลการศึกษาพบว่า บทบาทของบิดาในทัศนะของบุตรวัยรุ่นโดยภาพรวมมีคะแนนค่อนข้างสูง เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า บทบาทของบิดาด้านการหาเลี้ยงครอบครัวมีค่าเฉลี่ยของคะแนนมากที่สุด รองลงมาการเป็นแบบอย่างทางสังคม ด้านการเลี้ยงดู ด้านการสนับสนุนการและด้านการแก้ปัญหา ตามลำดับ บทบาทบิดาในทัศนะของบุตรวัยรุ่นมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของบุตรวัยรุ่นด้านความรู้สึกที่บุตรวัยรุ่นมีต่อตนเอง การพึ่งพาอาศัย การใช้ความรุนแรงในการตัดสินใจ ปัญหา เนื่องจากหากบิดาตระหนักในบทบาทของตนเอง จะมีผลทำให้บุตรวัยรุ่นมีความตระหนักในคุณค่าของตนเอง พฤติกรรมในด้านลบ เช่น การพึ่งพาอาศัย การใช้ความรุนแรงในการตัดสินใจ ก็จะลดน้อยลง

ความคาดหวังของบุตรวัยรุ่นที่มีต่อการแสดงบทบาทของบิดา บุตรวัยรุ่นส่วนใหญ่ต้องการให้บิดาแสดงความรักโดยการเอาใจใส่ดูแล รักครอบครัว ไม่ทำหน้าบึ้ง ซื่อสัตย์ของให้ พูดจาไพเราะด้วย ให้รางวัลเมื่อได้รับความสำเร็จ การโอบกอด ลูบหัว การให้ความรักมากกว่าเงิน ต้องการให้บิดาให้เกียรติโดยการยอมรับฟังความคิดเห็นและเหตุผล ให้อิสระในการตัดสินใจ ให้ความยุติธรรมกับลูกทุกคน ทำตามสัญญา ไม่คาดหวังกับลูกมากเกินไป ไว้ใจในความสามารถ ไม่ยุ่งเรื่องส่วนตัวมากเกินไป ให้แยกมาอยู่ตามลำพัง ต้องการให้บิดาให้ความเข้าใจโดยการ เข้าใจลูก เข้าใจวัยรุ่น การให้คบเพื่อนและเพื่อนต่างเพศ ให้อภัยเมื่อทำผิด มองลูกในแง่ดี ต้องการให้บิดามีเวลาให้โดยการ ให้คำปรึกษา พาไปเที่ยวพักผ่อน ทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่หักโหมงานมากเกินไป มาเยี่ยมบ่อยๆ ต้องการให้บิดาชี้ผิด ชี้ถูกด้วยเหตุผลโดยการ มีเหตุผลมากกว่าอารมณ์ เข้มงวดน้อยลง บ่นน้อยลง ให้เหตุผลก่อนลงโทษ ต้องการให้บิดาเป็นแบบอย่างโดยการเลิกดื่มสุรา เลิกสูบบุหรี่ เลิกเล่นการพนัน ดูแลสุขภาพ ซื่อสัตย์ต่อมารดา เอาใจใส่การทำงาน ใจเย็น รับผิดชอบครอบครัว กลับบ้านตรงเวลา มีความเป็นผู้นำ ต้องการให้บิดาให้ความช่วยเหลือและปกป้องคุ้มครองโดยการให้คำปรึกษาในทุกเรื่อง ช่วยเหลือรายจ่ายในครอบครัว ถ่ายทอดประสบการณ์ ให้ความสำคัญต่อการเรียน

สุทธิดา ทิฐิธรรมเจริญ (2546) บทบาทของบิดาในการอบรมเลี้ยงดูบุตรวัยรุ่นผลการศึกษาพบว่า บิดาส่วนใหญ่ มีอายุระหว่าง 40-50 ปี ร้อยละ 64.2 จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ร้อยละ 51.4 ทำงานนอกบ้าน ร้อยละ 72.7 มีรายได้เฉลี่ย 7,819.61 บาท/เดือน บทบาทของบิดาในการอบรมเลี้ยงดูบุตรวัยรุ่นโดยภาพรวม บิดามีบทบาทในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า บิดามีบทบาทระดับปานกลาง 5 ด้าน คือ การส่งเสริมพัฒนาการด้านร่างกาย การส่งเสริมพัฒนาการทางด้านจิตใจ/อารมณ์ การส่งเสริมพัฒนาการทางด้านสังคม การส่งเสริมพัฒนาการทางด้านสติปัญญา การเป็นแบบอย่างที่ดี และมีบทบาทในระดับน้อยในการส่งเสริมสัมพันธภาพในครอบครัว บิดามีความคิดเห็น

เกี่ยวกับบทบาทของบิดาที่ควรปฏิบัติในการอบรมเลี้ยงดูบุตรวัยรุ่น โดยมีการแสดงความคิดเห็นมากที่สุดแต่ละด้านคือ ร้อยละ 63.3 เห็นว่าควรดูแลให้บุตรรับประทานอาหารตรงเวลาและถูกหลักโภชนาการ ร้อยละ 36.6 เห็นว่า ควรสอนให้บุตรรู้จักควบคุมอารมณ์ มีสติ รอบคอบ มีกาลเทศะและรู้จักใช้เหตุผลในการตัดสินใจ ร้อยละ 28.6 เห็นว่าควรแนะนำบุตรเกี่ยวกับการคบเพื่อน ร้อยละ 36.6 เห็นว่า “ควรสอนให้บุตรรู้จักควบคุมอารมณ์ มีสติ รอบคอบ มีกาลเทศะและรู้จักใช้เหตุผลในการตัดสินใจ” ร้อยละ 28.6 เห็นว่า “ควรแนะนำบุตรเกี่ยวกับการคบเพื่อน” ร้อยละ 44.2 เห็นว่า “ควรให้คำปรึกษาด้านการเรียนแก่บุตร สอนให้ตั้งใจเรียน และติดตามผลการเรียนของบุตร” ร้อยละ 74.0 เห็นว่า “ควรปฏิบัติตัวเป็นคนดี เป็นผู้นำที่ดีรักครอบครัวเป็นแบบอย่างที่ดี ไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข และร้อยละ 83.8 เห็นว่า “ควรพูดคุยกับบุตรด้วยความเข้าใจ ให้ความรัก ความอบอุ่นแก่บุตร ทำตัวเป็นทั้งพ่อและเพื่อน ให้คำปรึกษา และแนะนำวิธีแก้ไขปัญหา”

สุมาลา แก้วขำ (2546) บทบาทของบิดาที่เป็นข้าราชการตำรวจในทัศนะของบุตรวัยรุ่นการวิจัยครั้งนี้ปรากฏผลว่า (1) ทัศนะของบุตรวัยรุ่นต่อบทบาทที่ปฏิบัติจริงของบิดาที่เป็นข้าราชการตำรวจอยู่ในระดับปฏิบัติมากทุกด้าน (2) ความคาดหวังของบุตรวัยรุ่นต่อการแสดงบทบาทของบิดาที่เป็นข้าราชการตำรวจอยู่ในระดับปฏิบัติมากทุกด้าน และ (3) บุตรวัยรุ่นมีความคาดหวังต่อบทบาทของบิดาที่เป็นข้าราชการตำรวจสูงกว่าบทบาทที่ปฏิบัติจริงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ทุกด้าน

รมยาณี บุรุษภักดี (2550) ศึกษาบทบาทของบิดามารดาตามความคาดหวังและการปฏิบัติจริงในมุมมองของนักเรียนช่วงชั้นที่ 4 สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จังหวัดอุดรธานี ผลการศึกษาพบว่า บทบาทของบิดามารดาตามความคาดหวังในมุมมองของนักเรียนช่วงชั้นที่ 4 คือ ต้องการให้บิดามารดาเลี้ยงดูบุตรด้วยความรัก ความอบอุ่น เอาใจใส่ อบรมดูแลอย่างใกล้ชิด มีเวลาที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน เข้าใจบุตร รักบุตรเท่ากัน ไม่ลำเอียง ให้คำปรึกษาบุตรได้ทุกเรื่อง เมื่อมีปัญหาต้องไม่ทอดทิ้งหรือหนีปัญหา คอยปลอบใจให้กำลังใจบุตร ต้องการให้บิดามารดาเป็นคนดีประกอบอาชีพสุจริตและตั้งใจในการทำงานตามอาชีพของตน เป็นแบบอย่างแก่คนอื่นได้ 2) สำหรับบทบาทของบิดามารดาตามการปฏิบัติจริงในมุมมองของนักเรียนช่วงชั้นที่ 4 พบว่า ส่วนใหญ่ได้รับการปฏิบัติสอดคล้องกับบทบาทที่คาดหวัง แต่ว่ามีนักเรียนบางส่วนเห็นว่าบิดาไม่ค่อยแสดงความรักต่อบุตร นิ่งเฉย จนไม่อาจรับรู้ว่ารักบุตรหรือไม่ ส่วนมารดาก็เป็นห่วงมากจนเกิดความรู้สึกอึดอัด บิดามารดารักบุตรไม่เท่ากัน ไม่ให้คำปรึกษา บิดาไม่รับผิดชอบครอบครัว เจ้าชู้ สู้บุญหรือ คัมสุรา ส่วนมารดาใช้เงินฟุ่มเฟือย ค่าเก่ง

ฐิติกาญจน์ อินทาปัจ (2553) ศึกษาเกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งทางใจและการปรับตัวต่อวิกฤตการณ์ของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการสร้างความเข้มแข็งทางใจให้ตนเอง คือ กระบวนการและผลลัพธ์ของความสำเร็จในการปรับตัวต่อความยากลำบากและ

ประสบการณ์ที่ทำลายในชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความเครียดสูง หรือเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการกระทบกระเทือนจิตใจอย่างรุนแรง ซึ่งในที่นี้สิ่งนั้นคือ วิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตครอบครัวอันส่งผลให้บุคคลกลายเป็นพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว จากทั้ง 4 กรณีศึกษาพบว่ามีกระบวนการสร้างความเข้มแข็งทางใจด้วยตนเองดังนี้ 1) การสร้างความเข้มแข็งทางใจให้ตนเองด้วยสติ 2) การสร้างความเข้มแข็งทางใจให้ตนเองด้วยการปรับมุมมองพิชิตความเศร้า 3) การสร้างความเข้มแข็งทางใจให้ตนเองโดยมีศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจ 4) การสร้างความเข้มแข็งทางใจให้ตนเองด้วยการยอมรับการเปลี่ยนแปลงตามความเป็นจริง

การปรับตัวและก้าวผ่านวิกฤตการณ์ของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว พบว่า พ่อและแม่เลี้ยงเดี่ยวต่างมีการปรับตัวก่อนและหลังในการเป็นพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว กล่าวคือ เมื่อแต่งงานแล้วก็มีการปรับตัวครั้งแรกเพื่อปรับสภาพความเป็นอยู่ให้สามารถอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวอย่างเป็นปกติสุข แต่เมื่อเกิดปัญหาระหว่างกันในฐานะสามีและภรรยาจนนำไปสู่ความแตกต่างเรื่องชีวิตคู่ นำไปสู่การหย่าร้างและแยกทางหรือการเสียชีวิตของคู่ชีวิต ทำให้ไม่สามารถอยู่ด้วยกันเป็นครอบครัวพร้อมหน้าอย่างถาวร พ่อและแม่เลี้ยงเดี่ยวจึงจำเป็นต้องมีการปรับตัวอีกครั้งหนึ่ง วิถีชีวิตจึงผิดแผกแตกต่างจากช่วงของการใช้ชีวิตคู่ การวิเคราะห์การปรับตัวและการก้าวผ่านวิกฤตการณ์การของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวนี้ ต้องประเมินให้เห็นว่า มีการปรับตัวด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ 1) การปรับตัวของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวด้านการเลี้ยงดูบุตร 2) การปรับตัวของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวด้านเศรษฐกิจ 3) การปรับตัวของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวด้านสังคม 4) การปรับตัวของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวด้านการมีคู่ชีวิตใหม่

ชาลินี สุริยนเปล่งแสง (2547) ความสัมพันธ์ระหว่างการสนับสนุนทางสังคม และลักษณะการเป็นพ่อแม่ของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่มีบุตรปฐมวัยในกรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่า 1) การสนับสนุนทางสังคมของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่มีบุตรปฐมวัยจะเน้นอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาแต่ละองค์ประกอบพบว่าการสนับสนุนทางสังคมทุกองค์ประกอบ ได้แก่ การได้รับคำปรึกษาและคำแนะนำการได้รับความช่วยเหลือ การแลกเปลี่ยนทางสังคม และการสนับสนุนทางอารมณ์มีคะแนนอยู่ในระดับปานกลาง 2) ลักษณะการเป็นพ่อแม่ของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่มีบุตรปฐมวัยมีคะแนนอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาแต่ละองค์ประกอบพบว่าความสามารถในการเลี้ยงดูบุตร การมีสังคม ความผูกพันต่อบุตร สุขภาพกาย ความยืดหยุ่นในบทบาทของพ่อแม่ สถานภาพทางอารมณ์ และความสัมพันธ์กับคู่ครองมีคะแนนอยู่ในระดับปานกลาง 3) การสนับสนุนทางสังคมและลักษณะการเป็นพ่อแม่มีความสัมพันธ์ทางบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และเมื่อพิจารณาการสนับสนุนทางสังคมในแต่ละองค์ประกอบพบว่า การสนับสนุนทางอารมณ์มีความสัมพันธ์ทางบวกกับลักษณะการเป็นพ่อแม่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และการแลกเปลี่ยนทางสังคม มีความสัมพันธ์ทางบวกกับลักษณะ

การเป็นพ่อแม่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนการได้รับคำปรึกษาและคำแนะนำ และการได้รับความช่วยเหลือไม่มีความสัมพันธ์กับลักษณะการเป็นพ่อแม่

ริชเตอร์และคณะ (1992: 49-55) พบว่า พ่อที่มีระดับการศึกษาสูง มีส่วนร่วมในการเลี้ยงดูเด็กมากกว่าพ่อที่มีการศึกษาน้อย อย่างไรก็ตามหากจำแนกประเภทของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องแล้วจะเห็นการมีส่วนร่วมในสาระที่แตกต่างกัน กล่าวคือ พ่อที่มีการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย จะเล่นสนุกกับลูกคิดเป็นร้อยละ 80 ขณะที่พ่อที่มีการศึกษาระดับประถมศึกษา ร้อยละ 58 เท่านั้นที่จะเล่นกับลูก สำหรับการตื่นเมื่อลูกร้องกลางดึก พ่อที่มีการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ร้อยละ 53 ตื่นขึ้นมาดูแลลูก ขณะที่พ่อที่มีการศึกษาระดับประถม ร้อยละ 39 ปฏิบัติตัวเช่นนั้น ส่วนในการดูแลลูกแทนแม่เมื่อแม่ไม่ว่างค่อนข้างใกล้เคียงกันคือ พ่อที่มีการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ร้อยละ 51 และพ่อระดับประถมศึกษา ร้อยละ 57 รับภาระดูแลลูกแทนแม่ และสัดส่วนนี้ยังคงใกล้เคียงกันเช่นเดิม เมื่อเป็นกิจกรรม การอาบน้ำ ป้อนข้าวลูก และล้างซักผ้าอ้อมลูก กล่าวคือ พ่อระดับอุดมศึกษา ร้อยละ 39 ขณะที่พ่อระดับประถม ร้อยละ 45 อาบน้ำป้อนข้าวลูก และพ่อระดับอุดมศึกษา ร้อยละ 30 ขณะที่พ่อประถม ร้อยละ 38 ล้างซักผ้าอ้อมลูก การวิจัยดังกล่าว ยังพบว่าพ่อมีบทบาทมากขึ้นกว่าเดิมในการเล่นกับลูกส่วนในการอาบน้ำ ป้อนข้าวลูกพ่อมีบทบาทเพิ่มขึ้นแต่น้อยกว่าการเล่นเป็นอย่างมาก

กล่าวได้ว่าบทบาทของพ่อในการดูแลลูกอยู่ในกลุ่มแนวคิดสมัยใหม่มากขึ้น แต่ก็เป็นไปในกิจกรรมด้านการเล่นสนุก มากกว่าการเลี้ยงดูจริงๆ ซึ่งหมายถึง การป้อนข้าว อาบน้ำ ล้างซักผ้าอ้อม เป็นไปได้ว่าพ่อเหล่านี้ ยังคงให้ความสำคัญกับกิจกรรมกลุ่มหลังว่าเป็นภาระบทบาทและความรับผิดชอบของแม่บ้านมากกว่าของพ่อบ้าน (สวัสดิการครอบครัวและสังคม 2545: 115-116)

เจลิเยว บุรีภักดี และคณะ (2526: 39) ได้ศึกษา พ่อในสังคมไทย โดยการสัมภาษณ์บุคคล 8 กลุ่ม คือ พ่อตัวอย่าง ภรรยาของพ่อตัวอย่าง พ่อทั่วไป ภรรยาของพ่อทั่วไป กลุ่มลูก บุคลากรทางการศึกษาทุกระดับ บุคลากรทางศาสนา และกลุ่มสื่อมวลชน รวม 626 คน ในเรื่อง ความสำคัญของพ่อ สรุปได้ว่า พ่อ ภรรยาของพ่อ และลูกๆ เห็นว่าพ่อมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อครอบครัว ถ้าขาดพ่อ ครอบครัวจะได้รับความกระทบกระเทือนอย่างมาก โดยเฉพาะในด้านการดูแลให้ความรัก ความอบอุ่นแก่ลูกและภรรยา การเป็นกำลังสำคัญทางเศรษฐกิจของครอบครัว การดูแลให้ลูกได้รับการศึกษาสูง การอบรมสั่งสอนให้ลูกเป็นคนดี การเป็นผู้นำแก่ครอบครัว การเป็นหลักของความสามัคคีกลมเกลียวในครอบครัว การเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ลูก การเป็นที่ปรึกษา และที่พึ่งทางใจให้แก่ครอบครัว และการให้ทรัพย์สินเงินทองหรือช่วงส่งเสริมฐานะของลูก การวิจัยดังกล่าวยัง พบว่า มีความคาดหวังว่า พ่อที่ดีควรประพฤติตนอยู่ในกรอบ 5 ประการ คือ เป็นพ่อที่ดีของลูก เป็นสามีที่ดีของภรรยา เป็นหัวหน้าที่ดีของครอบครัว เป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่สมาชิกครอบครัว และเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม แต่ละกรอบยังมีแนวปฏิบัติเป็นรายละเอียด เช่น สามีที่ดีต้องไม่มีภรรยาน้อย ต้องรักและให้เกียรติภรรยา เป็นต้น นอกจากนี้

ยังพบว่า ข้อผิดพลาดบกพร่องของพ่อ ได้แก่ การมีภรรยาหลายคน การทะเลาะดบตีภรรยา การแสดง ความเกรี้ยวกราดโกรธากับลูก การขาดความรับผิดชอบต่อครอบครัว ที่เที่ยวเตร่ ทิ้งบ้าน ไม่เอาใจใส่ทุกข์ สุขของครอบครัว เล่นการพนัน ดื่มสุราเมมาเป็นนิจ ใช้เงินมากจนเป็นหนี้สิน ทำโทษลูกด้วยอารมณ์และ เอาแต่ใจตนเองเป็นใหญ่ ส่วนปัญหาหนักใจของพ่อ การวิจัยพบว่า พ่อมีความกังวลใจสูงในช่วงอายุ 30 -35 ปี เพราะเป็นช่วงสร้างฐานะให้ครอบครัวมั่นคง ความกังวลใจที่สำคัญ ได้แก่ การใช้จ่ายเพื่อ การศึกษาของลูก เรื่องฐานะเศรษฐกิจทั่วไปของครอบครัว เรื่องความประพฤติของลูก เช่น ไม่เชื่อฟังพ่อ แม่ เกรง ไม่ขยันเรียน ลูกๆ ทะเลาะเบาะแว้งกัน ลูกสาวคบเพื่อนชาย ลูกชายติดอบายมุข เป็นต้น (สวัสดีการครอบครัวและสังคม 2545: 116)

